

Oma kaski vai kruunun käsky?

Keskiajan lopun Savon uudisasutusmallit ja kaskikulttuuri
arkeologian näkökulmasta

Janne Partanen

Pro gradu -tutkielma

Arkeologia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Kesäkuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta

PARTANEN, JANNE: Oma kaski vai kruunun käsky? Keskiajan lopun Savon uudisasutusmallit ja kaskikulttuuri arkeologian näkökulmasta

Pro gradu -tutkielma, 90 s., 2 liites.

Arkeologia

Kesäkuu 2020

Tutkimus käsittelee Savon maakunnan asutuskehitystä keskiajan ja uuden ajan taitteessa noin vuodet 1400–1600 kattavalla ajanjaksolla. Vanhemman asutustutkimuksen suurimpana heikkoutena voidaan pitää asiakirjalähteiden, kuten maantarkastus- ja veronkantoluetteloiden, liiallista ja yksioikoista tulkintaa, jossa huomio on keskittynyt liikaa tarkoituksellisen keinotekoiseen hallinnolliseen järjestelmään. Arkeologista näkökulmaa ja poikkitieteellisiä menetelmiä on alettu painottamaan vasta myöhemmin, mutta ongelmana on ollut perustutkimuksen vähäisyys ja harvalukuisten luonnontieteellisten analyysien hajanaisuus. Savolaisen uudisasutuksen syyt on myös tavattu nähdä kilpailevina tai toisensa poissulkevin selitysmalleina.

Tutkielmassa havainnollistetaan, että keskiajan lopun savolaista asutusekspansiota voidaan perustella useilla eri syillä. Tarkoituksena on kolmen aiheen kannalta relevantin teeman perusteella luonnostellun asutusmallin avulla hahmottaa, kuinka eri tieteenalojen tulkinnat eroavat toisistaan ja kuinka arkeologia voi asutustutkimuksessa hyödyntää historian ja luonnontieteen aineistojen varaan rakennettua teoriaa. Analyysiosiossa esiin nousevat kysymykset koskevat asiakirjalähteiden ja luonnontieteellisten analyysien linkittämistä arkeologiseen aineistoon sekä alueen ihmistoimintaa elinkeinojen ja jatkuvuuden kannalta. Keskeisiä teemoja ovat myös rajaseudun ja maiseman käsitteet sekä kaskikulttuurin piirteiden tarkastelu ja problematisointi arkeologisen teorian pohjalta.

Tutkielmassa todetaan Savon asutuksen edenneen mallien rinnakkaisena, joskin osuudeltaan vaihtelevana yhteisvaikutuksena. Arkeologian kannalta jatkuvuuteen perustuva malli toimii ensisijaisena, laajat ajalliset ja alueelliset puitteet tarjoavana tulkintana, jonka heikkouksia elinkeinopohjainen ja hallinnollinen malli paikkaavat. Keskiajan Savo tulee nähdä dynaamisena rajavyöhykkeenä ja asutusekspansio osana laajempaa jatkumoa, johon kuuluvat myös rautakautinen toiminta Itä-Suomen erämaa-alueella ja savolaistaustaisten siirtolaisten myöhemmät migraatiot suurvalta-ajan Ruotsissa. Tutkimushistoriassa esiintyvien savolaisen asutusekspansion syiden luokittelun ja kaskikulttuurin määritelmien voidaan havaita olevan pitkälti keinotekoisia ja kontekstisidonnaisia. Vahvasti teoreettinen lähestymistapa Suomen historian kannalta merkittävään prosessiin selittyy pitkälti niukalla aineistolla, joka on sekä pakottanut että kannustanut tutkijoita hyvinkin vaihteleviin tulkintoihin. Johtopäätelmänä on, että yhdistämällä uutta, esimerkiksi symmetriseltä teoriapohjalta tehtyä arkeologista tutkimusta ja tulkintaa poikkitieteellisiin aineistoihin ja menetelmiin sekä kyseenalaistamalla rohkeasti vanhoja selitysmalleja, voidaan rakentaa pienemmistä konteksteista koostuvaa kokonaiskuvaavaa keskiajan Savon ihmistoiminnasta ja sen vaikutuksesta ympäristöön.

Avainsanat: *asutushistoria, elinkeinot, historiallinen arkeologia, kaskikulttuuri, keskiaika, Savo, teoreettinen arkeologia*

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	2
1.1 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet	2
1.2 Rajaseutu ja maisema arkeologiassa	6
1.3 Tutkimushistoria	10
2. Savon keskiaika arkeologian ja historian näkökulmasta	14
2.1 Materiaaliset merkit asutuksesta ja ihmistoiminnasta	14
2.2 Maakunnan kehitys historiallisissa asiakirjalähteissä	17
3. Keskiajan Savon asutusmallit	21
3.1 Kruunu uudisasutuksen ohjaajana	21
3.1.1 Verotus uhkana ja mahdollisuutena	21
3.1.2 Itäraja ulko- ja turvallisuuspolitiikan kannalta	24
3.2 Elinkeinojen rooli asutusekspansiossa	29
3.2.1 Uudisasutusalueen toimeentulostrategiat	29
3.2.2 Eränkävynnin merkitys	31
3.2.3 Kaskiviljelyn perusteet	34
3.2.4 Kaskeamisen vaikutus maisemaan ja toimeentuloon	38
3.3 Aktiivinen rajavyöhyke ja kaskikulttuuri rautakauden jatkumona	43
3.3.1 Eränkävijöiden ja pyyntiväestön vuorovaikutus	43
3.3.2 Savolaismigraation ja kaskikulttuurin perintö	48
4. Analyysi	53
4.1 Mallien vertailu	53
4.1.1 Taustoitusta	53
4.1.2 Erot ja vastaavuudet	55
4.1.3 Pohdintaa	58
4.2 Demografisen kehityksen problematiikkaa	60
4.3 Savolainen kaskikulttuuri käsitteenä	64
5. Loppupäätelmät	69
5.1 Tulosten hyödyntäminen arkeologisessa tutkimuksessa	69
5.1.1 Käytännön sovellukset	69
5.1.2 Teoriapohjan kehitys	73
5.2 Yhteenveto	77
Lähdeluettelo	81
Liitteet	91

”Mutta sitten tapahtui, että meitä alkoi kasvaa liian monta yhdelle talolle, niin että emme voineet siinä elää. Sen tähden erkanimme toisistamme ja rakensimme taloja erämaillemme.”

– Ote savolaisten talonpoikien valituskirjelmästä Kustaa Vaasalle vuodelta 1545 (HFH VI: 311–312).

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Keskiajan Savo oli Novgorodin ja Ruotsin valtakuntien rajaseutua, jonka sijainti itään päin suuntautuvana puskurivyöhykkeenä on ollut poliittisesti ja strategisesti tärkeä. Viljelyn, eränkäynnin ja maanomistuksen myötä alueella oli merkittävä rooli myös taloudelliselta kannalta. Savon on luonnehdittu olleen 1000-luvulle asti suurista kulkureiteistä syrjässä sijainnutta raivaamatonta riistamaata, ”lapinkorpea”, jonka ensimmäisinä tunnettuina asukkaina on pidetty lappalaisia, joilla viitataan pyyntikulttuurista elinkeinonsa saaneeseen väestöön ilman pysyvää asuinpaikkaa (Huurre 2001: 46). Sekä hämäläiset että karjalaiset talonpojat hyödynsivät Savon erämaata elinkeinoissaan ja vähitellen tämä etelästä tullut väestö alkoi muodostamaan asutusta. Vakiintuneesta asutuksesta Suur-Savon eli nykyisen Mikkelin ja Juvan seuduilla voidaan puhua 1000–1100-luvuilla ja idempänä Säämingissä 1200-luvulla (Soininen 1961: 261; Hovi 1988: 97). Vakituinen asutus ja kaskikulttuuri levisivät uudisasukkaiden mukana etelästä pohjoiseen vesireittejä pitkin ja noin 1400-luvun puolivälissä kiinteä savolaisasutus oli edennyt Saimaan rannoilta Keski-Savoon. Raja rintamaan ja erämaan välillä siirtyi keskiajan loppua kohden vesireittien suuntaisesti pohjoisemmaksi. Kehitys oli samansuuntainen myös maakuntarajojen suhteen, jotka alkoivat hahmottua ja vakiintua 1300-luvulla (Hovi 1988: 97).

Savon keskiajan on yleensä määritelty käsittävän hieman yli kaksi vuosisataa. Alkupisteeksi on yleensä valittu 1323 solmittu Pähkinäsaaren rauha ja päätöskohtana toimii vuosi 1534, jolloin Savosta muodostettiin oma linnalääni (Pirinen 1988: 411). Suomen historiaan ja arkeologiaan vakiintuneena jakolinjana keskiajan ja uuden ajan välillä pidetään Kustaa Vaasan valtaannousua vuonna 1523, jolloin hallintoa uudistettiin monin tavoin ja valtaa keskitettiin kuninkaalle. Eräänä vaihtoehtoisena keskiajan ja uuden ajan erottajana on pidetty 1570-lukua, jolloin valtakunnan itäisellä

rajalla alkoi pitkäkestoinen sotien kausi (Vahtola 2003: 100–116). Tähän kuuluvat 1570-luvun vaihteessa puhjennut pohjoismainen 25-vuotinen sota eli pitkä viha ja pian sen päättymisen jälkeen Savoan vuonna 1597 levinneet nuijasodan levottomuudet. Tätä sisäisten konfliktien kautta seurasivat puolestaan ankarat katovuodet 1601–1602. Kyseisten tapahtumien vuoksi koko 30-vuotinen kausi 1572–1603 merkitsi käännettä Savon asutuskehityksessä edeltävien vuosikymmenten ekspansiivisen kauden katketessa ja kehityksen kääntyessä taantuvaan suuntaan (Pirinen 1982: 146). Tällaisissa olosuhteissa uudisasutus ei ymmärrettävästi voinut enää jatkua, vaan Savon pohjoisosiin suuntautunut migraatio tyrehtyi.

Tulkinnat Itä-Suomen erämaa-alueiden asuttamisesta keski- ja uuden ajan kynnyksellä ovat muotoutuneet parin sadan vuoden mittaisen tutkimushistorian aikana. Savon asutushistorian vaiheiden selvittely on ollut pitkään pääasiallisesti historioitsijoiden vastuulla, mikä selittyy tuolta ajalta periytyvillä suhteellisen runsailla lähteillä. Asutuksen edellytyksiin, kehitykseen ja leviämiseen liittyvää problematiikkaa on käsitelty lähinnä historiallisiin dokumentteihin pohjaten. Tärkeimpiä näistä kirjallisista lähteistä ovat maantarkastus- ja veroluettelot, joissa esiintyvien tilojen ja henkilönnimien perusteella on hahmoteltu kuvaa asutuksesta 1500-luvulla. Historiantutkimuksessa pitkään vallalla olleen näkemyksen mukaan asutusliikkeen edellytyksenä on pidetty kahta yhtäaikaaisesti ilmennyttä seikkaa, Suur-Savossa 1500-luvulla syntyntä liika-asutusta sekä hallitsijoiden pyrkimystä ulko- ja veropoliittisista syistä saattaa jo vakituisesti asutettujen rintamaa-alueiden pohjoispuolelle leviävät erämaa-alueet vakituisen viljelykseen (Voionmaa 1933: 97).

Savon asutusliikkeen ajanjakson arkeologinen tutkimus ja materiaallinen näkökulma on kuitenkin jäänyt melko vaatimattomaksi, mikä selittyy osaltaan tunnettujen löytöjen vähäisyydellä ja perustutkimuksen puutteella. Usealta alueelta, jossa hyvin todennäköisesti oli asukkaita jo esikristillisenä aikana, ei ole tavattu ainuttakaan kiinteätä muinaislöytöä ja moni ilmeisesti jo keskiaikana asuttu seutu ei ole säilynyt ainoassakaan samanaikaisessa kirjallisessa lähteessä (Pärnänen 1947: 39). Rannikolta ja etelästä saatua runsaampaa tietoa tuon ajan eränkävinnistä, viljelystä ja asutuskehityksestä ei puolestaan voida soveltaa ongelmattomasti maan itäosan sisämaa-alueisiin demografiassa, topografiassa ja hallinnollisissa olosuhteissa ilmenevistä eroista johtuen. Tilanne on kuitenkin parantumassa, sillä viime vuosikymmeninä toteutetut paleoekologiset tutkimukset ovat valaisseet Itä-Suomen viljelyhistoriaa, ja alueen materiaalsen kulttuurin tarjoamaan potentiaaliin on kohdistettu alati kasvavaa

kiinnostusta historiallisen ajan arkeologian vahvistaessa asemaansa tiedeyhteisön ja suuren yleisön parissa.

Tutkielman ensisijaisena tavoitteena on tarkastella Savon alueen asutuksen leviämistä ja edellytyksiä keski- ja uuden ajan taitteessa (noin vuodet 1400–1600 kattavalla ajanjaksolla, painottuen keskiajan loppuun) arkeologiselta kannalta vertailemalla tutkimushistoriassa esitettyjä teorioita aiheesta. Tätä varten työssä erotetaan kolme asutusmallia; kruunun hallinnoima, elinkeinoihin keskittyvä ja luonnolliseen jatkuvuuteen perustuva. Jako on kirjoittajan hahmottelema ja rakentuu tutkimushistoriassa toistuviin teemoihin, jotka ovat osittain päällekkäisiä. Tarkoituksena on selvittää, miten erilaiset tulkinnat asutusliikkeestä ovat rakentuneet ja muuttuneet sekä pyrkiä keskinäisellä vertailulla arvioimaan niiden luotettavuutta ja toimivuutta arkeologian näkökulmasta. Väestöhistorian kannalta tärkeimpiä prosesseja ovat demografinen eli määrällinen kehitys, migraatiot eli muuttoliikkeet, diffuusiot eli vieraiden ilmiöiden omaksuminen ja akkulturaatio eli mukautuminen luonnonoloihin (Meinander 1984: 21–22). Arkeologiassa on perinteisesti tavattu selittää pienetkin muutokset johtuneiksi väestön liikkumisesta, jolloin vastareaktiona on väistämättä syntynyt migraatioteorioihin epäilevä suhtautuminen. Motiivit väestön liikkumisen taustalla voivat vaihdella huomattavasti eikä eri prosessien erottaminen toisistaan ole useinkaan yksinkertaista. Tämä pyritään huomioimaan myös tutkielmassa.

Toisena tavoitteena on tarkastella savolaista kaskikulttuuria käsitteenä arkeologian teorian pohjalta. Tämä vakiintunut termi toistuu alan tutkimuskirjallisuudessa usein ja näennäisestä yksinkertaisuudesta huolimatta sen määritelmä on arkeologian kannalta moniselitteinen. Vaikka arkeologisen kulttuurin määritelmää ei ole kontekstista johtuen mielekäästä soveltaa, käsite ansaitsee osakseen tarkempaa pohdintaa, koska sitä ei ole juurikaan testattu alan tieteenteoriaa vasten. Samalla on myös tarkoitus miettiä vaihtoehtoja aihepiirin kysymyksenasetteluun ja teoreettiseen viitekehykseen

Koska tutkimushistoriassa on keskitytty pitkään vero- ja maantarkastusluetteloiden läpikäyntiin ja tarkoituksena on käsitellä asutuskehitystä nimenomaan arkeologian näkökulmasta, asiakirjalähteitä käsitellään melko summittaisesti. Veroluettelot ovat historiallisesti kertovia lähteitä, joissa on samalla myös kaikki subjektiivisen kerronnan ongelmat. Haittapuolena on myös se, että ne eivät kerro suoraan verotuksen kohteena olleista ihmisistä vaan verohallinnosta (Korpela

2012a: 285–286). Tila- ja talokohtaisten verotustietojen systemaattinen ja yksityiskohtainen läpikäynti ei myöskään ole relevanttia tutkielmassa tavoitteena olevan asutustoiminnan yleiskuvan muodostamisen kannalta. Tutkielman painotukset ovat osittain valikoituneet suhteellisen niukan aineiston vuoksi, jolloin teorian osuus korostuu ja tarkoituksena on pyrkiä kiinnittämään huomiota aihealueen sisältämään tutkimuspotentiaaliin. Haasteista huolimatta aihepiiri ja kysymyksenasettelu tarjoavat mahdollisuuden esittää Savon keskiajasta uuteen suuntaan vieviä ajatuksia ja tarkastella merkittävää Suomen historian prosessia vanhemmista tulkinnoista poikkeavilla tavoilla. Arkeologinen kirjallisuus ja luonnontieteelliset analyysit täydentävät osaltaan asiakirjalähteiden hallitsemaa kuvaa uudisasutuskaudesta ja siihen johtaneesta ajasta.

Tarkastelen ensimmäisessä luvussa johdannon jälkeen tutkielmassa hyödynnettyjä rajaseudun ja maiseman käsitteitä arkeologisessa tutkimuksessa sekä Savon keskiajan ja uudisasutusliikkeen tutkimushistoriaa. Toisessa luvussa käyn läpi Savon keskiajan kannalta relevanttia materiaalista ja kirjallista aineistoa. Kolmannessa luvussa esittelen ja määrittelen kolme vaihtoehtoista mallia Savon asutuskehitykseen. Neljännessä luvussa vertailen mallien ominaispiirteitä, tarkastelen lyhyesti Savon demografista kehitystä ja analysoin kaskikulttuurin käsitettä arkeologian näkökulmasta. Lopuksi pohdin mallien sovellettavuutta arkeologisessa tutkimuksessa käytännön ja teoriapohjan osalta sekä esitän yhteenvedon tuloksista.

Työn ohjaajina toimineet Turun yliopiston arkeologian professori Visa Immonen ja professori emeritus Jussi-Pekka Taavitsainen ansaitsevat kiitokset, samoin kuin tutkielmaa tukeneet Kauko Haikaraisen säätiö ja Turun yliopiston opiskelijoiden yhdistetty stipendirahasto.

1.2 Rajaseutu ja maisema arkeologiassa

Savo on arkeologiassa ja historiantutkimuksessa nähty talonpoikien ja pyyntiväestön hyödyntämänä ja asuttamana rajaseutuna, jonka tarjoama potentiaali on kiinnostanut myös kruunua. Alue on ollut maailmanpolitiikan ja -talouden mittakaavassa marginaalinen ja passiivinen toimija, jonka yhteiskunnallisia ja kulttuurillisia oloja ulkopuolisten vaikutteiden on uskottu muokanneen lähes yksioikoisesti. Lightfootin ja Martinezin (1995: 487) mukaan suurin osa rajavyöhykkeistä koskevasta arkeologisesta tutkimuksesta on pitkään rakentunut oheisen kaltaisen ydinalue-periferia-jaottelua korostavan kolonialistisen näkökulman varaan. Tämä teoreettinen malli on kuvannut rajaseutuja linjoina, jotka erottavat koloniaaliset alueet erillisenä yksikkönä niiden ulkopuolelle jäävästä, mahdollisesti alkuperäisväestön asuttamasta periferiasta. Rajaseudut on käsitetty kulttuurisina vyöhykkeinä, jotka säätelevät sosiaalista vuorovaikutusta, suodattavat tiedonvaihtoa ja rajoittavat joidenkin materiaalien hyödykkeiden liikkumista. Samalla on painotettu järjestelmien makroskaalan laajojen kokonaisuuksien analyysia, keskittytty ydinalueiden ja periferian välisiin suhteisiin ja toimittu usein vahvojen ennako-oletusten varassa.

Viime vuosikymmenten aikana rajaseudun käsitteen määrittelyssä tapahtuneet muutokset ovat toimineet viitekehyksenä tutkimukselle, jossa poliittisesti kiistanalaisia alueita ja monikansallisia yhteisöjä tarkastellaan kolonialististen valtakuntien ja vahvistuvien kansallisvaltioiden marginaalissa toimivina omaehtoisina toimijoina. Etenkin historioitsijat ja kulttuuriantropologit eivät enää näe rajaseutuja jäykkinä poliittisina ja kulttuurillisina yksikköinä vaan eräänlaisina hybridialueina, joille ominaisia piirteitä ovat liikkuvuus, paikallinen kontingenssi ja valtasuhteiden monitulkintaisuus (Ylimaunu *et al.* 2014: 247). Arkeologiassa kehitys on ollut hitaampaa ja eräänä syynä tähän on terminologian moninaisuus ja kompleksisuus. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetyt termit *border*, *boundary*, *borderland* ja *frontier* ovat samankaltaisuudestaan huolimatta tarkkaan määriteltyjä ja toisistaan erotettuja. Vastaavasti suomen kielen sanat rajaseutu ja rajavyöhyke ovat tässä suhteessa melko epäselviä ja toisinaan toistensa synonyymejä ja erämaa rinnastetaan varsinkin arkeologiassa usein kulttuuripiirien välistä rajaseutua tarkoittavaan *frontier*-käsitteeseen (Waselkov & Paul 1981; Taavitsainen 1990: 48–52, 112–117; Kumpulainen 2004). Yleisenä virheenä on myös arkeologian perinteinen taipumus olettaa rajavyöhykkeiden olevan selkeästi havaittavissa esinetyyppien spatiaalisina keskittyminä ajallisesti hyvin staattisissa puitteissa (Lightfoot & Martinez

1995: 472). Uudemmissa pyrkimyksissä termin sisällön uudistamiseksi rajaseutu on arkeologiassa määritelty tarkemmin alueeksi, jossa ihmiset osallistuvat materiaaliseen todellisuuteen hyvin spesifeissä geopoliittisissa olosuhteissa (Ylimaunu *et al.* 2014).

Rintamaan ja rajaseudun väliset vuorovaikutussuhteet ovat hyvin monitasoisia ja -ulotteisia. Keskeisiä teemoja voivat olla talous, hallinto, elinkeinot, materiaallinen ja henkinen kulttuuri sekä sosiaaliset verkostot. Eräs keino havainnollistaa toimijoiden suhteita on jaottelu epähierarkkiseen ja hierarkkiseen (esim. Kuusela *et al.* 2018). Epähierarkkisessa järjestelmässä toiminnan keskuksia on useita, niiden kontaktit ovat melko rajoittuneita eikä mikään niistä pyri hallitsemaan tai hyötymään muiden kustannuksella. Toimijat ovat tasa-arvoisia ja sijoittuvat siten valtasuhteiltaan horisontaalisesti. Keskuksia voidaan tässä vaiheessa rinnastaa pitkälti yksilöihin, jolloin keskiössä ovat henkilökohtaiset suhteet. Mikäli jokin keskuksista kasvattaa kontrolliaan muiden kustannuksella, järjestelmä muuttuu hierarkkiseksi ja vertikaaliseksi, jolloin toiminnan ehdot sanellaan ylhäältä päin. Vaikutus on havaittavissa periferiaolosuhteissa tuontiesineiden yksipuolistumisena. Pohjoisessa Fennoskandiassa Itämeren kauppareitteihin liittyvä arkeologinen aineisto on monivivahteista ennen 1500-lukua, jolloin se yhdenmukaistuu huomattavasti Ruotsin vaikutusvallan voimistuessa ja tavaraliikenteen keskittyessä tiettyjen valmistajien, toimittajien ja kauppiaiden käsiin (Kuusela *et al.* 2018: 769, 775–776).

Asumatonta erämaata tarkoittava periferiakäsite rinnastuu toisinaan rajaseutuun. Sama on havaittavissa myös Savon asutushistoriaa ja alueen varhaista ihmistoimintaa käsittelevässä tutkimuksessa. Suomalaisessa arkeologiassa ja historian tutkimuksessa on ollut pitkään vallalla kolonialistisen mallin mukainen käsitys, jossa ydinalue-periferia-vastakkainasettelu on ollut toistuva, sisäänrakennettu ennakkoletus. Tämä ilmenee myös Savo-Karjalan kohdalla, joka valtakunnan itäosana on tulkittu lännen ja etelän rintamaiden väestön nautinta-alueeksi ja resurssivarastoksi. Tällöin kuitenkin unohtuu, että alueella on jo ennestään ollut ihmistoimintaa, tässä tapauksessa alkuperäisen pyyntiväestön muodossa. Vaarana on, että väliaikainen asutus ja alkuperäisväestö sivuutetaan ja todellisena määrittävänä ehtona on rintamaiden vakituisten asutuskeskusten alueelle kohdistama toiminta. Todellinen periferia kuvaisi täysin ihmistoiminnan ulottumattomissa olevaa aluetta, mikä kuitenkin vaikuttaa melko voimakkaalta ja ehdottomalta määritelmältä. Huomionarvoista on myös se, että keskiajalla Ruotsin valtakunnan niin sanottuun keskusalueeseen kuului Suomesta

lähinnä Turun linnalääni, muu alueen ollessa enemmän tai vähemmän syrjäseutua (Seppälä 2009: 11).

Melko huonosti tunnetun Savon rautakauden ja historiallisen ajan välisen jatkuvuuden vuoksi huomiota tulisi kiinnittää edellä mainitun rajaseudun käsitteen ja siihen liittyvien mahdollisuuksien lisäksi myös ympäristöön ja maisemaan. Arkeologisessa kirjallisuudessa usein toistuvalla ympäristökäsitteellä on yleensä tarkoitettu ihmistoiminnan mahdollistavaa, objektiivista fyysistä todellisuutta. Tämän vuoksi menneisyyden ympäristöjä on pyritty tutkimaan ensisijaisesti luonnontieteellisin menetelmin ja ympäristöntutkimus liitetään arkeologiassa yleensä tieteenalan sisäisessä jaottelussa kovaan "tieteelliseen" traditioon (Lavento & Herva 2003: 36). Sen sijaan maiseman tulkitaan rakentuvan pitkälti ihmisen hahmottamana ja muokkaamana sekä sille annettujen merkitysten pohjalta eli eräänlaisena sosiaalisena konstruktiona. Arkeologiassa maisema on kasvattanut merkitystään 1900-luvun mittaan, ollen erityisen korostettua 60- ja 70-luvulla uuden arkeologian eli prosessualismin myötä (Bintliff 1996: 246). Väljästi määriteltynä maisema-arkeologian tutkimuksessa tarkastellaan kulttuurisista ja ympäristöllisistä muuttujista aiheutuvaa ihmisen vaikutusta maisemaan (Ingold 1993). Käytännön tasolla kohteena ovat hajanaiset merkit ihmistoiminnasta ja kohteiden väliset kulttuurialueet (Knapp & Ashmore 1999: 2). Teorian näkökulmasta maisemaa on kuitenkin vaikea määritellä, koska tilan ja ympäristön hahmottaminen on hyvin moniselkoista ja subjektiivista (Witcher 1999; Maaranen 2002).

Kaksi pääsääntöistä määritelmää maisemalle ovat tieteellinen ja tulkitseva. Ensimmäinen näkee maiseman kvantitatiivisena, universaalina, objektiivisena, neutraalina, ajattomana, staattisena ja absoluuttisena, kun taas toinen kvalitatiivisena, kontekstuaalisena, relatiivisena, määräaikaisena ja dynaamisena (Tilley 1994: 14). Tulkitsevan määritelmän kannattajien mukaan tila tarjoaa puitteet ihmistoiminnalle ja toisaalta syntyy sen myötä. Kaikenlainen ympäristö on sosiaalisesti rakennettu, subjektiivisesti koettu ja erottamattomasti sidottu samanaikaisesti useisiin merkityksiin (Bender 1993). Näin ollen sosiaalisesta toiminnasta erotettua neutraalia ympäristöä ei ole olemassakaan. Maisemaa käsitellessään arkeologialle on tyypillistä yhdistää vaihtelevissa määrin molempia näkökantoja. Witcherin (1999: 13–14) mukaan hermeneuttisille ja fenomenologisille lähestymistavoille on ollut olennaista tilan määrittämisen purkaminen, jolloin maisema voi olla yhtäaikaisesti sosiaalinen ja kvalitatiivinen sekä ekonominen ja geometrinen. Kahden näkökulman synteessä

maisema voidaan käsittää kontekstina, jossa ihmiset elävät, hahmottavat maailman ja luovat merkityksiä.

Luonnonmaantieteen perinteinen määritelmä maisemasta havaittavana ympäristönä on vanhentunut, sillä nykymuotoinen kokonaisvaltaisuuteen pyrkivä maisematutkimus lukee määritelmään näkyvän osan lisäksi myös ei-visuaaliset elementit ja prosessit (Maaranen 2002: 22). Kulttuurimaantieteessä maiseman määritelmässä korostetaan tulkitsevaa lähestymistapaa ja ihmistoiminnan osuutta. Tällöin luonnonmaisema erotetaan laajempaan tapahtumakenttään ja kulttuurimaisema siihen sisältyvänä ihmistoiminnan näkyvänä ilmenemismuotona (Fellman *et al.* 1997 [1989]: 12). Luonnonmaisema koostuu pääosin luonnonelementeistä, kun taas kulttuurimaisema on suoran ja epäsuoran ihmistoiminnan kautta tietoisesti muokattu tai sattumalta syntynyt luonnonmaisema (Keisteri 1985). Kulttuurimaiseman voidaan myös määritellä olevan tiettyjen kulttuurillisten, yhteisöllisten ja luonnonmaantieteellisten tekijöiden vuorovaikutuksesta syntynyt maisemakokonaisuus. Ympäristön ja siihen lukeutuvan maiseman voidaan näin luonnehtia olevan luonnollisten ja kulttuuristen prosessien muovaama alueellinen ja kronologinen tila (Sporrong 1996: 11; Maaranen 2002: 21).

Pálsson (1996) erottaa ihmisen ja ympäristön välisessä suhteessa kolme vuorovaikutuksen muotoa; orientalismin, paternalismin ja kommunalismin. Orientalistisessa suhteessa luonnon ja kulttuurin välille on tehty käsitteellinen ero ja luontoa pidetään tutkittavana ja hyväksikäytettävänä objektina. Teollistuneissa länsimaissa tämä on vallitseva tapa ihmisen ja ympäristön suhteen hahmottamisessa. Myös paternalistinen suhde tekee selvän eron luonnon ja kulttuurin välillä, mutta ihminen suhtautuu ympäristöönsä suojelevasti. Kommunalistisessa suhteessa luontoa ei eroteta kulttuurista, vaan ihminen ja ympäristö ovat intiimissä ja kiinteässä vuorovaikutussuhteessa. Lavento ja Herva (2003: 37) luonnehtivat kommunalismin tarjoavan optimaalisen lähtökohdan antropologiselle ja arkeologiselle tutkimukselle, koska sen avulla voidaan välttää orientalismiin kiinteästi liittyvä modernistinen vääristymä. Kyseisellä ajatusmallilla on tiettyjä vastaavuuksia eräiden sosiaalitieteistä vaikutteita saaneiden näkökulmien ja symmetrisen arkeologian teoriasuuntauksen kanssa (ks. luvut 4.3 ja 5.1; Shanks 2007; Witmore 2007).

1.3 Tutkimushistoria

Historiantutkimuksella on pitkät perinteet Savon asutustutkimuksessa, ja aihepiiri on tarjonnut selviteltävää lukuisille historioitsijoille. Soinisen (1961) kattavaan katsaukseen perustuen useat varhaisimmista tutkijoista ja heidän teoksistaan mainitaan tässä yhteydessä vain lyhyesti, koska kohteena ovat heidän käyttämänsä uudet aineistot ja tieteelliseen keskusteluun tuomansa argumentit.

Ensimmäisenä sisämaan keskiaikaista asutusta käsitteli Tengström (1855), joka ei kiinnitä erityisemmin huomiota uudisasukkaiden alkuperään ja pitää Kustaa Vaasan aikaista asutustoimintaa jatkona aiempien Ruotsin kuninkaiden keskiajan Hämeessä aloittamille erämaiden uudisasutustoimille. Hän myös arvioi Sisä-Suomen erämaiden asuttamisen suunnilleen samanaikaiseksi tapahtumaksi. Yrjö-Koskisen (1857; 1882) laajemmille selvityksille 1500-luvun savolaisesta uudisasutuksesta on uutta kruunun hallinnoiman asutustoiminnan taustoitusta. Kustaa Vaasan kirjeisiin perustuen hän päättelee asutustoiminnan syyksi tarpeen vahvistaa kaukaisempaa rajaseutua Venäjää vastaan. Turvallisuuspolitiikka selittää hänen mukaansa koko asutustoiminnan. Jalkanen (1892) puolestaan korostaa tutkimuksessaan rajavyöhykkeestä käydyn kiistan osuutta Kustaa Vaasan toimissa. Hän kytkee rajariidat ja asutusekspansion vahvasti yhteen ja arvioi nimenomaan rajakysymyksen saaneen Kustaa Vaasan hallinnoimaan asutustoimia. Toisena, joskin vähemmän relevanttina syynä hän pitää erämaiden raivaamisesta ja asuttamisesta kruunulle ja yksityishenkilöille koitunutta taloudellista hyötyä.

Ensimmäinen verokirja-aineistoa laajamittaisesti hyödyntänyt tutkija on Salenius (1882). Keskittyessään lähinnä laajan aineiston perusteelliseen referointiin hän pyrkii myös huomioimaan aiemmin julkaistun hallinnollisen kirjeenvaihdon sisältämät tiedot Savosta. Gebhard (1889) suhtautuu epäillen Saleniuksen väitteeseen savolaisen asutusekspansion alkamisesta hierarkkiseen malliin perustuen ja painottaa uudisasukkaiden aktiivista roolia, korostaen kuitenkin myös hallinnon vahvaa taustavaikutusta. Pelkonen (1925) on vuoden 1561 verollepanomaakirjaa ja vuotuisia maakirjoja vertailemalla päätynyt tulokseen, jonka mukaan Savon pohjoisosiin suuntautunut uudisasutusliike on alkanut väestön omasta aloitteesta jo kauan ennen 1540-lukua. Toisaalta hänkin katsoo valtaosan asutuksesta syntyneen kruunun toimenpiteiden tuloksena.

Jutikkala käsittelee Savon aluetta katsauksessaan Suomen asutuskehityksestä 1600-luvun alkuun mennessä (1933), joskin osana laajempaa teosta esitys jää verraten pintapuoliseksi. Hän ajoittaa Savon pohjoisosien asuttamisen pääosin 1540-luvulle ja pitää savolaisen asutusliikkeen edellytyksenä Suur-Savon rintamailla syntyneitä ja ulospäin purkautumaan pyrkivää liika-asutusta sekä kruunun ulko- ja talouspoliittisista syistä johtuvaa tavoitetta saattaa laajat erämaat vakituisen asutuksen piiriin. Kansatieteen taholla Kustaa Vilkuna (1948; 1949; 1953; 1960) on käsitellyt useissa teoksissaan savolaisen väestön syntyä ja levittäytymistä sekä kaskiviljelyn merkitystä uudisasutuksen teknillisenä perustana. Hän käy tuotannossaan kattavasti läpi kaskiviljelymenetelmiä ja niiden kehitystä ja selvittää kaskitekniikkojen käytännön merkitystä savolaisten uudisasukkaiden elämässä.

Tutkielman kannalta tärkeimpään historiantutkimuksen alaa edustavaan tutkimuskirjallisuuteen lukeutuva Soinisen väitöskirja *Pohjois-Savon asuttaminen* (1961) kokoaa ansiokkaasti aiemman aihepiiriä käsittelevän tutkimuksen yksiin kansiin käsitellen Savon pohjoisosien asutusekspansiota ja kruunun maakunnassa harjoittamaa veropolitiikkaa. Soininen selvittää Savon verotuksen syntyä ja tekee vertailuja Savon naapurimaakuntaan Karjalaan, mikä on varhaisessa verohistoriatutkimuksessa varsin harvinaista. Asiakirja-aineistojen lisäksi hän käyttää huomattavan poikkitieteellisiä aineistoja, hyödyntäen vähäisemmissä määrin myös etnologiaa, nimistötutkimusta ja geologiaa. Eräistä epäkohdistaan ja joistakin nykyään jo vanhentuneista tuloksistaan huolimatta Soinisen teos toimii silti tärkeänä perusteoksena koko Savon asutushistorian tutkimuksessa. Pirinen on hyödyntänyt Soinisen työtä ja metodologiaa esikuvanaan ja käsitellyt maakunnan eri osien välisiä eroja lähdepohjaisesti *Savon historia* -sarjan teoksissa *Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1537–1617* (1982) ja *Savon keskiaika* (1988). Painopisteenä tutkimuksessa ovat asutusliike ja maakunnan raja-aseman mukanaan tuomat ongelmat, joiden selvittelyssä hän katsoo johdonmukaiseksi taustoittaa tilannetta ennen keskiajan loppua.

Tarkasteltaessa historioitsijoiden suorittamaa Savon asutustutkimusta voidaan havaita, että melkein kaikille tutkijoille ensisijaisen kiinnostuksen kohteena ovat olleet asutuksen leviämiseen vaikuttaneet tekijät varsinaisen asutuskehityksen jäädessä sivuosaan. Etenkin varhaisin tutkimus rakentuu keskiajan verotuslähteiden yksioikoiseen tulkintaan poikkitieteellisten aineistojen ja menetelmien lisääntyessä vähitellen 1900-luvun kuluessa. Modernimpaa historiantutkimuksen näkökulmaa edustaa runsaasti aihetta käsittelevää tutkimusta julkaissut Korpela (2006; 2008; 2012a;

2012b), joka on kyseenalaistanut monia vakiintuneita selitysmalleja ja hyödyntänyt aktiivisesti myös muiden tieteenalojen, kuten arkeologian, antropologian ja biologian menetelmiä. Ajanjaksoon liittyen tulee mainita myös kattavasti talonpoikien verotukseen keskiajan lopun Suomessa perehtynyt Seppälä (2009).

Arkeologinen perustutkimus on Savon alueella ollut maan eteläosiin ja rannikkoseutuun verrattuna melko vähäistä ja keskittynyt paljolti esihistoriaan. Aineistoa hallitsee selkeästi kivikausi, johon ajoittuvia kohteita ja löytöjä on erittäin runsaasti. Rautakauden tunnetut kohteet keskittyvät Etelä-Savoon, joista merkittävimpiä ovat Mikkelin Tuukkalan ja Visulahden ristiretkiaikaiset kalmistot (Jääskeläinen 2019: 80–91). Historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä, kuten tervahautoja ja tienpohjia, on jonkin verran, mutta ajallisesti ne sijoittuvat pääosin 1700-luvulta eteenpäin jääden siten tämän tutkielman aikarajauksen ulkopuolelle. Sen sijaan keskiaikaan ajoittuvia kohteita tunnetaan erittäin vähän, Etelä- ja Pohjois-Savosta yhteensä 16 kappaletta (Muinaisjäännösrekisteri 2020; Liite 1). Näistä suurin osa on löytö- ja hautapaikkoja. Merkittävimpänä rakennusarkeologisenä kohteena erottuu Olavinlinna.

Esihistoriallisen ajan lopun ja keskiajan Savon oloja arkeologian kannalta ovat tarkastelleet alan yleisteoksissaan Huurre (2000 [1979]), Lehtosalohilander (1988) ja Haggrén et al. (2015). Taavitsainen (1987; 1994; 1999) ja Orrman (1991; 1996; 1999; 2003) ovat käsitelleet runsaasti sisämaan ja erityisesti Itä-Suomen elinkeinoja, väestökehitystä ja asutustoimintaa erä- ja kaskikaudella. Erona perinteiseen historiantutkimukseen verrattuna on ollut pyrkimys hahmottaa ihmistoiminnan jatkuvuutta aina esihistorialliselta ajalta saakka periytyvänä prosessina sekä kulttuurisia vaikutteita ja niiden omaksumista. Merkittävistä Itä-Suomen historialliseen aikaan keskittyvistä arkeologisista tutkimushankkeista 2000-luvulla ansaitsevat tulla mainituiksi Etelä-Karjalassa Uukuniemen Papinniemen ortodoksikylä (Laakso 2014) ja Etelä-Savossa Juvan Partalan kuninkaankartano (Ruohonen 2010). Opinnäytteissään aihepiirin kannalta keskeisiä teemoja ovat käsitelleet Sisä-Suomen eränkäyntiin perehtynyt Kumpulainen (2001), lähdeaineistoihin pohjautuvien metodien käyttöä rautakauden asutustutkimuksessa selvittänyt Aartolahti (2007) sekä myöhäisrautakauden Savon paikallisasutusta tutkinut Jääskeläinen (2019).

Erämaan ja rajaseudun käsitteestä arkeologiassa on viimeisten vuosikymmenten aikana julkaistu runsaasti materiaalia (Lightfoot & Martinez 1995; Ylimaunu *et al.* 2014; Kuusela *et al.* 2018), samoin kuin maiseman roolista

menneisyyden hahmottamisessa (Bender 1993; Ingold 1993; Tilley 1994; Bintliff 1996; Knapp & Ashmore 1999; Witcher 1999). Tutkielman kysymyksenasettelun ja painotusten osalta keskeisiä arkeologian teorialinjauksia ja niihin liittyvää problematiikkaa ovat käsitelleet suomalaisen arkeologian puolelta Lavento (2006; myös Lavento & Herva 2003) ja Muurimäki (2006) sekä kansainvälisen tutkijayhteisön osalta symmetristä suuntausta edustavat Shanks (2007), Witmore (2007) sekä Olsen et al. (2012; 2015).

Karjalan tutkimuslaitoksen ekologian osasto on 1980- ja 1990-luvulla tutkinut Itä-Suomen asutushistoriaa ja kartoittanut varhaisimpia merkkejä peltoviljelystä siitepölyanalyysin menetelmin useissa tutkimushankkeissa. Suurimpia näistä ovat olleet Vanhan Kerimäen pitäjänhistorian tutkimus 1981–1983, Savon historian I -osan taustaselvitys Etelä-Savon alueella 1986–1987 ja Suomen Akatemian rahoittama Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan asutushistoriatutkimus vuosina 1988–1990 (Simola et al. 242–243). Grönlundin väitöskirja *A palaeoecological study of land-use history in East Finland* (1995) sekä Vuorelan (1999), Simolan (2006) ja Aleniuksen (2007) artikkelit toimivat tärkeimpinä lähteinä paleoekologian saralla, keskittyen Savon ja Karjalan rajaseudun kvantitatiiviseen viljely- ja maankäyttöhistoriaan.

2. Savon keskiaika arkeologian ja historian näkökulmasta

2.1 Materiaaliset merkit asutuksesta ja ihmistoiminnasta

Länsisuomalaiselle kulttuuripiirille tyypillisten rautakautisten piirteiden ilmeneminen on Savo-Karjalan löytöaineistossa verrattain myöhäistä. Ensimmäiset merkit siitä ajoittuvat 800-luvulle ja voimakkaimmillaan ne ovat 1100- ja 1200-luvulla (Huurre 1984: 303). Rautakaudella maan sisäosissa vallitsi vielä pyyntikulttuuri, mutta tämän väestön verifiointi arkeologisesta aineistosta on ongelmallista (Taavitsainen 1994: 188). Lisäksi Suomen alueen pyyntiväestön määrän arviointia esihistorian aikana vaikeuttavat epävarmuus useimpien asuinpaikkojen tarkasta iästä ja suoritettujen muinaisjäännösinventointien epätasaisuus. Esiagraarin väestön määrän on kuitenkin arvioitu pysyneen suhteellisen vakiintuneena (Simola *et al.* 1991: 252). Keramiikan käytön loppuessa nuoremmalla roomalaisajalla noin 300–400 jaa. pyyntiväestön tunnistaminen arkeologisesta aineistosta vaikeutuu huomattavasti ja samalla menetetään paras keino asuinpaikkojen ajoittamiseen (Carpelan 1979: 11).

Kaikki Savon alueelta löydetty rautakautiset esineet ovat vierasta alkuperää ja suurimmalta osin irrallisia hajalöytöjä. Tätä on selitetty liikkuvan pyyntikulttuurin edustajien taipumuksella kuljettaa tarvitsemansa esineistö mukanaan, jolloin pitkäaikaisia asuinpaikkoja ja niiden löytökeskittyä ei ole havaittavissa (Pärnänen 1947: 41). Lisäksi esineiden tärkeimpänä perusraaka-aineena toiminut eloperäinen aines on Suomen happaman maaperän takia säilynyt vain poikkeustapauksissa. Esineiden vierasperäisyyttä ja etenkin länsisuomalaisuutta on puolestaan selitetty eränkäynti-ilmiöllä, jolloin esineet ovat kulkeutuneet Sisä-Suomen pyyntikulttuurin alueelle Länsi-Suomen rintamaiden talonpoikien harjoittaman metsästyksen ja kalastuksen yhteyteen liittyneen lapinkaupan myötä (Simola *et al.* 1991: 252).

Rautakautisesta itäsuomalaisesta kulttuuripiiristä voidaan erottaa kolme keskusta, joiden väliltä puuttuvat varmat asutuksesta kertovat löydöt. Näistä laajin oli Laatokan länsi- ja luoteisrannan asutus, jonka keskusalue oli Käkisalmen Karjalassa Vuoksen suuseudulla. Mikkelin asutuskeskus käsitti useita kalmistoja ja linnavuoria, joskin jäi suppeaksi. Kolmas pesäke sijaitsi Lappeenrannan seudulla. Yhtäläisyyksistään huolimatta tämä kolmen alueen selväpiirteinen kokonaisuus erosi selvästi länsisuomalaisesta kulttuuripiiristä (Huurre 1984: 303–304). Näissä Etelä-Savon ja Länsi-Karjalan rautakautisissa väestökeskuksissa varhaisimmat asutuskerrostumat

liittyvät hämäläiseen kulttuuripiiriin erityisesti Mikkelin seudulla. Rautakauden lopulla tilanne muuttuu ja itäinen aines tulee Savossa dominoivaksi, mikä on havaittavissa etenkin Mikkelin seudun kehityksessä. Tuukkalan ja Visulahden ristiretkiaikaisissa kalmistoissa karjalainen vaikutus on niin voimakas, että niitä on pidetty kiistattomana todisteena karjalaisen väestön Savoön suuntautuneesta muuttoliikkeestä (Kivikoski 1939: 271). Karjalainen kulttuuri sai 1100-luvulle mennessä hallitsevan aseman tässä Savon suurimmassa asutuskeskuksessa ja karjalainen vaikutus näkyy esineistössä myös kauempana lännessä Päijänteen rannoilla (Taavitsainen 1990: 63–64). Vielä 1200-luvulle ajoittuvat runsaslöytöiset ruumishaudat kertovat sen kukoistuksesta samaan aikaan kun Länsi-Suomen arkeologinen aineisto on merkittävästi ehtynyt (Huurre 2000 [1979]: 170). Alkuperäinen hämäläisperäinen asutus ja kulttuuri on siten saanut väistyä Karjalasta lähteneen asutusvirran tieltä ja myös osittain sulautunut siihen. Eräänä syynä on pidetty myös Laatokan kauppalueen voimistumista, joka sai alun perin länteen suuntautuneen Mikkelin seudun kääntymään itään päin ja yhteydet muodostumaan niin kiinteiksi, että kulttuuri omaksui karjalaisia piirteitä ilman laajamittaista migraatiota (Huurre 2000 [1979]: 171). Laatokan alueelta peräisin olevista vaikutteista esinekulttuurissa on viitteitä myös pohjoisempaa Juvalta tehdyistä korulöydöistä (Ruohonen 2010).

Kalmistojen ja esinelöytöjen niukkuutta keskiajan alussa voidaan selittää sillä, että monimuotoisten eräelinkeinojen varassa eläneet ihmiset haudattiin omalla tavallaan eikä tällaisesta väestöstä syntynyt pysyvälle kyläasutukselle ominaisia laajoja kalmistoja (Huurre 2000 [1979]: 124). Löytöjen vähäistä lukumäärää erämaa-alueilla on myös perusteltu satunnaisella eränkäynnillä ja kaskiviljelyllä, jonka seurauksena merkittäviä esinedepositiokeskittymiä ei päässyt syntymään (Raninen & Wessman 2015: 257). Itäisen ja pohjoisen Fennoskandian alue, mukaan lukien Savo-Karjala, jäi kansainvälisen kaupan marginaaliin, mikä johti väistämättä muutoksiin arkipäivän materiaalisessa kulttuurissa. Keskiajan alun Suomi tulisi nähdä pikemminkin kahteen talousvyöhykkeeseen jakautuneena kuin asuttuna ja asumattomana alueena. Arkeologisessa aineistossa selvästi havaittava 1300-luvun alun jälkeinen esinelöytöjen köyhtyminen ei siis todennäköisesti johdu Sisä-Suomen erämaiden autioitumisesta aiempaan verrattuna (Korpela 2012a: 276). Viime vuosikymmenten arkeologisten ja paleoekologisten tutkimusten perusteella Itä-Suomessa vaikuttaisikin rautakauden loppuvaiheessa olleen aiemmin luultua enemmän kiinteää asutusta. Pieniä ja eristyneitä pysyvän asutuksen keskittymiä oli Etelä-Savon alueella luultavasti useampia, kun taas

Mikkelin ja Lappeenrannan seudut olivat tiheämmin asutettuja ja toimivat mahdollisesti kaupan keskuksina (Grönlund 1995: 32).

Varhaisimmat merkit viljelystä Savon alueella löytyvät Siilinjärveltä Heinälammen ympäristöstä, jossa on sedimenttianalyysien perusteella harjoitettu pienimuotoista viljelyä jo pronssikaudella noin 1500 eaa. (Kartta 3). On kuitenkin huomioitava, että pelkästään tiettyjen kasvilajien keskitettynä kasvattamisena nähtynä viljelyä ei voi pitää äkillisenä yhteiskunnallisen kehitysasteen muutoksena tai merkinä laajemmin omaksutusta innovaatiosta (Vuorela 1999: 144). Siitepölyanalyysien perusteella rukiinviljely on yleistynyt Etelä-Savossa 1100-luvulta alkaen, leviten sieltä pohjoisen karummille ja aiemmin viljelemättömille seuduille. Tämä huhtatekniikan leviämiseen Savossa viittaava muutos ajoittuu samaan ajanjaksoon, jolloin karjalainen kulttuuri nousi hallitsevaksi Mikkelin seudulla. Havumetsäkaski säilytti hallitsevan asemansa itäisellä kaskiviljelyalueella aina 1800-luvulle saakka, eroten selvästi lännessä suositummasta lehtokaskesta.

Vaikka kaskiviljelyä harjoittaneen väestön asutus ei aluksi ollut täysin kiinteää, kiertoviljelyn omaksuminen, jossa aiemmat kaskimaat poltettiin uudelleen puuston noustua tarpeeksi, vakiinnutti elinympäristöä (Huurre 2000 [1979]: 187). Savi- ja hiesumaat ovat Savossa maakunnan pohjoisosia lukuun ottamatta harvinaisia ja vallitsevana kivennäismaaperätyyppinä on moreeni. Eräänä huomattavana savolaisasutuksen levintäalueiden ominaispiirteenä onkin varhaiselle peltoviljelylle edullisten kevyiden savikoiden vähäisyys (Taavitsainen 1994: 187). Huhtamenetelmän hallinta oli edellytyksenä karjalaisen väestön levittäytymiselle Etelä-Savossa, kun taas läntistä maanviljelystekniikkaa hyödyntäneiden hämäläisten viljelytekniikat eivät soveltuneet alueen kuusivaltaisten moreenimaiden asutukseen. Länsisuomalaisen ja itäsuomalaisen kulttuuripiirin rajan määräytyminen rautakauden ja keskiajan taitteessa oli siis vahvasti yhteydessä maaperän laatuun ja muihin maantieteellisiin tekijöihin (Orrman 1999: 378–379). Viljelymuodot eivät etenäkään varhaisessa vaiheessa olleet vakiintuneita, ja esimerkiksi Mikkelin Orijärven siitepölytutkimusten perusteella alueella on harjoitettu rinnakkain kaskeamista ja pysyvää peltoviljelyä jo myöhäisrautakaudelta alkaen (Alenius *et al.* 2007: 182).

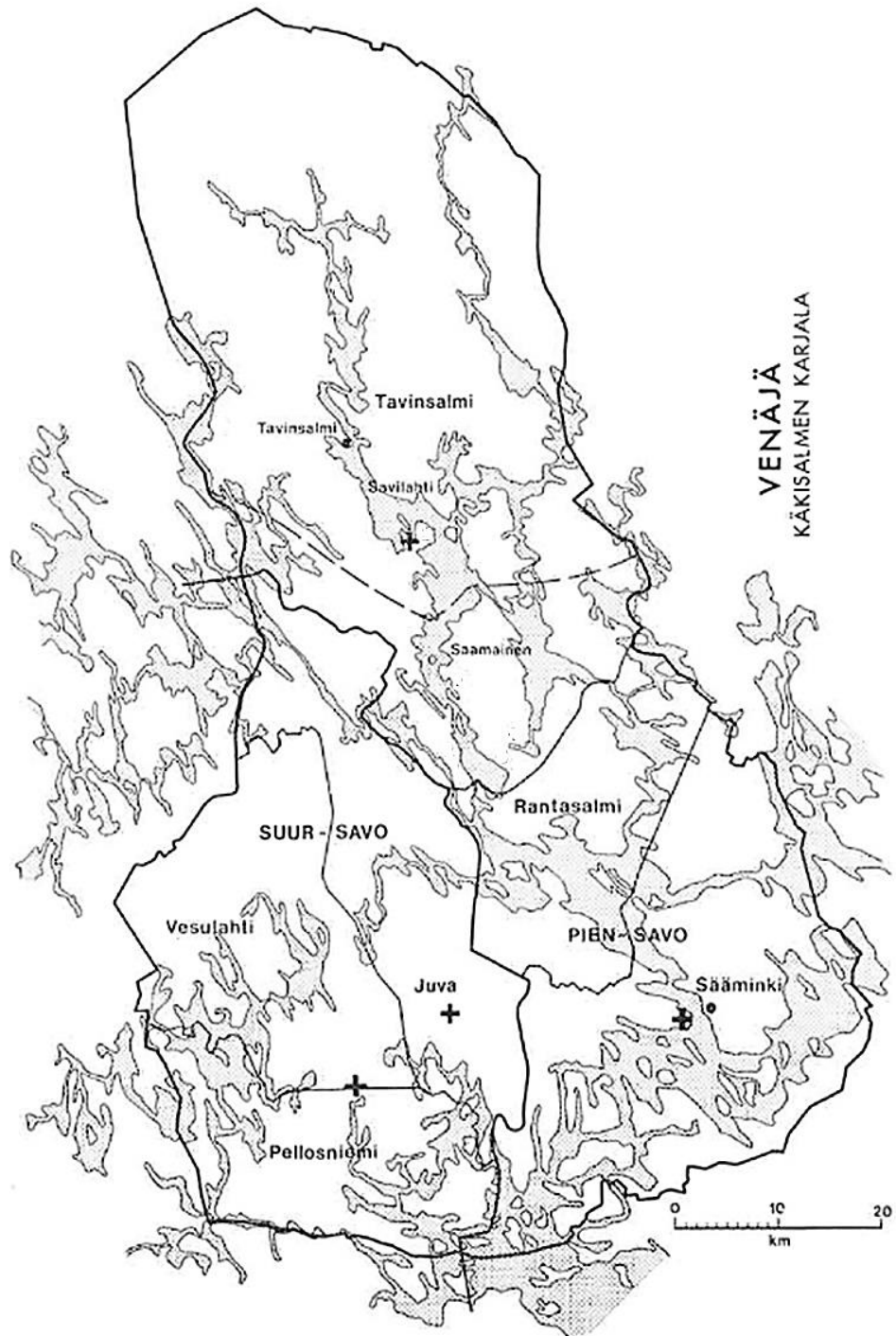
2.2 Maakunnan kehitys historiallisissa asiakirjalähteissä

Suomen säilyneet keskiaikaiset kirjalliset lähteet ovat erittäin harvalukuisia ja aiheeltaan suppeita verrattuna esimerkiksi silloiseen emämaahan Ruotsiin ja täten myös Itä-Suomi ei ole niissä vahvasti edustettuna. Savo esiintyy historiallisissa dokumenteissa ensimmäisen kerran vuonna 1323, kun Pähkinäsaaren rauhankirjassa mainitaan Ruotsin valtakuntaan liitettävänä alueena Sawolaks (Sauolaks). Nimi on peräisin Savilahden pitäjistä, joka oli läntisin Novgorodin Karjalaan luettu kihlakunta eli pogosta ja jonka keskuspaikka oli Mikkelin Savilahti. Uudessa hallinnollisessa asemassaankin Savilahden pitäjä luettiin virallisesti kuuluvaksi Ruotsin Karjalaan liki parinsadan vuoden ajan (Pirinen 1988: 269).

Keskiajan lopulla Savon rintamaa-alueeseen kuuluivat maakunnan etelä- ja keskiosat. Vanhimmissa 1500-luvun alkupuolen asiakirjoissa esiintyvät harvat paikannimet eivät ulotu Pieksämäen, Joroisten, Varkauden ja Rantasalmen seutuja pohjoisemmaksi. Maakunnan silloiset kirkkopitäjät Mikkelin, Juva ja Sääminki sekä hallintopitäjät Pellosniemi, Visulahti, Juva, Sääminki ja Rantasalmi kattoivat alueellisesti vain Etelä- ja Keski-Savon. Vuonna 1537 mainitaan kaksi voutikuntaa, Suur-Savon (Store Savolax) ja Pohjan (Norrebotn) kihlakunnat. Näistä jälkimmäinen käsitti Säämingin, Rantasalmen ja Juvan pohjoisosat (HFH VI: 306; Soininen 1961: 30; Pirinen 1988: 351).

Uuden suurpitäjän hallinnollinen järjestäminen eteni vasta 1400- ja 1500-luvulla, kun olot vakiintuivat pitkien sotien ja rajariitojen värittämän kauden jälkeen. Vuonna 1475 Savonlinnaan perustettiin Olavinlinna turvaamaan Savo idästä suuntautuvilta hyökkäyksiltä. Juvan (1442) ja Kuopion (1548) kirkkopitäjien perustamisella pyrittiin vakiinnuttamaan kirkollisia oloja harvaanasutulla seudulla. Kirkkopitäjien rinnalla oli viisi vuonna 1539 perustettua hallintopitäjää; Pellosniemi, Juva, Vesulahti, Rantasalmi ja Sääminki (Kartta 1). Juvan ja Rantasalmen pitäjistä erotettu uusi Tavinsalmen hallintopitäjä mainitaan dokumenteissa ensimmäisen kerran 1548 ja sen perustaminen merkitsi järjestelmällisen kruununhallinnon ulottamista Pohjois-Savoon. Tämän jälkeen Savon hallinnollisessa pitäjäjaossa ei tapahtunut enää olennaisia muutoksia 1500-luvun aikana, vaikka kirkollinen aluejaotus sen sijaan vielä tihentyi (Pirinen 1982: 44, 137). Pähkinäsaaren rauhan rajalinjan määrittelyn epäselvyyksistä huolimatta olosuhteet pysyivät rajaseudulla suhteellisen vakaana. Korpelan (2006: 469) mukaan kruunu pyrki priorisoimaan valtakunnanrajaan

keskittymisen sijaan rajojen luomisen paikallistasolla, jonka tärkeimpänä toteuttamismuotona olivat linnojen, paikallishallinnon ja seurakuntien perustaminen ja aktivoiminen hallintoa palveleviksi kontrollikeskuksiksi.

Kartta 1. Savon hallintopitäjäjako vuodesta 1548 (alkuperäinen kartta Pirinen 1982: 57; muokkaukset tekijän).

Vanhin, muutaman rivin mittainen kuvaus Savon maakunnasta ja taloudellisista resursseista on peräisin vuoden 1510 tienoilta. Tällöin Ruotsin tarkoituksena oli pyrkiä irrottautumaan pitkällisistä unionisodista maksamalla Tanskan kuninkaalle tietty vero koko valtakunnasta. Luettelossa mainitun Olavinlinnan läänin jaottelun perusteella Savo on tuolloin ollut jaettuna kolmeen pitäjään, Sääminkiin, Juvaan ja Savilahteen, jotka kaikki sijaitsivat Mikkelin alueella eteläisessä Savossa (Pirinen 1982: 42). Koska Eerik Flemingin mainitaan vuodelta 1526 peräisin olevan merkinnän mukaan istuneen laamanninkäräjiä Rantasalmen pitäjässä, jako viiteen hallintopitäjään oli toteutettu kyseiseen ajankohtaan mennessä. Seuraava merkittävä muutos Savon poliittisessa historiassa oli sen tuleminen riippumattomaksi Viipurista. Lyypekkiä vastaan 1533–1536 käydyssä niin kutsutussa kreivin sodassa Hoyan kreivi Juhana asettui lankoaan Kustaa Vaasaa vastaan ja menetti tappionsa myötä kaikki Itä-Suomen läänityksensä. Tämä johti huomattaviin uudelleenjärjestelyihin alueen hallinnossa. Aiemmin Olavinlinnan päällikkö oli ollut Viipurin linnanpäällikön alainen, mutta vuodesta 1534 alkaen hän sai valtuutensa suoraan kuninkaalta. Vasta näiden tapahtumien jälkeen voidaan puhua itsenäisestä linnaläänistä ja hallinnollisesti erillisestä Savon maakunnasta (Pirinen 1982: 42).

Ensimmäiset kirjalliset tiedot Savon asukkaista ovat vuoden 1541 Savonlinnan läänin maakirjasta, joka sisältää pitäjittäin, neljännes- ja kymmeneskunnittain kruunulle verovelvollisten talonpoikien nimet ja heidän veronmaksuperusteensa. Asiakirjan laatimisen aikoihin etenkin Savon pohjoisosien hallinnollisia oloja ei ollut järjestetty juuri lainkaan ja syntyneet talot merkittiin joko kantatalojensa yhteyteen tai Savon vanhojen pitäjien talojen sekaan (Ruotsalainen 1967: 15). Linnan ja linnaläänin tilikirjat alkavat vuodesta 1543 ja maakirjoista saatavia tietoja täydentävät papinveroluettelot vuodesta 1550.

Kustaa Vaasan ajan Savo oli yhteisestä itäsuomalaisesta pohjasta huolimatta hallinnollisesti ja verotuksellisesti selkeästi erilainen alue kuin Ruotsin Karjala eli Viipurin lääni. Alkuvaiheiltaan kruununverotusta paremmin tunnettu kirkollinen verotus oli jo keskiajalla koko Sisä-Suomelle yhteiseltä pohjalta kehittänyt Savossa oman järjestelmänsä, joka poikkesi huomattavasti Viipurin Karjalassa käytetystä (Pirinen 1982: 43). Vaihtelevien maantieteellisten olosuhteiden ja hajanaisen hallintojärjestelmän takia erilaisiksi kehittyneet veronkantojärjestelmät olivat hyvin tyypillisiä keskiajan Suomen verotukselle (Seppälä 2009: 9). Savon keskiajan lopun yhteiskunnassa on selkeästi havaittavissa hyvin vanhoja ja syvälle maakunnan

talousrakenteeseen tukeutuvia tekijöitä. Kustaa Vaasan ajan verokirjoista ilmenevä järjestelmä on uusi ja rationaalisen keinotekoinen, jonka pääasiallisena pyrkimyksenä oli luoda kollektiiviselta verorasitukseltaan mahdollisimman tasapainoiset hallinnolliset yksiköt (Pirinen 1982: 43).

Vaikka verokirjoista on saatavissa hajanaista tietoa 1500-luvun Savon topografiasta, tarkempi maisemakuvaus jää epäselväksi. Aikakaudelta ei myöskään ole käytettävissä matkakertomuksia ja harvoista maantieteellisistä kuvauksista ilmenevät tiedot ovat äärimmäisen niukkoja ja melko epäluotettavia. Esimerkiksi Pohjolaa kuvannut Olaus Magnus (2002 [1555]) ei henkilökohtaisesti tuntenut Savoaa, vaan ainoastaan Olavinlinnan ja eräitä siihen liittyviä kertomuksia. Tunnetussa Pohjoismaiden kartassaan hän mainitsee Savilahden ja Uuden linnan, mutta hänellä on hyvin epäselvä käsitys Savon maantieteestä ja kulttuurioloista (Kuva 1). Ensimmäisen todenmukaisen kartografisen esityksen maakunnasta teki 1600-luvun alussa Savonlinnassa vierailut Anders Bureus (1985 [1626]). Erinäisiä tietoja 1500-luvun Savon luonnonoloista saadaan tuhansittain paikannimiä sisältävistä vanhimmista verollepanomaakirjoista (Pirinen 1982: 47).

Kuva 1. Kaskenpolttoa esittävä puupiirros Olaus Magnuksen teoksessa *Pohjoisten kansojen historia* (1555).

3. Keskiajan Savon asutusmallit

3.1 Kruunu uudisasutuksen ohjaajana

3.1.1 Verotus uhkana ja mahdollisuutena

Savon keskiaikaa käsittelevässä tutkimuksessa kruunun vaikutus on tullut esille nimenomaan erämaiden asutuskysymyksessä. Suhtautuminen on ollut vaihtelevaa; osa tutkijoista korostaa Savonlinnan päälliköiden roolia, kun taas osa näkee kruunun asutustoiminnan vaikutuksen Savon omien rajojen sisällä tapahtuvaan asuttamiseen toisarvoiseksi ja jopa häiritseväksi tekijäksi savolaisten oman aktiivisuuden rinnalla. Tutkimuksen painopiste on pääsääntöisesti ollut uudisasutuksen primäärialueina toimineissa erämaissa mutta tällainen fokusointi on kuitenkin liian kapea kysymyksen ollessa koko Savon historiallisesta maakunnasta. Kruunun erämaihin kohdistama asutuspolitiikka vaikutti väistämättä myös rintamaahan ja on otettava huomioon riippumatta siitä, olivatko sen lopputulokset asutusta edistäviä vai hillitseviä (Pirinen 1982: 64).

Sekä ulkopoliittiset ja valtiontaloudelliset näkökulmat olivat vahvasti läsnä Savon asuttamisessa. Kruunun intressien voidaan todeta olleen ensisijaisesti verotuspoliittisia, turvallisuuspoliittisten tekijöiden kasvattaessa merkitystään valtakunnan kehittyessä etenkin 1500-luvulla. Keskiaikainen asutuspolitiikka perustui käsitykseen, jonka mukaan valtakunnan asumattomat erämaat kuuluivat kruunulle, joka puolestaan saattoi jakaa niitä veroa vastaan uudisasukkaille (Pirinen 1982: 65). Itäsuomalainen maanviljely kaskivaltauksineen sekä eränautoineen sopi varsin huonosti ruotsalaiseen näkemykseen, jonka mukaan talonpojan oli maksettava veroa peltopinta-alan mukaan (Mäkelä-Alitalo 2003: 186). Kruunun harjoittaman maapolitiikan tavoitteena olivat riittävän vauraat veronmaksukykyiset talot, jotka eivät saaneet kasvaa liian suuriksi eivätkä keskittyä samojen talonpoikien omistukseen. Toisaalta myös vastustettiin liiallisia maanjakoja, sillä ne heikensivät tilojen veronmaksukykyä. Yksityisten tilusten irrottaminen tilasta hankaloitti talojen kiinteään verolukuun pyrkivää politiikkaa, jolloin osittamista suositeltavampaa oli uusien verovelvollisten tilojen muodostaminen asumattomiin erämaihin. Kruunun alueeseen osoittamista taloudellisista intresseistä huolimatta Savo ei verotulojensa kannalta ollut maapolitiikan tärkeimpiä kohteita (Pirinen 1982: 66).

Verokirjat ovat ylivoimaisesti eniten käytetyintä aineistoa asutuksen ajoittamisessa. Savon ensimmäinen vuotuinen maakirja on vuodelta 1541 (KA 6133–

6455) ja kertoo asutuksesta ennen Klemetti Krookin, ”Klemetti-kirjurin”, toimikautta Savonlinnan linnavoutina. Krookin kaudelta 1542–1547 on tietoja ainoastaan vuodelta 1546 ja seuraava vuotuinen maakirja on puolestaan laadittu vasta linnanvoudin vaihdoksen jälkeen Kustaa Fincken hoitaessa tehtävää. Kyseisistä verokirjoista löytyvät Tavinsalmella sijainneita taloja koskevat merkinnät kertovat asutustilanteesta ennen ja jälkeen Krookin toimikautta. Soinisen (1961: 127) mukaan niistä ilmenee, että 116 taloa 1560-luvun alun 229 talosta verotettiin jo ennen Krookin saapumista Savoan. Lisäksi verokirjoista löytyy 16 vanhempaa taloa tai eräsijaa, jotka on vuoden 1561 verotarkastuksessa merkitty autioiksi. Suurin osa näistä on luultavasti ollut uudistaloja, joten varmasti Krookin toimikautta ennen syntyneitä taloja vaikuttaa olleen noin 130. Vuoden 1546 maakirjassa ensimmäistä kertaa esiintyvien Tavinsalmen alueen 59 talon verollepano on todennäköisesti tapahtunut suurelta osin 1543, sillä sekä säilyneet tilikirjamerkinntät että talonpoikien 1545 kuninkaalle laatima verovalitus (HFH VI) kertovat Savonlinnan voudin suorittamasta laajasta verotarkastuksesta Pohjois-Savossa, joka on mahdollisesti kestänyt muutaman vuoden. Yhteensä nämä verollepanot käsittivät noin neljäsosan Pohjois-Savon kaikista taloista (Soininen 1961: 125–127).

Uudistalon verollepanoaikaa ja rakentamisaikaa ei voi täysin samaistaa., koska taloa ryhdyttiin verottamaan vasta sen alettua tuottamaan tarpeeksi. Uudisasukkaat eivät todennäköisesti kiirehtineet talonsa ilmoittamista kruunulle, vaan asuivat verotta niin kauan kuin vain oli mahdollista (Soininen 1961: 130). Koska eräs tärkeimpiä syitä uudisasukkaaksi lähtemiselle oli juuri raskaan verotuksen mukanaan tuoman taloudellisen taakan pakeneminen, tarkoituksena oli pysytellä poissa hallintojärjestelmän vaikutuspiiristä. Keskiajan lopun Itä-Suomen laajoissa erämaissa verottomuuden jatkuminen yliajalle oli hyvin tavallista ja tiedon kulkeutuminen verottajalle saattoi kestää vuosia. Hallinnon toimesta perustetun asutuksen kohdallakaan uudistalojen syntyä ja verollepanojen ajankohtaa ei voi rinnastaa keskenään. Kruunun vaikutuksella syntyneen uudistalon asukas sai aluksi kolmen vuoden verovapauden rakentamista ja kasken raivaamista varten. Verokirjoista ei löydy merkintöjä vapaavuosista, joten nuorimmatkin dokumentoidut talot olivat todennäköisesti jo käyttäneet verovapautensa. Myöhemmän asutuksen kohdalla uudistaloja on verotettu aluksi samassa kymmenkunnassa kuin rintamaan kantataloja. Ensimmäiset verollepanot lienevät joka tapauksessa tapahtuneet jo kauan ennen 1540-luvun alkua (Soininen 1961: 131).

Asiakirja-aineiston perusteella kruunun voidaan katsoa ajaneen Savossa yhtä aikaa kahta ainakin osittain ristiriitaista tavoitetta, sekä vanhojen talojen pitämistä riittävän suurina ja veronmaksukykyisinä että uudistilojen muodostamista erämaille (Pirinen 1982: 68). Talonpojat tuntevat joka tapauksessa pitäneen kumpaakin pyrkimystä vakiintunutta omistusoikeuttaan ja aiempaa laaja-alaista erämaiden nautintaoikeuttaan rajoittavana. Jutikkala (1933: 97) näkee Kustaa Vaasan hallinnon rajaseudun väestöön kohdistamassa toiminnassa feodaalisia piirteitä, mikä vaikuttaa melko erikoiselta tulkinnalta, sillä väestöä ei rasituksista huolimatta ollut sidottu asuin- ja viljelyalueeseensa läheskään samalla tavalla kuin Etelä- ja Keski-Euroopan talonpoikia. Verorasitus kyllä kiistatta kasvoi Savon rintamaapitäjissä 1470-luvulta alkaen useaan otteeseen, kuten Soinisen (1961: 236–242) laatimista kattavista laskelmista ilmenee. Ensimmäisenä merkittävänä eränä Olavinlinnan rakennus- ja ylläpitokustannukset nostivat verorasitusta 15–20 % kokonaisveroista. Kruunun paikallishallinnon kehittyminen ja pitäjien jaot 1500-luvun alussa lisäsivät verotaakkaa 10–15 %. Krookin 1540-luvulla Savonlinnan läänissä toimittamat verojärjestelyt puolestaan korottivat veroja runsaat 20 % ja vuosina 1555–1557 toteutetut verotusuudistukset aiheuttivat 11–15 % lisäyksen kokonaisveroon. Yhteensä nämä kaikki 1470-luvulta 1550-luvulle ajoittuneet korotukset merkitsivät verotaakan reaaliarvon kaksinkertaistumista (Hovi 1988: 108). On siis todennäköistä, että taloudelliset paineet olivat monen uudisasukkaan motiivina.

Kruunun pyrkimysten ja lopputulosten välinen ristiriita on havaittavissa erityisen selvästi juuri Olavinlinnan tapauksessa. Vaikka linna rakennettiin turvaamaan Pähkinäsaaren rauhan rajan yli edennyttä asutusta, sen aiheuttama nousu verorasituksissa myös kiihdytti pohjoisiin erämaihin suuntautunutta migraatiota entisestään (Kaukiainen 1980: 31). Vaikka kruunu ei olisikaan aktiivisesti pyrkinyt ohjaamaan prosessia, sen muun toiminnan välillinen merkitys olisi joka tapauksessa ollut huomattava. Jutikkalan (1933: 97) feodaalivertaus tuntuukin hivenen epäjohdonmukaiselta, sillä vähitellen kasvavasta hallinnon valvonnasta ja kiristyvistä taloudellisista vaatimuksista huolimatta Savo-Karjalan verovelvollisilla oli suhteellisen kauan melko paljon liikkumavaraa ja vaihtoehtoja elinolojensa ja elinkeinojensa järjestämiseen.

3.1.2 Itäraja ulko- ja turvallisuuspolitiikan kannalta

Turvallisuuspoliittisilla tekijöillä oli myös osansa kruunun päätöksessä sitoa Sisä-Suomen erämaa-alue tiiviimmin Ruotsin vaikutuspiiriin. Valtakunnan itärajan turvaaminen vakituisen asutuksen ja hallinnon kehittämisen avulla oli ennaltaehkäisevää politiikkaa Novgorodia vastaan. Samalla kruunu saattoi perustella rajavyöhykkeellä käytyihin konflikteihin osallistumista alamaistensa etujen valvomisella. Peltoviljelijät olivat myös helpommin kontrolloitavissa ja heillä oli suurempia intressejä alueidensa puolustamiseen kuin liikkuvaa elämää viettäneellä pyyntiväestöllä (Korpela 2006: 467).

Keski- ja uuden ajan vaihteen verokirjoissa on havaittavissa joitain turvallisuuspoliittisiin kysymyksiin pohjautuvia yksityiskohtia. Kun Olavinlinna 1475 ryhdyttiin rakentamaan, väestön oli toimitettava materiaaleja linnaa varten ja tehtävä päivätöitä linnan rakennustyömaalla. Vaikka linnan rakentaminen merkitsi taloudellista taakkaa, lisääntynyt turvallisuus avasi samalla uusia ekonomisia mahdollisuuksia uudisasutuksen kannalta. Ottaen huomioon Savon vanhan erillisyyden veroalueena, on epätodennäköistä, että savolaiset olisivat erityisemmin osallistuneet Viipurin linnan ylläpitoon. On siis mahdollista, että varhaisimmat rakennusveroista kertovat tiedot vuodelta 1539 ovatkin peräisin Olavinlinnan rakentamisajalta 1400-luvun loppupuolelta (Soininen 1961: 216).

Paikallisväestön rekrytoiminen hallitsijan sotajoukkoihin alkoi yleiseurooppalaisena ilmiönä 1500-luvulla. Tätä voidaan pitää osana modernia valtionmuodostumisprosessia, koska samalla luotiin oman ja vieraan välinen vastakkainasettelu ja saatiin rajaseudulle hallitsijalle uskollisia alamaisia. Valtakunnanrajalla oli keskiajalla pitkään merkitystä vain kuninkuuden tasolla ja kiinnostus itäisen Fennoskandian maa-alueisiin syntyi, kun kehittyvän valtion tarve verotuloihin kasvoi ja oppi valtakunnallisesta suvereniteetista vakiintui. Useat Ruotsin ja Novgorodin välillä käydyt neuvottelut todistavat kummallakin osapuolella olleen heikon käsityksen valtakuntien välisen rajan todellisesta linjasta (Kartta 2). Vasta Täyssinän (1595) ja Stolbovan (1617) rauhansopimukset määrittivät rajan tarkemmin (Korpela 2006: 465, 468).

Kartta 2. Pohjois-Savon keskiaikaiset rajat, pisteellä merkitty linja kuvaa venäläisten rajavaatimusta noin vuonna 1500 (alkuperäinen kartta Pirinen 1988: 319; muokkaukset tekijän).

Tarkasteltaessa Savon poliittista maantiedettä uudisasutuskaudella tulee huomioida Pähkinäsaaren rauhan rajan merkitys erämaa-alueen väestölle. Korpela (2006: 468–469) jakaa keskiajalla vallinneet käsitykset rajasta kolmeen kategoriaan; perinteiseen rajaan kahden valtakunnan välillä, kulttuurilliseen ja paikallisten ihmisten hahmottamaan todellisuuteen. Näistä viimeinen kuvaa parhaiten reaalitilannetta vuodesta 1323 aina noin 1500-luvun puoliväliin asti. Rajaseudun väestön jokapäiväisen elämän kannalta rajalla ei juurikaan ollut merkitystä eivätkä he nähneet sitä rajoittavana tekijänä ennen kuin Ruotsi ja Venäjä alkoivat järjestäytyä suvereneiksi valtakunniksi.

Korpelan näkemyksen mukaan ihmiset jatkoivat perinteistä yhteisö- ja perheyksikkökeskeistä elämäntapaansa niin pitkään kun kilpailevat hallinnot eivät sitoneet heitä pysyviksi veronmaksajiksi, rekisteröineet heitä alamaiseksi ja lietsoneet vastakkainasettelua rajan toisella puolella elänyttä väestöä kohtaan. Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa mainituilla rajapaikoilla oli käytännössä vain vesiliikennettä ohjaava vaikutus (Lappalainen 1970: 156). Hovi (1988: 99) toteaa monien mainittujen rajanimien olleen vesistöjen solmukohtia, joista veneliikenne saattoi haarautua kahteen tai useampaankin suuntaan. Rajan määrittäminen luettelemalla tällaisia solmukohtia oli tarkoituksenmukaista, koska se oli riittävän joustava tapa turvata perinteisten nautintaoikeuksien ja eräreittien käyttö alueilla, joilla rajan valvonta olisi muutoin ollut käytännössä mahdotonta. Maantieteelliset yksiköt ovat arkeologisessa tutkimuksessa enemmän relevantteja kuin nykymuotoiset valtionrajat, jotka ovat keinotekoisia ja mielivaltaisia menneisyyden tilanteeseen nähden (Muurimäki 2006: 22). Valtakunnanrajalla on ollut rajoittava rooli paikallisväestön arkipäivän elämässä vasta uuden ajan alusta lähtien. Esihistorian ja keskiajan osalta vesistöt, geologiset tekijät ja topografiset piirteet ovat etusijalla.

Kustaa Vaasan ajan uudistukset osoittautuivat erittäin pysyviksi, sillä hallinnonuudistuksen myötä hän loi virkamiestensä kanssa maatalousverotukselle perusteet, jotka olivat voimassa Suomessa 1920-luvulle ja eräiltä osin jopa 1960-luvulle asti (Mäkelä-Alitalo 2003: 183–184). Täten on varsin ymmärrettävää, että tuolloin tehdyt päätökset on helposti nähty kiistattomana selityksenä monille prosesseille vanhemman historiantutkimuksen piirissä. Eniten mielipiteitä on jakanut kysymys prosessin tarkemmasta ajankohdasta ja toimeenpanneesta tahosta. Kustaa Vaasan julistukset, Savonlinnan päälliköiden toimikaudet ja Ruotsin valtakunnan laajemmat hallinnolliset tapahtumat toistuvat vaihtelevin perusteluin uudisasutuskauden alkupisteinä. Huomionarvoista on myös se, että kruunun ratkaiseva rooli Savon asutustoiminnassa ja erämaiden raivaamisessa vaikuttaa keskittyvän etenkin alueen pohjoisosien vaiheisiin. Eteläosien asutuksen on katsottu muodostuneen ikään kuin itsestään vaikkakin toki jonkin verran kontrolloituna, josta todistavat etenkin Savonlinnan ja Mikkelin seutujen pitkä historia ja hallinnollinen merkitys.

Haittapuolena tässä tekstipohjaisessa lähestymistavassa on ollut yksioikoisuus ja kriittisyyden puuttuminen. Pelkkä talon ja tilusten kirjaaminen veroluetteloon ei muuta niitä sen hetkisen hallinnon toimesta rakennetuksi ja raivatuksi. Tällainen käsitys myös ylimitoittaa kruunun roolia aktiivisena toimijana jättäen samalla

Savon alueen resurssit, luonnonolot ja väestön eräänlaisen marginaalisen ja passiivisen objektin asemaan. Kolonialistinen ydinalue-periferia-jaottelu on siis selkeästi havaittavissa asiakirja-aineiston tulkinnassa. Vanhempi tutkimus on perinteisesti käsitellyt 1500-luvun verotusta hallinnon ja virkamiesten näkökulmasta käsin. Talonpoikaa ei ole pidetty itsemääräävänä ja aktiivisena subjektina, vaan passiivisena verotustoimien objektina. Yksittäinen talonpoika verorasitukseen on suurimmilta osin jätetty täysin huomiotta (Seppälä 2009: 12).

Savon asutusekspansion hallinnolliset vaikuttimet voidaan karkeasti jaotella suhteellisen nopeasti ja lyhyellä ajanjaksolla tapahtuneisiin suoriin ja pidempään taustalla jatkuneisiin epäsuoriin tekijöihin. Kruunun toimet on nähty lähinnä käskyihin ja luvattuihin kannustimiin tukeutuvana suorana toimintana, jonka taustalla olivat taloudelliset ja turvallisuuspoliittiset seikat. Vaikka nykytiedon perusteella voidaan todeta uudisasutuksen olleen käynnissä jo kauan ennen 1500-luvun puolivälin hallinnollisia toimia, kruunulla oli kiistatta tärkeä rooli asutusekspansion loppuvaiheissa. Sen sijaan epäsuora vaikutus Savon väestön elämään oli jatkunut jo paljon kauemmin. Ihmis- ja yksilökeskeisemmät väestönkasvu ja toimeentuloa korostavat selitysmallit, joissa hallintokoneisto on toiminut häilyvät puitteet tarjoavana kaukaisena entiteettinä, ovat tulleet tutkimukseen mukaan 1900-luvun kuluessa. Kasvavan ja kehittyvän hallinnon kaivatessa lisää taloudellisia resursseja 1400-luvun lopulla erämaiden väestökasvu alkoi saavuttamaan resurssikattoa. Väestölle syntyi tuolloin tarve laajentaa peltoviljelyä ja kehittää ja muuttaa samalla elinkeinorakennettaan. Seurauksena oli myöhempää hallinnon kontrollia ja systemaattisen veronkeruun toteuttamista helpottava pysyvämpi asumismuoto (Korpela 2012a: 290–291). Epäsuora vaikutus on siis vähitellen muuttunut suoraksi. Olisi mielekkäämpää ja realistisempää käsitellä kruunun toimia osana asutusliikkeen loppuvaihetta, onpa kyseessä tulkinnan mukaan joko kehitystä tukeva tai hidastava toiminta.

3.2 Elinkeinojen rooli asutusekspansiossa

3.2.1 Uudisasutusalueen toimeentulostrategiat

1400- ja 1500-lukujen Ruotsin talousjärjestelmän perustana oli maatalous, johon yhdistetään perinteisesti ensisijaisesti kasvinviljely ja karjatalous. Laajemman määritelmän mukaan käsitteen alle voidaan lukea myös eräelinkeinoja, kuten metsästys, kalastus ja metsätalous, joiden osuus vaihteli luonnonmaantieteellisen alueen mukaan. Agraarisuus ja talonpoikaisuus korostuivat selvästi aikakauden talouselämässä kaupunkien merkityksen ollessa vielä vaatimatonta (Seppälä 2009: 10). Suomen keskiajan lopun talousalueet on toisinaan jaoteltu neljään elinkeinorakenteeltaan vaihtelevaan osaan; peltoviljelyalueeseen, kaskialueeseen, saaristoasutukseen ja pohjoiseen eräasutukseen (Kaukiainen 1980: 89). Savolaisen kaskialueen uudisasukkaiden hyödynnettävissä olleet kolme elinkeinoa, eränkäynti, maanviljely ja karjanhoito, muodostivat toisiaan tukevan kokonaisuuden.

Esiteollisena aikana pitäydyttiin yleensä esi-isiltä periytyneissä viljelytavoissa eikä oltu valmiita riskeeraamaan yhteisön toimeentuloa radikaaleilla kokeiluilla ja muutoksilla. Maatalouden sivuelinkeinojen kohdalla oltiin sen sijaan huomattavasti valmiimpia omaksumaan uutuuksia kuin peruselinkeinoissa (Orman 1999: 376). Ekspansiivisen dynamiikan yhteisökohtainen esiintyminen tai puuttuminen johtui usein väestöllisistä, sosiaalisista, taloudellisista tai valtapoliittisista rajoitteista. Yksinkertainen perussyy viljelyn laajenemiseen oli tarve tai sen puuttuminen, jolloin muuta ravintoa oli riittävästi tai ruokittavia vain rajallinen määrä (Korpela 2012a: 279). Adaptiiviset strategiat syntyvät innovatiivisten yksilöiden jatkuvien kokeilujen kautta. Alun perin henkilökohtainen idea saattoi levitä nopeasti populaatioon, mikäli se tarjosi sopeutumisen suhteen etulyöntiaseman muihin yhteisöihin. Leviämisnopeus siis korreloi vahvasti ympäristöllisen paineen kanssa (Jordan 1989: 78). Maanviljely otettiin eri puolilla maailmaa käyttöön eri aikoina ja epätasaisilla tavoilla. Maanviljelyn vaikutukset olivat ihmiskunnan ja sivilisaatioiden kannalta merkittäviä ja edellytyksenä korkeakulttuurien ja kaupunkien syntyyn. Tästä huolimatta peltoviljelyä ei voi pitää pelkkänä edistyksenä yksilöiden kannalta, koska se aiheutti ylijäämän ja varallisuuden kasvamisen myötä myös yhteiskunnallista eriarvoistumista (Korpela 2012a: 279).

Mitä primitiivisemmästä agraaritekniikasta on kyse, sitä voimakkaammin luonnonolot vaikuttavat maanviljelyksen harjoittamisedellytyksiin. Maaperän koostumus muokkauskerroksessa on ilmastollisten vaikutusten ohella ollut Suomen

oloissa keskeinen tekijä kiinteän agraarisen asutuksen leviämisessä (Orrman 1987; Solantie 1988). Kaskiviljelytekniikat ovat avainasemassa uudisasutuksen taloudellisen rakenteen selvittämisessä, mutta historiantutkimuksen kannalta on ongelmallista, että niistä ei ole säilynyt kuvauksia 1400- ja 1500-luvulta. Tutkimusta on siten rakennettava 1700-luvulta ja sitä myöhäisemmältä ajalta peräisin olevaan aineistoon perustuen (Kaukiainen 1980: 69; Pirinen 1982: 351). Taavitsainen (1994: 188) huomauttaa, että savolainen kaskiekspansio ei ole projisoitavissa kovin pitkälle menneisyyteen, koska se liittyy tiiviisti tiettyyn historialliseen kontekstiin.

Huhtatekniikan saapuminen ja karjalaisten kulttuuripiirteiden selvä voimistuminen Etelä-Savossa Mikkelin seudulla ajoittuvat 1000-luvun alkuun, puhuen vahvasti uuden innovaation ilmestymisestä. Tarkempi ajankohta karjalaisten huhtatekniikan omaksumiselle on kuitenkin vielä epäselvä. Vilkun (1948) mukaan huhtamenetelmä otettiin käyttöön Laatokan ranta-alueilla 1000- ja 1100-luvuilla, josta se levisi Savoan. Soininen (1961: 261–265) puolestaan katsoo huhtatekniikan omaksutun Savossa vasta myöhäiskeskiajalla. Tämä kuulostaa melko epäjohdonmukaiselta, sillä asutus- ja viljelyekspansion kannalta havupuuvaltaisten metsien raivaamiseen käytetty huhta oli ylivoimaisesti toimivin menetelmä. Kun lisäksi otetaan huomioon Savon ja Karjalan asutuskeskittymien väliset tiiviit yhteydet rautakaudelta aina keskiajalle saakka, ei vaikuta kovin todennäköiseltä, että huhtamenetelmä olisi levinnyt Savoan vasta keskiajan lopulla (Orrman 1991: 9).

Länsisuomalaisen kulttuuripiirin etuna olivat peltoviljelylle luontaisesti paremmin soveltuvan maaperän muokkauskerros ja läheisemmät yhteydet rannikon kaupallisiin ja hallinnollisiin keskuksiin. Itäsuomalaisen kulttuuripiirin omaksuma huhtamenetelmä soveltui paremmin Savon ja Karjalan havupuuvaltaisille moreenimaille, jolloin asutuksen leviämislle ja elinkeinoille avautui lukuisia uusia mahdollisuuksia länsisuomalaiseen kulttuuripiiriin verrattuna. Maanomistuksen ja hallintojärjestelmän vakiintuminen vasta suhteellisen myöhäisessä vaiheessa mahdollistivat ympäristön ja sen resurssien hyödyntämisen länttä pidempään ja laajemmassa mittakaavassa sekä individualistiselta että kollektiiviselta kannalta. Maaperägeologisilla olosuhteilla voidaan siis katsoa olleen laajoja ja kauaskantoisia kulttuurisia, sosiaalisia ja taloudellisia vaikutuksia.

Karjanhoito voidaan lukea kiinteäksi osaksi kasvinviljelyä vasta siirryttäessä peltoviljelyyn. Karjanhoidon rooli viljan viljelyyn nähden oli välineellinen,

sillä karjan tärkeimpänä tehtävänä oli tuottaa mahdollisimman paljon lantaa pelloille (Vuorela 1975: 206–208; Soininen 1974: 150–156). Koska kaskiviljelyllä ei ollut tällaista vaatimusta, Savossa ja Karjalassa pidettiin todennäköisesti huomattavasti vähemmän karjaa kuin lännessä (Orrman 2003: 103). Karjan määrä ja laatu olivat paljolti riippuvaisia rehunhankintamahdollisuuksista. Niittyjen laajuus ja viljelty peltoala korreloivat siten merkittävästi keskenään (Seppälä 2009: 118). Keskiajan kotieläinten pidon kannalta voidaan erottaa kaksi erityisen tärkeää kysymystä, eläinten ruokinta talvikauden yli ja niiden suojeleminen villipedoilta (Voionmaa 1933: 401). Talviruokintakausi oli kasvukauteen verrattuna epäedullisen pitkä eikä päätavoitteena ollut turvata riittävää ravinteiden saantia vaan pitää karja hengissä talven yli, jolloin eläimet olivat keväisin hyvin heikossa kunnossa (Kaukiainen 1980: 85). Nykytiedon valossa voidaan todeta, että keski- ja uuden ajan taitteessa karjaa pidettiin määrällisesti liian paljon niiden talviruokintaan varattuun rehumäärään nähden (Seppälä 2009: 119). Kesällä karja sai ravintonsa laajoilta metsäniityiltä ja kaskiahoilta. Järvi-Suomen runsasvesistöinen maantiede suosi saarten hyödyntämistä laidunkäytössä, ja etenkin nuori karja ja lampaat vietiin kesäksi saariin turvaan petoeläimiltä.

Savon rintamaan ja uudisasutusalueen perusrakenne oli jokseenkin sama, vaikka havaittavissa on tiettyjä eroavaisuuksia. Kaskiviljely ja karjanhoito olivat pääelinkeinoja, mutta eränkäynnillä oli uudisasutusalueella huomattavasti suurempi merkitys kuin rintamaalla (Soininen 1961: 161). Uudisasutusalueella etusijalla olivat huhtakaski ja rukiinviljely, kun taas vastaavasti rintamaalla suosittiin tavallista kaskea ja ohranviljelyä. Kaskikierron nopeutuessa metsät eivät ehtineet kehittyä huhtaa varten vaadittaviksi kuusikoiksi ja tällöin jouduttiin kaskeamaan sukkessiovaiheen lehtimetsää vanhan havumetsän sijaan (Simola *et al.* 1991: 254). Vanhassa maataloudessa pelto edusti pääomavaltaista ja kaski työvaltaista tuotantomuotoa. Uudisasutus merkitsi uuden pääoman luomista, ja mitä vähemmän sitä tarvittiin yhtä tuotantoyksikkönä toimivaa taloa kohti, sitä nopeammin asutus eteni (Kaukiainen 1980: 72).

3.2.2 Eränkäynnin merkitys

Ihmiset ovat valtaosan historiastaan perustaneet elinkeinonsa metsästyksen, kalastuksen ja keräilyn varaan rakentuvaan toimeentulostrategiaan. Vaikka ihmislaji on periaatteessa kaikkiruokainen, kyseinen elinkeinorakenne pystyy elättämään vain rajallisen määrän yksilöitä. Ekologian termein ilmaistuna luonnontilaisen ekosysteemin kantokyky on ihmislajin kannalta alhainen (Simola *et al.* 1991: 250). Eränkäyntiin perustuvan talousmuoto on alkanut jo hyvin varhain esihistoriassa, mutta ratkaiseva nykymuotoinen jaottelu vakituisen asutuksen ja hyödynnettäviä resursseja tarjoavan nautinta-alueen välillä on muodostunut rautakaudella (Kirkinen 2012: 132; Raninen & Wessman 2015: 321). Erämaiden talous oli paikka- ja tapauskohtaista ympäristön resurssien hyödyntämistä. Eri vuodenaikojen resurssien sijaitessa eri paikoissa väestö eli nomadista tai puolinomadista elämää. Suomessa eri vuodenaikojen asuinpaikkojen etäisyys ei todennäköisesti ole ollut erityisen suuri, koska kalastus- ja metsästyspaikat eivät keskittyneet tuhansien neliökilometrien alueelle (Korpela 2012a: 286). Varhaisemmassa esihistoriassa metsästys ja kalastus olivat ensisijaisesti ravinnon hankintaan tähtääviä elinkeinoja. Muutos ravinnon hankinnasta kaupallisesti merkitykselliseen erätalouteen tapahtui myöhäisrautakaudella jatkuen pitkälle keskiaikaan. Erätalouden korostamista keskiajan väestön toimeentulon kannalta on kuitenkin myös kritisoitu, koska siitä on ollut laajamittaista hyötyä vain verrattain pienelle osalle Etelä-Suomen viljelyalueen talonpoikaisväestöstä (Kumpulainen 2001; Kirkinen 2012: 137; Jääskeläinen 2019: 10).

Erämaan omistussuhteista varhaisemmilta ajoilta ei ole säilynyt tietoja. Kirjoittamattoman suomalaisen kansanlain mukaan kaskimaan valtaus oli määrätyin ehdoin luvallista yhteisillä takamailla ja toisten omistamilla erämaillakin, mikäli paikalta ei ollut jo aiemmin vallattu kaskimaata (Voionmaa 1933: 400). Voionmaa (1915: 284) ja Soininen (1961: 52–53) katsovat erämaan käyttöoikeuden synnyttäneen vähitellen pysyvän yksityisen eräomistuksen. Rintamaan asutuksen vakiintuessa myöhäiskeskiajalla vanhat metsästysmaat muuttuivat taloihin kuuluviksi eräomistuksiksi eli rintamaan talojen ulkotiluksiksi, mikä on nähtävissä 1500-luvun verokirjoissa näiden ja muiden talolle kuuluvien tilusten rinnastamisena (Hovi 1988: 101–102). Erämaaomistuksia voitiin myös myydä, vaihtaa, pantata ja testamentata kuten muitakin ulkopalstoja (Orrman 2003: 108). Savon eränkäynnin yhtenäisyyteen vaikuttavana tekijänä oli rintamaan yhtenäisyys. Alueellinen eriytyminen oli koko Savossa heikkoa ja jakaantuminen useampiin kirkko- ja hallintopitäjiin oli myöhäinen

uudistus. Kirkkopitäjien ja hallintopitäjien rajat erosivat toisistaan huomattavasti, eivätkä ne vaikuta erityisemmin seuranneen luonnonmaantieteellisiä rajoja. Kaavamaisuus ja keinotekoisuus olivat luonteenomaisia piirteitä Savon koko pitäjäjaolle, eikä eränkävynsäkään voinut siten muodostua selvästi määriteltyjä rajoja (Soininen 1961: 46).

Metsästyksen ja kalastuksen keskinäistä suhdetta eräelinkeinoina on vaikea määritellä. Turkisten pyynnistä saatava tieto on peräisin epäsuorista lähteistä, kuten keskiajan turkisveroista, 1500-luvun erämaaluetteloista ja paikannimistä. Lisäksi kyseiset lähteet ovat myöhäisiä, kun taas metsästyksen merkitys on ollut suurin varhaisimpina aikoina (Kaukiainen 1980: 55). Veroesineiden keskinäiset suhteet myös vastasivat vallitsevia taloudellisia olosuhteita vain hyvin summittaisesti. Koska turkikset olivat haluttua kauppatavaraa, luultavasti vain osa turkissaaliista käytettiin veronmaksuun. Toisaalta valtaosa kalasaaliista lienee hyödynnetty ravintona eränkävijöiden kotitalouksissa. Vuonna 1510 Savon kruununveroihin sisältyvän turkisveron arvo oli vain 15 % kalaverojen arvosta, mikä kertoo kalastuksen huomattavasti suuremmasta taloudellisesta merkityksestä (Pirinen 1948: 224; Soininen 1961: 54).

Metsästyksen ja kalastuksen lisäksi eränkävintiin on toisinaan luettu lappalaisten verotus. Vaikka Savon erämaa-alueilla oli kiertelevää pyyntiväestöä uudisasutusaikaan asti, säilyneet asiakirjamerkinät eivät mainitse savolaisten eränkävijöiden verottaneen lappalaisia, vaan sen sijaan 1540-luvulta peräisin olevat dokumentit kertovat lappalaisten maksaneen veronsa suoraan kruunulle. Iisalmelainen kansan muistitieto mainitsee kuitenkin lappalaisten verotuksen olleen osa savolaista eränkävintiä (Rissanen 1927: 54–55; Soininen 1961: 55). Eränkävintiin on joissain tapauksissa liitetty myös rautamalmin kerääminen soista ja järvistä sekä tervanpoltto (Jutikkala 1958 [1942]: 31–32). Vaikka raaka-aineen hankinta raudanvalmistusta varten liitetään useimmiten rautakauteen ja tervanpoltto yleistyi ja sai huomattavaa taloudellista merkitystä vasta 1600-luvulla Länsi-Euroopan laivanrakennusteollisuuden vilkastumisen myötä, molemmissa hyödynnettiin luonnon resursseja ja ne ansaitsevat siten tulla mainituiksi keskiajan eräelinkeinojen yhteydessä.

Eräkauden lopulla vanhojen elinkeinojen rinnalle ilmaantui vähitellen uudisasutuksesta vaikutteita saaneita eränkävintimuotoja. Karjanhoito perustui keskeisesti luonnonheinän saatavuuteen ja asutuksen levitessä heinää oli hankittava yhä

kauempaa sijainneilta luonnonniityiltä. Koska kyseessä oli selkeä luonnonvarojen hyväksikäyttö eikä erämaaniittyjä millään tavoin hoidettu, heinänteko erämaiden luonnonniityiltä liittyi melko läheisesti pyyntielinkeinoin (Ruotsalainen 1967: 15). Eräkauden lopulla Keski-Savon talot lienevät hyödyntäneet hyvinkin laajalti Pohjois-Savon eräniittyjä (Soininen 1961: 55).

Eräkaskien polton alkaminen merkitsi muutosta pyyntikulttuurin elinkeinon rajojen määrittelyssä. Eräkauden loppuvaiheesta peräisin oleva muistitieto kertoo eränkävijöiden polttaneen erämailla myös kaskea perinteisten pyyntielinkeinon ohella (Rissanen 1927: 55). Tätä tukee myös 1500-luvun loppupuolelta peräisin oleva asiakirjamaininta, jossa Savon verotusoloja koskevassa selostuksessa kerrotaan ennen uudisasutusekspansiota erämailla kannetusta eräverosta, joka kannettiin metsästyksestä, kalastuksesta ja kaskiviljelystä (Soininen 1961: 56). Erämaiden varhainen viljely on toisinaan liitetty rintamaan talonpoikien ja erämaan pyyntiväestön symbioottiseen suhteeseen, jolloin eränkävijät ovat saattaneet tuoda siemenviljaa elannokseen ja mahdollisesti myös kaupankäynnissä hyödynnetyn rituaalioluen valmistukseen. Viljasta saatettiin hiivakäymisen avulla tuottaa valkuais- ja vitamiinipitoisuudeltaan korkeatasoista ravintoa, jonka lisäksi alkoholin nauttimisella on kautta aikojen ollut suuri sosiaalinen merkitys (Simola *et al.* 1991: 252; Taavitsainen 1994). Ajan mittaan tämä symbioottinen suhde kuitenkin rikkoontui ja pyyntiväestöllä oli edessään joko sulautuminen agraariväestöön tai väistyminen asutusekspansion tieltä kauemmaksi pohjoisen erämaihin.

Eräkaskista ei ilmeisesti haluttu pelkästään viljaa, vaan niillä on saattanut olla sekundäärinen funktio riistapeltoina, sillä metsien polttaminen lisäsi niiden monimuotoisuutta (Orman 2003: 112). Metsien rakenne on tärkein riistakantoja yleisesti säätelevä tekijä. Nuoret sukessiovaiheen lehtimetsät pioneeripuulajeineen ovat tarjonneet ravintoa Suomen yleisimmille riistalajeille, kuten hirvälle, jänikselle ja metsäkanalinnuille (Seiskari 1958). Lisäksi eräät turkiskaupan kannalta merkittävät nisäkäslajit, kuten kettu ja kärppä, saalistivat nuorissa metsissä viihtyviä jyrsojia (Taavitsainen *et al.* 1998: 239). Pienimuotoinen viljely on täten tukenut pyyntitaloutta, tosin kuin myöhempi laajamittaisesti ympäristöä tuhonnut kaskeaminen (Simola *et al.* 1991: 252–253). Ensimmäiset pienialaiset raivaukset ja pienimuotoinen ensiviljely jäävät siitepölyaineiston perusteella kuitenkin toteamatta tai niiden tulkintaan liitty monia epävarmuustekijöitä. Varhainen kaskeaminen saattaa kuvastua vain häiriöinä puulajisuhteissa tai lisääntyvinä hiilihiukkasmäärinä näytteissä (Vuorela 1999: 144).

3.2.3 Kaskiviljelyn perusteet

Kaskiviljelyn arvioidaan Suomessa alkaneen rannikkoseuduilla neoliittisen kivikauden lopulla noin 4000 vuotta sitten (Lavento 2015: 125). Kaskeaminen säilytti asemansa yleisimpänä maanviljelystekniikkana verraten pitkään, tuottaen Itä-Suomessa vielä 1800-luvun lopulla yli kymmenesosan sadosta (Heikinheimo 1915; Soininen 1974). Kaskipellon keskimääräinen ikä oli vain muutamia vuosia ja samalla paikallinen ekosysteemi oli jatkuvan voimakkaan muutoksen alainen verrattain lyhytkestoisten perusvaiheiden, metsän kaadon, kaskenpolton, viljelyn, laiduntamisen ja uudelleen metsittymisen vuorotellessa (Vuorela 1999: 145). Sykliä piti vaihtelua riippuen metsän iästä ja koostumuksesta sekä etäisyydestä asutukseen. Myös tuottavuudessa oli eroja. Vanhaan havumetsään raivatut viljelmät antoivat yleensä keskimäärin yhdestä kolmeen satoa, kun taas 15–40 vuotta vanhasta lehtimetsästä saatiin kahdesta neljään satoa ruista tai jopa kahdeksan satoa ohraa. Ravinnetasapainon palautuminen kesti noin 25 vuotta ja syklien lyhentymisen johti maaperän hedelmällisyyden laskuun (Soininen 1974; Grönlund 1995: 11).

Ylivoimaisesti tärkein kaskilaji oli ruis (*Secale seriale*), joka arvellaan kehittyneen Lähi-idässä vehnän ja ohran rikkaruohosta itsenäiseksi lajiksi noin 5000 vuotta sitten. Tunnetuin lajike oli korpiruis, joka saattoi säilyneiden tietojen mukaan tuottaa parhaimmillaan 60–100-kertaisen sadon. (Simola *et al.* 1991: 253–254). Lajike kesti hyvin ruskearuostetta ja myös lumihometta, mikä oli suureksi eduksi Itä-Suomen runsaslumisten talvien takia (Orrman 2003: 99). Toinen yleinen viljelty laji oli ohra (*Hordeum vulgare*) mutta myös hamppua (*Cannabis sativa*), pellavaa (*Linum usitatissimum*), tattaria (*Facopyrum esculentum*) ja naurista (*Brassica rapa*) kasvatettiin vaihtelevissa määrin (Heikinheimo 1915; Grönlund 1995). Koska jyväaines on ollut peräisin hyvinkin kaukaa etelästä, varhaisimmassa viljelyssä oli lukuisia haasteita johtuen poikkeavista ilmasto-olosuhteista ja maaperästä. Suomessa viljeltyjen lajikkeiden oli sopeuduttava pitkään päivään ja lyhyeen, useasti hallaiseen kasvukauteen sekä hyödyntämään optimaalisesti kasketun maan ravinteet. Tämä selittää siitepölyanalyseissa havaittavat vähäiset mutta selkeät viljelyn merkit melko pitkällä aikavälillä ennen luontoa ja maisemaa merkittävästi muokanneen kaskiekspansion yleistymistä (Simola *et al.* 1991: 253).

Suomessa harjoitetun kaskiviljelyn luokitteluperiaatteet vaihtelevat paljon. Tekniikat voidaan jaotella kaskettavan metsän valtapuulajin mukaan tai

kiinnittämällä huomiota metsän laatuun ja maankäyttöhistoriaan. Soininen (1961) erottaa ensisijaisesti vanhaan maatalouskirjallisuuteen pohjaten neljä kaskiviljelymenetelmää, joista kaski ja rieskamaa ovat lehti- ja sekametsään soveltuvia, huhta havumetsän menetelmä ja pykälökkömaa valmisteleva prosessi, jossa metsätyyppi muutetaan lehtipuuvaltaiseksi ennen kasken kaatamista. Vilkuna (1948) rajoittaa menetelmät kahteen, lehtimetsään (Soinisen rieskamaa) ja havumetsään (Soinisen pykälökkömaa) soveltuviksi. Molemmat ovat kuitenkin samaa mieltä siitä, että juuri havumetsän huhtamenetelmä oli erämaiden asuttamisen edellytyksenä, vaikkakin he kuvailevat menetelmää hieman toisistaan poikkeavasti. 1500-luvun kaskiviljelyn selvittämisessä on käytettävissä verollepanomaakirjan paikannimistöä, tuomiokirjojen kertomuksia kaskiriidoista ja maanluovutuksista sekä tilikirja-aineistoa kuninkaankartanoista. Niistä ilmeneviä hajanaisia tietoja saadaan hyödynnettyä täysimittaisesti vain myöhemmän ajan lähteitä vasten tarkasteltuna (Pirinen 1982: 352).

Kaskimenetelmät voidaan luokitella valtapuulajien, maaperän laadun ja maankäyttöhistorian tai sovelletun tekniikan mukaan. Kasken erottaminen nimenomaan lehtimetsän ja huhdan havumetsän menetelmäksi on hyvin todennäköisesti myöhemmin vakiintunut ja osin keinotekoinen käytäntö eikä perustu savon murteeseen. Kaski on mahdollisesti alun perin tarkoittanut nimenomaan lehtimetsäkaska (kask merkitsee viron kielessä koivua), mutta huuhta eli huhta (vokaalin pituus vaihtelee lähteitten mukaan) on yleisnimi kaikenlaisille kaskille ja vaikuttaa olleen Savossa vanhoina aikoina huomattavasti tavallista kaska yleisempi (Pirinen 1982: 352). Nimitykset eivät kuitenkaan ole täysin vakiintuneet. Tässä tutkielmassa käytetty jako perustuu pitkälti Soinisen (1961: 138) luokitteluun, jonka perusteella kaskitekniikat on lähteitä vertailemalla jaettu kolmeen päätyyppiin; tavalliseen kaskaan, rieskamaahan ja huhtakaskaan, kun taas pykälökkömaa luetaan pikemminkin valmisteleväksi menetelmäksi. Erottelu ei missään nimessä ole absoluuttinen, vaan se on valittu painottaen selkeyttä ja tutkielman kannalta relevantteja teemoja.

Tavallinen kaski, joka on tekniikoista yleisin ja vanhin käytössä ollut muoto, tehtiin suhteellisen tasaikäiseen lehtimetsään tai lehtipuuvaltaiseen sekametsään. Puuston kaatoikä oli usein 15–30-vuotta, vaihdellen metsän kasvunopeuden mukaan. Kaski kylvettiin kaatoa seuranneena keväänä. Yleisimmät kylvetyt viljalajit olivat ruis ja ohra. Ohrakaski poltettiin keväällä, ruiskaski taas myöhemmin kevätkesällä. Pääviljalajien jälkeen viljeltiin yleensä muutaman vuoden ajan usein kauraa, tattaria, pellavaa ja hernettä. Kaski oli tavallisesti kaksi- tai kolmivuotinen, mutta viljelyä

saatettiin toisinaan harjoittaa kuusi tai seitsemänkin vuotta, jonka jälkeen alue jätettiin metsittymään. Optimaalinen kiertoaika oli 30–40 vuotta, jolloin maaperä pystyi sitomaan tarpeeksi ravinteita ja lehtipuut säilyivät valtapuulajeina (Soininen 1961: 138–139).

Toinen kaskityyppi, myös vierumaan ja tulimaan nimillä tunnettu rieskamaa, raivattiin pensasmaiseen lehtimetsään. Merkittävimpana erona tavalliseen kaskeeseen verrattuna rieskamaa poltettiin ja kylvettiin samana keväänä kuin kaadettiinkin ja siitä saatiin tavallisesti vain kaksi satoa, mutta samaa aluetta voitiin käyttää uudestaan jo noin 15 vuoden kuluttua (Orrman 2003: 97). Metsän tuli olla nuorta ja puolikasvuista, jotta se voitiin polttaa pian kaatamisen jälkeen. Kaskipaikaksi valittiin yleensä aurinkoisia ja kosteutta pidättäviä rinteitä. Mikäli maa ei poltettaessa palanut riittävän tasaisesti, oli yleensä käytettävä apuna viertämistä eli palavien puunrunkojen vierittämistä pitkin poltettavan kaskimaan pintaa. Rieskamaassa viljeltiin ensimmäisenä vuonna yleensä ohraa sekä vähäisemmissä määrin myös naurista ja pellavaa, toisena vuonna saatettiin kylvää naurista, kauraa ja tattaria (Soininen 1961: 139).

Kolmas kaskimenetelmä, Pohjois-Venäjän suomensukuisen väestön kehittämä havumetsäkaski eli huhta esiintyi kahtena muunnoksena ja erottui selkeästi sekä tavallisesta kaskesta että rieskamaasta. Huhta raivattiin iäkkääseen havu- tai sekametsään ja sato voitiin korjata kolmantena tai neljäntenä vuotena kaadon jälkeen. Kuusi oli tärkein valtapuulaji, sillä se indikoi hedelmällisempää maaperää kuin mänty. Huhdan valmistaminen alkoi useita vuosia etukäteen, jolloin ensimmäisenä työvaiheena oli järeimpien puiden, yleensä lähinnä mäntyjen, pyältäminen eli koloaminen. Tällöin pyrittiin kuivaamaan puu keloksi, jotta sitä ei tarvinnut kaataa. Puut kuorittiin rengasmaisesti ja jälsikerros katkaistiin puun ympäri hakatulla ”pykälällä”. Huhdan kaato suoritettiin kevättalvella. Pyällettyjä puita, tavallisesti mäntyjä, saatettiin jättää pystyyn jopa noin 300 puuta hehtaaria kohti (Heikinheimo 1915: 93), kun taas pienempi puusto kaadettiin tarkoin koordinoitusti samaan suuntaan. Kaadetut ja pyälletyt puut jätettiin kuivumaan kahden vuoden ajaksi. Poltto tapahtui kolmantena vuonna yleensä keskikesällä, jonka jälkeen kylvö suoritettiin välittömästi. Siementä ei mullattu maahan, vaan se jätettiin maan pinnalle (Soininen 1961: 139–140; Orrman 2003: 99).

Kahden polton huhta oli havumetsäkasken kehittyneempi muunnos. Tällöin kaski poltettiin ensimmäisen kerran toisena vuonna kaadon jälkeen, jolloin seisonta-aika polttamattomana lyheni yhteen vuoteen. Huhta poltettiin keväällä tai

alkukesällä heti kosteuden haihduttua puista ja jätettiin vuodeksi seisomaan ravinteiden imeytymistä varten. Kolmantena vuonna huhta poltettiin toisen kerran keskikesällä samalla tavoin kuin menetelmän toisessakin versiossa ja kylvettiin pian sen jälkeen. Tavallisesta huhdasta eroten kylvös mullattiin haran tai äkeen avulla. Kahden polton huhta oli selvästi yhden polton versiota edistyneempi muoto ja täten myös ajallisesti myöhäisemmässä vaiheessa kehittynyt menetelmä. Ensimmäiset kirjalliset tiedot siitä ovat peräisin 1600-luvulta (Soininen 1961: 140). Huhdassa metsän uusiutumisaika ja samalla myös kaskikierron kesto oli kaikista menetelmistä pisin. Mikäli sopivia metsiä oli riittävästi, huhta raivattiin samaan paikkaan vasta 40–50 vuoden kuluttua edellisestä kaadosta (Orrman 2003: 100).

Kolmen pääasiallisen kaskitekniikan ohella tunnetaan myös tässä yhteydessä valmisteleväksi menetelmäksi luettu pykälikkömaa. Pyältämistä sovellettiin myös tavallisessa kaskessa ja huhdassa, jolloin tarkoituksena oli kuivata pystyyn hankalasti kaadettavat puut. Pykälikkömaassa tarkoituksena oli esiraivauksen avulla muuttaa havumetsä helpommin kaadettavaksi ja poltettavaksi lehtimetsäksi, joka voitiin kasketa tavallista kaskimenetelmää tai rieskamaata käyttäen. Menetelmän kuvauksissa korostetaan sitä käytetyn lähinnä vain kaskimaiksi soveltumattomilla kuivilla männikkökankailla, joiden lähistöllä kasvoi koivuja. Pykälikön seisonta-aikaa kuvaavat tiedot ovat varsin vaihtelevia. Asiaa mutkistaa se, että pykälikön nimitystä saatettiin käyttää myös huhtaa varten pyälletystä metsästä, joten huhtapykälikön ja ”oikean” pykälikkömaan erottaminen on vaikeaa. Lyhyemmistä seisonta-ajoista kertovat maininnat, kuten tieto karjalaisesta tavasta kaataa pykälikkö kolmen vuoden sisällä, tarkoittavat huhtapykälikköä, kun taas tiedot vuosikymmenten mittaisista seisonta-ajoista viittaavat kyseessä olevan varsinaisen pykälikkömaan (Voionmaa 1915: 114; Vilkuna 1948: 99–105; Soininen 1961: 141–142).

Kasken raivaaminen ja viljely eivät vaatineet pitkälle erikoistuneita työvälineitä. Kaatovaiheen tärkein työkalu oli rautainen kirves. Tuhka sekoitettiin maaperään yksinkertaisella, haarukkamaisesta puusta ja rautavantaasta valmistetulla aatralla. Siementen sekoittamisessa maahan hyödynnettiin risukarhia, joka tehtiin yleensä kaskipalstalla tiheäoksisesta närepuusta. Tärkeä raaka-aine oli myös tuohi, josta valmistettiin kaskenpoltoon sopivat jalkineet ja kuljetuksessa käytetyt kontit ja joka soveltui viljan varastointiastioiden vuorausaineeksi (Vilkuna 1960: 50–52; Hovi 1988: 122–123).

3.2.4 Kaskeamisen vaikutus maisemaan ja toimeentuloon

Aktiivisen kaskikulttuurin alueilla keski-ikäiset ja vanhemmat metsät olivat harvinaisia tai puuttuivat kokonaan. Kaskitalous jätti väistämättä jälkensä ympäristöön muuttaen etenkin puuston koostumusta. Havupuuvaltainen ainavihanta metsätyyppi korvautui sukkessiovaiheessa kesävihannalla lehtimetsällä, jossa etenkin paju, koivu ja leppä olivat yleisiä pioneeripuulajeja (Heikinheimo 1987: 199). Kataja puolestaan menestyi laidunkäyttöön jätetyllä maalla. Koivusta tuli yleisin puulaji vuosikymmenten kuluessa, mutta loppuvaiheessa kuusi ja mänty olivat hallitsevia (Grönlund 1995: 11). Lajisto ja kunkin sukkessiovaiheen kesto riippuivat maaperä- ja kosteusoloista sekä laiduntamisen kestosta. Putkilokasvilajeja saattoi esiintyä laiduntamisvaiheessa satoja, mutta 70–80 vuoden kuluttua niiden määrä laski noin pariin-kolmeenkymmeneen (Linkola 1916).

Lehtimetsät ovat Savossa hyvin yleisiä etenkin Kuopion pohjoispuolella, Siilinjärvellä, Nilsiässä ja Maaningan itäosissa. Tämä Kuopion lehtokeskus ulottuu vesistöjen varsia seuraten etelään Leppävirralle asti. Alueella on lehtometsiä, lehtomaisia tuoreita kangasmetsiä ja varsinaisia tuoreita kangasmetsiä suhteellisesti enemmän kuin missään muualla maakunnassa (Lukkala 1919: 32, 44, 52). Maaperä on lehtometsäalueella suhteellisen ravinteikasta, sillä hiesu- ja hietamaita sijaitsee kapeina vyöhykkeinä pitkin vesistöjen rantoja. Näille seuduille raivattiin ensimmäiset pellot. Kaskiviljelyn kannalta tärkeitä olivat supra-akvaattiset mäenharjanteet, jotka eivät missään esihistorian vaiheessa ole olleet veden peitossa ja jotka sen takia ovat säilyttäneet moreenipatjansa runsasravinteisena. Mäkien päällystöt ja rinteet olivat hallan ulottumattomissa, mutta toisaalta riittävän hikeviä kuivinakin kausina (Hovi 1988: 121). Ympäröiviin seutuihin verrattuna edellytykset viljelylle ovat siis huomattavan otolliset. Rautakauden loppupuolelle ajoittuvat löydöt osoittavat läntisen kulttuuripiirin väestön tunteneen alueen ja hyödyntäneen sitä nautinta-alueenaan esihistoriallisella ajalla. Vakituista asutusta Savon pohjoisosiin ei kuitenkaan vielä tuolloin muodostunut (Orrman 1991: 10).

Kaskikierron lyhentyessä ja asutuksen kasvaessa ja tiivistyessä rakennus- ja käyttöpuun saatavuus viljellyltä alueelta väheni ja paikoitellen lakkasi kokonaan. Savosta löytyy Kuopion ja Mikkelin seuduilta useita paikallistason mainintoja kotitalous- ja rakennuskäyttöön tarkoitettua puutavaran vähenemisestä, jolloin väestö joutui hankkimaan tarvittavan materiaalin kauempaa (Heikinheimo 1987: 202; Simola 2006: 166). Tästä huolimatta muokattu ja ravinteikas maa oli huonosti viljelyyn

kelpaavan maaperän hallitsemalla valtakunnan rajaseudulla arvokasta sekä henkilökohtaisen toimeentulon että kruunun verotuksen kannalta. Kaskimaan korkeasta arvostuksesta kertovat myös sen mittaamisessa käytetyt pinta-alan yksiköt tynnyrinala (noin 1,22 hehtaaria) ja kapanala (noin 1 neliö) sekä useat oikeudenkäyntipöytäkirjoista ilmenevät kaskiriidat ja maanluovutusta koskevat tuomiot.

Siitepölyanalyysien perusteella Savon alueella harjoitetun viljelyn voidaan todeta olleen alkuvaiheessa heikkoa ja katkeilevaa, mutta se vakiintuu ja alkaa laajentua vuosien 1100 ja 1700 välillä kaikkien tutkimusjärvien ympäristössä. Viljan siitepölyjen laskeuma on ensimmäisen vuosituhannen loppupuolella vähäinen ja melko vakaa mutta 1000-luvun taitteesta alkaen se kasvaa kiihtyvällä tahdilla aina 1800-luvun alkupuolelle asti, lisääntyen tuona aikana lähes satakertaiseksi (Simola *et al.* 1991: 244). Ruis on tuulipölytteinen ja itsemaro, kun taas muiden viljalajien itsepölytys on mahdollista. Ruis tuottaa siitepölyä muita viljalajeja enemmän, jopa 500-kertaisesti ohraan verrattuna, ollen täten usein yliedustettuna todelliseen viljelysuhteeseen nähden. Lisäksi ohranviljely on havaittavissa vain, mikäli pellot ovat näytteenottoaikojen välittömässä läheisyydessä (Alenius 2007: 23). Vanhimmissa sedimenttikerroksissa havaittavan rukiin vähäisen esiintyvyyden perusteella Etelä-Savon varhaisin viljely olisi ollut sekametsiin raivattua tavallista kaskea, jossa muut lajikkeet olivat runsaammin edustettuna (Orrman 1991: 9).

Pohjois-Euroopan ilmastohistoriassa tunnetaan ”pikkujääkausi”, noin 1500-luvulta 1800-luvulle kestänyt viileä jakso. Ei voida kuitenkaan kiistatta olettaa, että viljelyä olisi tuona aikana tehostettu yksinomaan ilmastollisten olojen huonontumisen takia. 1500-luku näyttää viljojen ja kuusen siitepölyhistorian perusteella taitekohdalta, jolloin lähes koko Itä-Suomen metsäpinta-ala oli kaskikierron piirissä ja avoimet kaskimaat sukkessiovaiheen lehtimetsineen levisivät laajoille alueille. Ajallinen yhteneväisyys viileämmän kauden kanssa on melko todennäköisesti sattumaa, sillä maisemaa ja metsätyyppejä voimakkaasti muokannut kaskiekspansio oli tuolloin ollut käynnissä jo satoja vuosia (Simola *et al.* 1991: 254). Ilmaston kylmeneminen lienee kuitenkin lisännyt vähitellen rukiin osuutta viljellyistä lajikkeista, sillä syysruis kesti epäedullista ja vaihtelevaa säätä huomattavasti ohraa paremmin (Seppälä 2009: 107). Orrmanin (1991: 18) mukaan ilmastolliset tekijät olivat toissijaisia rautakauden ja keskiajan asutuskehityksen kannalta. Hän korostaa vesistöalueiden rantavyöhykkeiden luonnostaan ravinteikkaampien muokkauskerrosten ja kasvillisuuden merkitystä, jotka tarjosivat optimaaliset olosuhteet alkavalle agraaripainotteiselle elinkeinolle.

Grönlund (1995; myös Taavitsainen *et al.* 1998) jakaa Itä-Suomen maankäyttöhistorian siitepölyaineiston perusteella viiteen vaiheeseen. Pohjois- ja Etelä-Savossa sekä Pohjois-Karjalassa sijaitsevien kolmentoista tutkimusjärven sedimenteistä tehdyt analyysit kertovat kattavasti kasvillisuushistoriasta ja ihmisen vaikutuksesta ympäristöön (Kartta 3; Liite 2). Jääkauden jälkeiset metsät ennen ihmisen toimintaa olivat ikimetsiä. Koivu, mänty ja leppä olivat yleisimmät puulajit mutta eteläiset kesävihannat heimot (*Tilia*, *Corylus*, *Quercus*, *Fraxinus* ja *Ulmus*) olivat myös selkeästi edustettuna. Kuusi levisi idästä noin 5000 vuotta sitten, johtuen luultavasti alhaisemmista talvilämpötiloista ja Fennoskandian lisääntyneistä lumimääristä, jotka johtivat eteläisempien lajien vähenemiseen. Kuusen osuus vaiheen kokonaissiitepölymäärästä on tyypillisesti noin 20 % riippuen metsätyypistä (Grönlund 1995: 22).

Varhaisin kaskiviljely oli vähäistä ja pienimuotoista, luultavimmin rintamaan eränkävijöiden ja pyyntiväestön harjoittamaa. Täydentävänä elinkeinona toimimisen ohella sen sekundäärisenä funktiona oli lisätä biodiversiteettiä ja säädellä erätaloudelle tärkeitä riistakantoja (Taavitsainen 1999: 355). Kaskiviljelyn erottaminen mahdollisesta varhaisesta peltoviljelystä ei ole mahdollista tässä vaiheessa. Kumpaakin menetelmää on saatettu käyttää rinnakkain, eikä niiden välille ole saatettu tehdä edes eroa, sillä metsä on molemmissa tapauksissa todennäköisesti raivattu polttamalla (Alenius *et al.* 2007: 182). Pienimuotoisesta karjataloudesta ja laiduntamisesta ei ole juurikaan todisteita. On myös todennäköistä, että eränkävijät eivät vieneet arvokkaita kotieläimiään kaukana vakituisesta asuinpaikastaan sijaitseville erämaapalstoilleen (Grönlund 1995: 22–25).

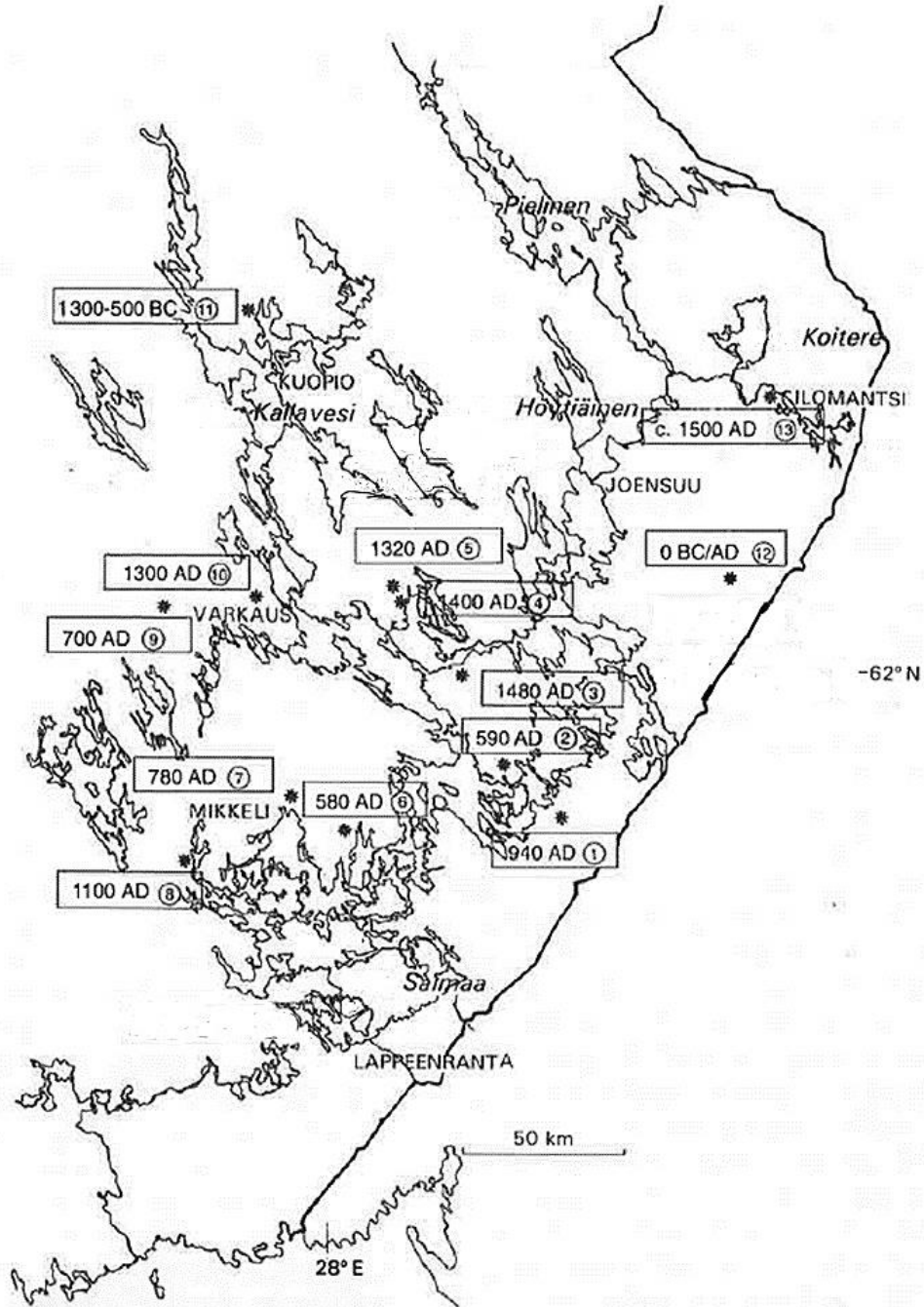
Säännöllinen viljely ja ihmisen kasvava vaikutus ympäristöön alkavat näkymään aineistossa rautakauden lopulla 1100–1300 jaa. Viljojen siitepölymäärät ovat matalia mutta säännöllisiä, samoin kuin koivun ja lepän esiintyvyys. Muiden kasvien lajimäärissä ei ole suurta vaihtelua aiempaan verrattuna, mutta niitä esiintyy useammin ja suurempina määrinä. Pysyvä asutus ja säännöllinen kaskiviljely ovat mahdollistaneet karjankasvatuksen. Myöhäisrautakaudelle sijoittuvat Kyyhkylän ja Valkolan kohteet Mikkelissä ja Tynkkylänjoen merovingi- ja viikinkiaikainen asuinpaikka Savonlinnassa tarjoavat osteologista materiaalia, jonka mukaan hevonen (*Equus caballus*), kesysika/villisika (*Sus scrofa*), lammas/vuohi (*Ovis aries/Capra hircus*), nauta (*Bos taurus*) ja kana (*Gallus domesticus*) ovat olleet tunnettuja (Grönlund 1995: 25; Ukkonen 1996).

Laajamittainen kaskiviljely ja alkava peltoviljely sijoittuvat 1500- ja 1600-luvulta 1800-luvulle. Lajien kirjo on tässä vaiheessa runsaimmillaan johtuen huhtatekniikasta, jossa eri vaiheissa olleet kaskimaat muodostivat mosaiikkimaisen, useille eri kasveille sopivan ympäristön. 1600- ja 1700-luvuilla yleistynyt tervanpoltto aiheutti osaltaan mäntymetsien voimakasta vähenemistä. Kyseiseen vaiheeseen liittyvät kiinteästi myös Savon väestön kuusinkertaistuminen, kaskitalouden kriisi ja vuosien 1867–1868 nälänhätä (Wirilander 1989; Saloheimo 1980; Grönlund 1995: 26–27). Moderni maanviljely ja järjestelmällinen metsänhoito ovat alkaneet 1800-luvun puolivälin tienoilla jatkuen aina nykyaikaan saakka. Tälle periodille ominaisia piirteitä ovat pysyvät viljelykset, rehun kerääminen ja varastointi talvea varten sitä varten erikseen hoidetuilta niityiltä, karjan laiduntaminen ja kuusivaltaisten metsien yleistyminen. Pysyvässä käytössä olevien peltojen maannos tulee kyntää paljon syvemmältä kuin kaskiviljelyalueilla, joissa pintakerroksen kevyt muokkaaminen riittää. Tärkeimpiä innovaatioita tänä modernisaation aikakautena olivat skottilaistyypin auran saapuminen Suomeen 1850-luvulla ja ojien käyttö maan kuivauksessa, joka tosin myös edisti eroosiota (Grönlund 1995: 27–29).

Pyyntiin tukeutuvan elinkeinomallin resurssit takasivat toimeentulon vain rajallisen kokoisille yhteisöille. Hallintorakenteiden asettuminen periferiaan lisäsi huomattavasti ruoan kulutusta, sillä perusväestön piti elättää myös sotilaat, virkamiehet ja papit (Korpela 2012a: 281). Pyyntitalous ei kyennyt vastaamaan tällaisiin ravinnontuotannon vaatimuksiin ja väestön sitoutuessa peltotöihin eräelinkeinojen tuotto romahti. Asutuksen vakiintumisen ja asutuskeskusten kehittymisen myötä elinkeinojen voidaan todeta muuttuneen olosuhteiden pakosta. Adelman ja Aron (1999) luonnehtivatkin rajaseutujen muuttuvan ”rajallisiksi seuduiksi” laajempien valtakuntien alaisuuteen joutuessaan, sillä paikallisilla on kasvavan sääntelyn takia huomattavasti aiempaa vähemmän poliittista ja taloudellista liikkumavaraa. Täten elinkeinopohjaisessa mallissa on osittaista päällekkäisyyttä hallinnollisvaikutteisen asutusteorian kanssa.

Savolainen asutusekspansio voidaan nähdä elinkeinojen ja toimeentulon ajamana prosessina, jossa on ollut vetäviä (laajat mahdollisuudet pyyntielinkeinojen harjoittamiseen, kehittyvän viljelyn runsas tuotto ja ylijäämä), työntäviä (riistamaiden tuhoutuminen viljelysten tieltä, maaperän ravinteiden ehtyminen) ja traditioon (perityt kaskitekniikat, vakiintuneet eränkäyntialueet) perustuvia tekijöitä. Sekä järjestelmän sisäinen kaskitalouden kriisi että kruunun kasvavat vaatimukset pakottivat tehostamaan

elämäntapaa ja parantamaan tuottavuutta, mikä johti lopulta peltoviljelyn hallitsemaan pysyvään maatalousasutukseen.

Kartta 3. Itä-Suomesta tehdyt siitepölyanalyysit ajoituksineen, järvien 1–13 litografiatiedot liitteessä 2 (alkuperäinen kartta Grönlund 1995: 24; muokkaukset tekijän).

3.3 Aktiivinen rajavyöhyke ja kaskikulttuuri rautakauden jatkumona

3.3.1 Eränkävijöiden ja pyyntiväestön vuorovaikutus

Meinanderin (1984: 22) mukaan Suomen esihistoriallisen väestön alkuperää selviteltäessä huomio on kiinnitettävä tasapuolisesti kriisitilanteisiin, innovaatioihin ja jatkuvuuskriteereihin. Vaikka kysymys onkin eri aikakaudesta, jaon voi katsoa pätevän myös Savon asutushistorian tutkimuksessa. Tulkinta on tässäkin tapauksessa subjektiivinen ja kontekstisidonnainen; esimerkiksi kruunun vaikutusvallan lisääntymisen voi nähdä kriisinä pyyntiväestön perinteisen elämänmuodon kannalta tai väistämättömänä yhteiskunnallisena kehityksenä ja kaskitalouden leviämisen joko menestyksekkäästi omaksuttuna innovaationa tai alkavana ympäristökriisinä.

Rautakauden ja keskiajan välisen asutusjatkuvuuden selvittelyssä kummankin aikakauden lähdeaineistojen eriluontoisuus ja siitä aiheutuva rajallisuus tulevat selvästi esille. Verotiedoissa näkyvät asutusyksiköt ovat ainoastaan maanviljelyä harjoittavia tiloja, jolloin muista elinkeinoista toimeentulonsa saavat yksiköt eivät näy dokumenteissa. Rautakautisten asutusyksiköiden ilmeneminen ei puolestaan ole sidoksissa elinkeinoihin, vaan säilyneisiin ja tunnettuihin muinaisjäännöksiin (Aartolahti 2009: 20–21). Historialliselta ajalta ja rautakaudelta tunnettuja asutusyksiköitä ei siten voida suoraan rinnastaa keskenään.

Niukasti kirjallisia lähteitä tarjoavaa vaihetta esihistorian ja historiallisen ajan välissä nimitetään usein varhaishistoriaksi. Suomessa tämän termin voidaan katsoa kattavan 1100- ja 1200-luvut (Haggrén 2015: 369). Esihistoriallisten kulttuurien tutkimuksessa sovellettuja malleja ja teorioita ei voi kuitenkaan soveltaa kovinkaan suoraan aikakauteen, jolta on olemassa historiallisia lähteitä niiden vähäisestä lukumäärästä huolimatta. Eräänä vaihtoehtona olisi toki nähdä kaiken keskiaikaisen ihmistoiminnan olevan jatkumoa rautakaudelta, mutta tämä ei tunnu erityisen toimivalta ratkaisulta. Mikäli mentäisiin äärimmäisyyksiin, samalla päättelyllä myös moderni aika ja koko aiempi esihistoria voitaisiin nähdä samoin menetelmin ja kysymyksenasetteluin tutkittavana, mikä ei vaikuta loogiselta eikä tarkoituksenmukaiselta. Vaikka jatkuvuutta siis kiistatta onkin, tarkempi rajaaminen on välttämätöntä. Arkeologisessa tutkimuksessa ovat perinteisesti eläneet rinnakkain yhtäaikaiset pyrkimykset keskittyä alueellisesti suppeisiin ilmiöihin ja hahmottaa samalla laajoja kokonaisuuksia (Lavento 2006: 15). Tässä tapauksessa rajaan subjektiivisen valinnan tuloksena ja selkeyden kannalta tutkielmassa tarkasteltavan jatkuvuuden alkupisteeksi rautakauden loppuosan

noin 1000-luvulta alkaen. Perusteena valinnalle toimivat Etelä-Savon asutuskeskusten huomattava rautakautinen aineisto, siitepölyanalyyseistä ilmenevät viljelyn merkit sekä arkeologiassa vakiintunut yleinen kronologia.

Edellä esitetyt hallinnollis- ja elinkeinorakennepainotteiset asutusmallit käsittelevät Savon asutusekspansiota ja väestönkasvua suhteellisen uutena ja verrattain nopeana prosessina, joka toi vakituista ihmistoimintaa erämaa-alueelle muuttaen sen vähitellen viljely- ja asumiskäyttöön soveltuvaksi rintamaaksi. Koska arkeologialle on ominaista tarkastella pitkiä ajanjaksoja kattavia ilmiöitä, tällä perusteella tuntuu oikeutetulta tulkita Savon asutustoiminnan olevan osa laajempaa kehityskaarta, jonka taustalla on rautakaudelta periytyvä voimakas jatkuvuus. Arkeologiassa on perinteisesti pidetty esihistorian päättymisen merkinä ajankohtaa, jolloin tapa varustaa vainajat rikkaille hauta-antimilla loppuu. Tämän aineistossa selkeästi havaittavan löytöjen määrän romahduksen on katsottu aiheutuvan kristillisyydestä, joka olisi saapunut länsisuomalaiselle alueelle noin vuoteen 1150 ja itäsuomalaiselle alueelle noin 1300-luvulle mennessä (Huurre 2000 [1979]: 227). Vaikka esihistorian ja historian rajan tarkka määrittely on aina varsin epämääräistä, 1100-luvulla lännessä ja 1300-luvulla idässä on perusteensa arkeologisessa aineistossa ja historian tapahtumissa. Savo-Karjalan keskiajan alkupisteenä toimiva vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha toki tarjoaa valtakunnallisesti merkittävän ja ulkopoliittikkaan kätevästi sidotun kiinnkohdan mutta se on pohjimmiltaan keinotekoinen ja toimii vain yhtenä monista historian jatkumon hahmottamisessa hyödynnetyistä referenssipisteistä. Vastaavasti myös keskiajan päättymistä voidaan perustella taloudellisten, poliittisten ja kulttuuristen seikkojen pohjalta. Kustaa Vaasan valtaannousun lisäksi muita uuden ajan alun määritelmiä ovat kirkkoreduktion käynnistyminen 1530-luvulla ja voutihallinnon uudistus noin vuonna 1540 (Haggrén 2015: 370).

Tarkasteltaessa Suomen muiden sisämaa-alueiden samaan aikaan käynnissä ollutta asutustoimintaa voidaan havaita Savon asutusliikkeen eronneen huomattavasti Hämeen ja Satakunnan vastaavista. Noin 400 vuotta rautakauden lopulta uuden ajan alkuun kattaneella ajanjaksolla pysyvä asutus eteni itäisessä Satakunnassa ja Hämeessä noin 25–50 kilometriä rautakautisista keskuksista pohjoiseen. Ekspansio tosin jatkui hitaasti ja pienimuotoisena vielä 1500-luvullakin (Pirinen 1982: 268–270, 279–280; Orrman 1991: 13). Osa pyyntiväestöstä omaksui agraaripainotteisen toimeentulostrategian ja muuttui rintamaan asukkaiksi sulautuen uudisasukasväestöön. Osa puolestaan siirtyi uusille erämaa-alueille kauemmaksi rintamaasta ja pitäytyi

vanhoissa tavoissaan, jolloin käsite varsinaisista lappalaisista jäi kattamaan pohjoisen pyyntiväestön ja poronhoitajat (Huurre 2000 [1979]: 154; Korpela 2012b: 253).

Lehtosalo-Hilander (1988: 223) ei puhu Mikkelin 1100-luvulle sijoittuvien kalmistojen kohdalla pelkästä selkeästi havaittavasta karjalaisesta vaikutuksesta, vaan oikeista karjalaisista. Hänen mukaansa Mikkelin seutu on rautakauden loppuvaiheessa muodostunut keskuspaikaksi, jonka aineelliseen kulttuuriin muualta tulleet ihmiset ovat kyllä jättäneet jälkensä, mutta jonka väestön pääosa on ollut alueen alkuperäisten asukkaiden jälkeläisiä. Alkuperäisillä asukkailla hän tarkoittanee pyyntiväestöä ja mahdollisesti myös lieviä hämäläisvaikutteita. Hypoteettisesti ajatellen kyseessä olisi siis tilanne, jossa Savon eteläosien ”lappalaiset” ovat omaksuneet itäsuomalaisen ja vähemmissä määrin myös länsisuomalaisen kulttuuripiirin vaikutteita ja sulauttaneet ne oman perinteensä kanssa.

Kumpulaisen (2004: 61, 69–70) mukaan paikalliskulttuuria ei voida erottaa eränkävijöistä pelkästään esineiden perusteella, koska kulttuurivaihdon myötä näiden materiaallinen kulttuuri alkoi muistuttamaan pyyntiväestön vastaavaa. Tämän seurauksena erämaahan syntyi piirteiltään hybridimäinen identiteetti ja eräkulttuuri, jonka vaikutteet eivät kuitenkaan ulottuneet keskusalueille saakka. Jääskeläinen (2019: 9) katsoo oheisen näkemyksen nojautuvan vahvasti keskus-periferia-jaotteluun, jossa marginaalialue on keskuksen nähden alisteisessa asemassa ja jonka kulttuuriin muutokset tulevat keskuksen vaikutuksesta. Hänen mukaansa erämaa ja eränkäynti ovat termeinä talonpoikaisväestön näkökulmaa korostavia ja toimivat itsessään kolonialistista ja passiivisen rajaseudun käsitystä vahvistavina. Pelkkä materiaallinen kulttuuri ei luonnollisestikaan selitä kaikkea, vaan väestön geneettinen perimä antaa viitteitä karjalaisten, hämäläisten ja pyyntikulttuurin edustajien sulautumisesta keskiajan savolaiseksi väestöksi. Perinnöllisyystieteen tuntemat erikoisuudet alueella on tavattu selittää pienellä kantapopulaatiolla ja pitkään pienryhmissä jatkuneella isolaatiolla (Simola *et al.* 1991: 249).

Selvästi edeltäjistään erottuva Korpela (2012a: 290–291) on haastanut vanhemmat ajatusmallit ja esittänyt teorian, jonka mukaan Itä-Suomen oletetulla periferia-alueella asui keskiajalla runsaasti väkeä, jotka muodostivat dynaamisia keskuksia. Myöhäiskeskiajalla alueen väestöön kohdistui voimakasta ulkoista painetta lisääntyneen verotaakan ja valtakunnanrajan tuntumassa käytyjen konfliktien muodossa, jolloin asutuksen kierto ohjautui pois tässä vaiheessa harvaan asutetuksi rajaseuduksi

muuttuneelta alueelta sisämaahan päin, jakaen samalla väestöä alueellisesti ja demografisesti. Hänen tulkintansa perusteella Savon keskiajan lopun väestöräjähdyks ja uudisasutus olisivat selitettävissä lappalaisten muuttumisella rekistereissä suomalaisina uudisasukkaina kuvatuiksi viljelijöiksi, jolloin suuri osa jo olemassa olleesta väestöstä tuli ensimmäistä kertaa näkyväksi virallisissa dokumenteissa (2012a: 290; 2012b: 252–253). Korpelan mukaan todisteet näiden nomadisten ”kalastajatalonpoikien” olemassaolosta ja vaikutuksesta ympäristöönsä ovat todennettavissa paremmin puolueettomasta siitepölyaineistosta kuin arvottavista ja huonosti tunnetuista kirjallisista ja arkeologisista lähteistä. Ruotsi nimesi kyseisen väestönosan suomalaisiksi tai savolaisiksi ja Moskova karjalaisiksi, koska kumpikin pyrki lukemaan joukon omaan valtakuntaansa kuuluvaksi alamaisiksi. Suur-Savon rintamaa-alue ei Korpelan teorian mukaan ole toiminut kasvun keskuksena, vaan painopiste on ollut pienemmissä erämaassa sijainneissa keskittymissä. Tämä selittäisi järvisedimenteistä kuvastuvan, arkeologisesti tuntemattoman keskiaikaisen asutuksen olemassaolon ja nykyisen miesväestön geneettisen erityisyyden (Korpela 2012a: 291). Toisinaan ilmiön selityksenä pidetty Länsi-Suomesta Savoon suuntautunut muuttoliike ei ole kuitenkaan voinut olla merkittävän suurta, sillä tällöin siitä aiheutuneet geneettiset muutokset olisivat havaittavissa nykyisenkin väestön perimässä (Korpela 2012b: 244).

Kysymyksen ollessa keskiajan Suomen ydinalueista ja keskuksista tarkoitetaan käytännössä Turkuja sekä valtakunnan pääkaupunkia Tukholmaa. Rajaseudun on tämän näkökulman mukaan nähty olevan heikommassa ja passiivisessa asemassa, jossa suhteet eivät perustu tasavertaisuuteen vaan rajaseudun ja erämaan tarjoamien resurssien yksipuoliseen hyödyntämiseen rintamaan keskusten toimesta. Tämä näkemys ei kuitenkaan ole aivan todenmukainen, sillä keskusalueiden ja rajavyöhykkeen välisestä voimasuhteiden näennäisestä asymmetriasta huolimatta tilanne oli aiemmin keskiajalla tasa-arvoisempi ennen Ruotsin suurvaltapolitiikan 1500-luvulla alkanutta voimistumista (Kuusela *et al.* 2018: 771–773). Koska hallinnosta ja kaupasta vastaavilla keskuksilla ei vielä tuossa vaiheessa ollut kontrollia erämaa-alueiden asukkaisiin eikä osaamista tai mahdollisuutta alueen resurssien täysimittaiseen hyödyntämiseen, rajavyöhykkeen väestö oli huomattavan vaikutusvaltaisessa asemassa esimerkiksi eränkävynnin tuotteiden hankkimisen ja välittämisen suhteen.

Vaikka ydinalue-periferia-jaottelu oli ehkä voimissaan jo ennen Ruotsin nousua suurvallaksi ja keskushallinnon tehostumista ja levittäytymistä, sen sosiaalinen rakenne oli huomattavan erilainen myöhempään vastaavaan verrattuna, nojaten

ensisijaisesti luottamukseen ja yhteistyöhön myöhemmän jyrkän hierarkkisen valtarakennelman sijaan (Kuusela *et al.* 2018: 775). Arkeologian kannalta merkittävää on myös rajavyöhykkeen sisäisten asutuskeskusten ja yhteisöjen välinen vuorovaikutus. Rajaseudun asukkaat eivät kokeneet asuvansa syrjäseudulla vaan hahmottivat maailmaa ja maisemaa omasta näkökulmastaan. Niinpä jakoa ydinalueeseen ja periferiaan on tapahtunut myös oletettujen marginaalialueiden sisällä.

Valtakunnan rajaseudulla toimineen väestön voidaan luokitella jakautuneen kolmeen osaan. Ensimmäisen niistä muodostivat rintamaiden suurimpien ja erämaasta katsoen kaukaisimpien keskusten, yleensä kaupunkien, väestö ja etenkin hallinnon edustajat, jotka eivät harrastaneet eränkäyntiä eivätkä viettäneet aikaa alueella tai oleskelivat siellä vain lyhytkestoisesti virantoimitusten ohessa. Toisena ryhmänä oli suurimpien ydinalueiden ja erämaan välisten, rintamaahan luettavien keskusten talonpoikaisväestö, joka täydensi agraaripainotteista elinkeinoaan eränkäynnillä. Kolmannen ryhmän muodostivat keskus-periferia-jaottelun perusteella erämaassa elänyt pyyntiväestö eli lappalaiset. Nähdäkseni oheinen jaottelu ottaa paremmin huomioon eri ihmisryhmien roolit ja aktiivisuuden rajaseudulla kuin perinteinen dualistinen rintamaa-erämaa-vastakkainasettelu. Turun ja muiden rannikkokaupunkien korostetusta roolista huolimatta on otettava huomioon aikakauden kokonaiskuva ja tiedostettava, että käytännössä koko keskiajan Suomi oli länsieurooppalaisen kaupunkilaitoksen äärialueita. Kaupunkien edustama alueellinen eriytyminen oli vähäistä, eivätkä ne pystyneet edes kaupan alalla syrjäyttämään täysin vanhoja elinkeinonharjoittamisen muotoja samalla tavoin kuin etelämpänä Euroopassa (Kaukiainen 1980: 106). Kulttuurin välittäjinä ja innovaatioiden väylinä kaupungeilla oli kuitenkin valtakunnallisesti merkittävä asema, joka ei ilmene suoraan kvantitatiivisista tilastoista.

3.3.2 Savolaismigraation ja kaskikulttuurin perintö

Uudemmassa paleoekologista aineistoa hyödyntävässä tutkimuksessa pohjoiseen suuntautuvan savolaismigraation on tulkittu olleen seurausta ekologisesta kriisistä, joka alkoi Savon keskiosissa 1500-luvulla ja ilmenee siitepölydiagrammeissa huomattavana muutoksena kasvillisuuden rakenteissa (Simola *et al.* 1991: 255). Keskeinen, positiivinen palautemekanismi nosti luonnon kantokykyä ihmisen kannalta ja mahdollisti siten väestönkasvun, joka puolestaan pakotti lisääntyneen ravinnontarpeen ja -tuotannon vuoksi kiertoajan lyhentämiseen. Tämä johti maaperän tuottavuuden laskuun, sillä kestävään elinkeinolliseen pohjaan vaadittava ympäristön palautumisaika ei ollut enää riittävä (Taavitsainen 1999: 355). Itä-Suomessa tärkeimpänä kaskitekniikkana hyödynnetty huhta kuormitti ympäristöä erityisen rankasti, vaatien samanaikaisesti useita erillisiä alueita käyttöönsä riittävän elinkeinollisen jatkuvuuden varmistamiseksi. Mikäli satoa aiottiin korjata vuosittain, joka vuosi oli myös kaadettava uusi huhta. Jos oletetaan viljelijän valmistautuneen toimeentulon turvaamisen kannalta optimaalisesti, hänellä oli useissa eri vaiheissa olevia kaskipalstoja, joiden viljelyä vuoroteltiin (Soininen 1961: 140).

Ympäristön kantokyky ylittyi Savossa aluksi paikoitellen käynnistäen samalla myös pohjoisen alueille suuntautuneen asutusekspansion. Ilmastollisesti sopivan viljelyalueen ollessa lähes kokonaan käyttöön otettuna ja samalla tuottavuudeltaan ratkaisevasti heikennettynä lopputuloksena oli kaskitalouden kriisi. Onkin esitetty, että ekologisesti tasapainoinen ja väestömäärältään tasainen vaihe olisi arkeologisen ja paleoekologisen aineiston perusteella ollutkin aiemmin rautakaudella, jolloin pääosin kiertelevän pyyntiväestön asuttama Itä-Suomi oli rintamaiden kaukonautinnan kohteena (Taavitsainen 1999: 355). Alueen historiallinen aika oli ekologisesti taantumavaihetta ja menestyksekkästä uudisasutuskaudesta huolimatta ympäristölliset ongelmat olivat koko ajan läsnä. Ympäristöstä luotiin aktiivisesti maisemaa mutta kestävä kehityksen mukainen tilanne saavutettiin vasta myöhemmin. Metsät alkoivat elpyä 1800-luvulla järjestelmällisen metsätalouden menetelmien kehittyessä ja ekologisen tasapainon palautuessa (Grönlund 1995: 27).

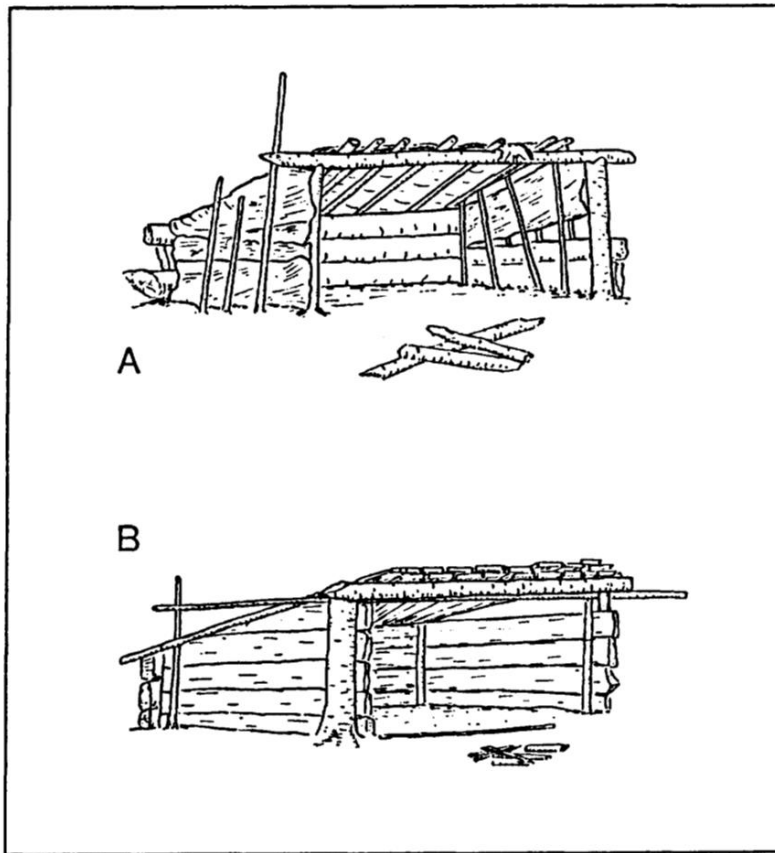
Epätasapainoisesta ympäristöressurssien hyödyntämisestä sekä ajoittain korkeaa kuolleisuutta aiheuttaneista epidemioista, nälänhädistä ja rajaseudun konflikteista huolimatta Suomen alueen väestö kasvoi 1300-luvun 50 000 asukkaasta noin puoleen miljoonaan 1700-luvun puoliväliin mennessä (Haggrén 2015: 423).

Kasvava väestöpaine purkaantui ekstensiivisen, Savon maakunnan ulkopuolelle suuntautuneen migraation kautta. Suuntana olivat viljelemättömät metsäalueet aluksi Suomen ja myöhemmin Skandinavian pohjoisosissa (Finnskoga) ja Pohjois- ja Keski-Venäjällä (Tverin ja Novgorodin alueet). Ruotsin kautta savolaisväestöä päätyi 1630-luvulla myös Pohjois-Amerikkaan Uuden Ruotsin siirtokuntaan nykyisen Delawaren alueelle (Tvensberg 1982; Simola 2006: 165). Ruotsin siirtomaapyrkimykset Pohjois-Amerikassa tarjoavat kiinnostavan vertailukohtaan parisataa vuotta aiemmin voimakkaimmillaan olleeseen Savon uudisasutusliikkeeseen. Jordan ja Kaups (1989: 247) kuvaavat suomalaistaustaisten siirtolaisten tuoneen mukanaan esiadaptoituneen kulttuurin, joka oli kehittynyt toimimaan pitkälti Delawaren erämaa-alueella vastaavissa oloissa. Herääkin kysymys, oliko savolainen kaskikulttuuri enää savolaista sen toimiessa Pohjois-Amerikan itärannikolla? Topografisista ja geologisista eroista huolimatta yhteneväisyyksiä löytyy useita. Koskemattoman metsän muokkaaminen viljelykelpoiseksi maaksi, asutuksen ja elinpiirin sisämaahan päin kohdistunut laajentaminen, rinnakkaiselo paikallisen pyyntikulttuuriin toimeentulonsa perustaneen väestön kanssa ja toimiminen Ruotsin hallinnon alaisena toistuivat molemmissa uudisasutusprosesseissa.

Uuden Ruotsin tapauksessa on mielenkiintoista todeta siirtokuntahallinnon niputtaneen suomalaistaustaiset, savolaiskarjalaisia juuria omaavat siirtolaiset samaan ryhmään Delawaren natiiviväestön kanssa yhtenevästä auktoriteettivastaisuudesta ja toimeentulostrategiasta johtuen (Immonen 2011: 372–373). Tämä on sikäli erikoista, sillä aiemmin Ruotsin alueella viranomaiset olivat tunnustaneet savolaisväestön uudisasutus- ja pioneeritaidot ja jopa kannustivat pohjoisten erämaiden raivaamiseen Savon intensiivisimmän asutusekspansion jo hidastuttua (Vilkuna 1953). Vaikka kyseessä on toki viranomaistaholta osoitettu subjektiivinen ja arvottava määritelmä, suomalaistaustaisilla siirtolaisilla todella oli pääasiallisesti hyvät ja tasavertaiset suhteet uudisasutusalueiden natiivipopulaatioihin. Itäsuomalaistaustainen kaskiväestö vaikuttaa siis säilyttäneen jo vuosisatoja aiemmin Fennoskandian erämaissa omaksutun, joskin viranomaisten silmissä taantumuksellisenä näyttäytyvän kykynsä hyödyntää ympäristöä täysimittaisesti ja tulla toimeen pyyntikulttuurin edustajien kanssa.

Amerikkalaisen uudisraivausprosessin ja erämaakulttuurin ohessa on syytä mainita Turnerin (1893) historiantutkimuksen klassikoksi muodostunut rajaseudun merkitystä amerikkalaisen identiteetin kehittämisessä käsittelevä esse.

Turner pitää rajaseutua prosessina, jossa ulkopuolelta Euroopasta ja itärannikolta tullut väestö omaksui uudisraivausprosessin myötä uuden ajattelutavan ja arvomaailman, luoden samalla itselleen uuden amerikkalaisen identiteetin. Näkemyksessä voidaan havaita olevan vastaavuuksia myöhempien erämaiden hybridi-identiteettiä korostavien mallien kanssa, joissa keskuksista tullut väestö paitsi toi mukanaan vaikutteita myös muuttui samalla itsekin. Tässä suhteessa rajaseutu näyttäytyy synteessä, jossa eri lähtökohdista tulevat toimijat muuttuvat joistain säilyttämistään ominaispiirteistä huolimatta hyvin samankaltaisiksi. Eräs merkittävimpiä suomalaissiirtolaisten amerikkalaiseen uudisraivauskulttuuriin jättämiä innovaatioita oli hirsimökkien rakennustekniikka, joka levisi muiden yhteisöjen omaksumana vähitellen koko mantereen halki ja oli tärkeässä roolissa rajavyöhykkeen asutuksen vakiintumisessa (Weslager 1969; Miller 1986: 174). Eräelinkeinojen kannalta tärkeitä ja laajalti hyödynnettyjä olivat muutkin Fennoskandiasta periytyvät rakenteet, kuten laavut ja aidat (Jordan 1989: 73–77; Kuva 2).

Kuva 2. Suomalaisvaikutteisia laavutyyppejä; A: Venäjän Karjala B: (Suomen) Pohjois-Karjala (alkuperäinen kuva Sirelius 1909: 19; Jordan & Kaups 1989: 220).

Delawaren siirtokunnan tutkimuksessaan Jordan ja Kaups (1989) pitävät Suomen sisäosissa kehittyntä erämaakulttuuria ja toimeentulostrategiaa tärkeänä vaikuttimena amerikkalaisen rajavyöhykkeen muodostumisen taustalla. Jos samat periaatteet ovat toimineet myös eri aikana toisella mantereella, voidaan hyvällä syyllä kysyä, onko kaskikulttuuri pohjimmiltaan selviytymisstrategia tai kokoelma hyväksi todettuja toimintamalleja? Jordan (1989: 81–82) korostaa, että mikään ilman adaptaatioedellytyksiä esiintynyt suomalaisen kulttuurin piirre ei säilynyt pitkään uudessa hybridikulttuurissa eikä jättänyt pysyvää jälkeä Amerikan rajaseutuun. Jordanin esimerkkeinä mainitsevat kieli, sauna, luterilaisuus ja folklore väistyivät Länsi-Euroopan vastaavien ja erityisesti brittiläisten vaikutteiden tieltä, kuihtuen seuraavien sukupolvien aikana pois. Delawaren siirtokunnan ja sen asukkaiden perintö jälkipolville pelkistyi erämaaoloissa selviytymisen kannalta käytännöllisiin artefakteihin ja käytäntöihin.

Nämä historiantutkimuksen havainnot adaptaatiosta ovat toki todettavissa, mutta tulkintaa on myös kritisoitu. Immosen (2011: 373–374) mukaan arkeologiselta kannalta merkittävä ongelma on Uuden Ruotsin savo-karjalaisesta eräkulttuurista kertovien, nimenomaisesti 1600-luvulta peräisin olevien materiaalien todisteiden puuttuminen. Hän huomauttaa Jordanin ja Kaupsin hyödyntävän argumenteissaan huomattavasti nuorempia lähteitä vahvasti retrospektiiviseltä kannalta. Täten esimerkiksi rakennustekniikassa havaittavat kaskiväestöltä omaksutut piirteet ovat vaikutuksestaan huolimatta selkeästi pitkällisen prosessin tuloksia eivätkä siten edusta täsmällistä siirtokunta-aikaista todellisuutta. Sama myöhäisempiin lähteisiin keskittyvä, retrospektiivinen ja pahimmillaan mahdollisesti harhaanjohtavia analogioita sisältävä tulkintatapa esiintyy myös aiemmin työssä käsitellyn kaskiviljelyn aikalaiskuvausten puutteen yhteydessä ja kaskiekspansion projisoimisessa kauemmas menneisyyteen (vrt. Soininen 1961: 28; Taavitsainen 1994: 188). Rakennettaessa tutkimusta myöhempien lähteiden ja perimätiedon varaan siitä välittynyt kuva ei edusta realistista menneisyyden tilannetta. Materiaalisen todellisuuden heijastumiseen ja tulkintaan liittyvät epävarmuustekijät vaikuttavatkin olevan savolaisen kaskikulttuurin ja sen perinnön tutkimukselle eräänlainen tyyppiongelma.

Edellä esitettyjen empiiristen faktojen ohella voidaan myös pohtia vaihtoehtoista tapahtumien kulkua eli miten Savo olisi alueena, mikäli sitä ei olisi keskiajan lopulla sidottu yhtä tiiviisti Ruotsin valtapiiriin. Uudisasutus, elinkeinot ja paikallinen kulttuuri olisivat joka tapauksessa kehittyneet ulkoisten pakotteiden

puuttumisesta huolimatta. Alueen kasvavan poliittisen aseman ja monipuolisten resurssien takia Ruotsi ja Novgorod olisivat väistämättä pyrkineet jossain vaiheessa hyötymään siitä. Vaikka jossittelu Novgorodin vaikutusvallan kasvulla on kiistämättä kontrafaktuaalista, sopii pohtia, olisivatko idästä saapuneet yhteiskunnalliset ja kulttuurilliset vaikutteet saaneet pysyvää jalansijaa Savon alueella. Huomattavia vaikutuksia olisi ollut myös, mikäli vakiintuminen osaksi Ruotsia olisi tapahtunut vasta myöhemmin, sillä yhä pidemmälle kehittyneempien hallinnollisten ja taloudellisten vaikutteiden sekä kulttuuri-ilmiöiden rantautuminen pitkään marginaaliin jääneelle erämaa-alueelle ei olisi varmasti sujunut täysin ongelmitta.

Inhimillisestä näkökulmasta tarkasteltuna uudisasutus voidaan minkä tahansa muuttoliikkeen tavoin nähdä mielekkäiden motiivien aiheuttamana prosessina. Yleensä migraation taustatekijät on tavattu jakaa työntäviin ja vetäviin, mutta käytännössä kummatkin vaikuttavat yhdessä, eikä niiden erottaminen toisistaan ole helppoa. Joissain tapauksissa siirtolaisuus tai liikkuva elämäntapa myös ruokkii itseään. Kolmantena tyyppinä työntävien ja vetävien tekijöiden rinnalle voidaan täten lukea myös perinne eli traditio (Kaukiainen 1980: 46). Keskiajan Savon voidaan luonnehtia olleen vahvan esihistoriallisen perinnön omaavaa dynaamista rajaseutua, joka on syrjäisestä sijainnistaan huolimatta ollut aktiivisen ihmistoiminnan kohteena. Samalla maisema on muuttunut erämaasta kohti vakituisesti asutettua rintamaata. Ympäristö on vaatinut ihmisiä adaptoitumaan uusiin olosuhteisiin ja luomaan itselleen uuden identiteetin, mutta vastaavasti väestö on vuosisatojen kuluessa muokannut ja hahmottanut itselleen parhaiten sopivan maiseman. Itäsuomalaisen erämaakulttuurin perintö oli huomattavassa roolissa myös Venäjällä, Skandinaviassa ja etenkin myös Pohjois-Amerikassa, jonka uudisasutusprosessissa on etenkin alkuaikoina havaittavissa useita samankaltaisia piirteitä Suomen kaskikauden kanssa. Jatkuvuus on ollut seurausta ihmistoiminnasta, luonnonoloista ja näiden yhdistelmästä, josta todisteena ovat migraation taustalla vaikuttaneet valtapolitiikka, ekologiset ongelmat ja kaskitalouden kriisi.

4. Analyysi

4.1 Mallien vertailu

4.1.1 Taustoitusta

Edellä esitetyillä kolmella asutusmallilla havainnollistettiin keskiajan Savon uudisasutusprosessin monisyistä luonnetta. Tutkimuksen syntykonteksti, motiivit ja tutkijan taustojen ja ennako-oletusten vaikutus on pyritty tiedostamaan. Käytettävissä olevan aineiston, aikarajauksen ja resurssien puolesta sekä tekijän valintojen mukaisesti lopullisiksi valikoituivat kruunun talous- ja ulkopoliittikkaan nojaava, elinkeino- ja toimeentulopainotteinen ja näkemys Savosta aktiivisena ihmistoiminnan alueena, jonka esihistoriallinen tausta ja perintö tulevalle kehitykselle olivat merkittäviä. Väistämättömistä päällekkäisyyksistä huolimatta jaossa on pyritty monipuolisuuteen ja kattamaan erityisesti arkeologian kysymyksenasettelun kannalta tärkeitä teemoja ja kokonaisuuksia.

Seuraavassa alaluvussa lyhyesti käsiteltävät demografiset tekijät jätettiin tutkielman kysymyksenasettelussa sivuosaan eikä siihen perustuvaa mallia laadittu, koska tiedot keskiajan Itä-Suomen väestön lukumäärästä ja rakenteesta ovat hyvin vajavaisia eikä nykymuotoinen aineisto tekisi väestön tarkemmalle analyysille oikeutta. Genetiikan saralta saatujen tulosten ja uuden arkeologisen perustutkimuksen myötä väestöpohjaan keskittyvässä tutkimuksessa on kuitenkin paljon potentiaalia. Poliittinen historia, yhteiskuntatutkimus ja taloustiede tarjoavat myös mahdollisuuksia aihepiiriin käsittelyyn, mutta tässä tapauksessa vain osia niistä on sovellettu kolmen päämallin ohessa.

Mallit nimettiin tärkeimmän periaatteensa mukaisesti. Painotettujen tieteenalojen ja menetelmien puolesta on havaittavissa selvää jakautumista. Hallinnollista teoriaa korostavat yhteiskuntatieteet ja historian tutkimus, jatkuvuutta arkeologia ja paleoekologia, kun taas elinkeinopohjainen malli toimii eräänlaisena synteessinä, jossa mielenkiinto ja korostetut asiat vaihtelevat alan mukaan. Hyvänä esimerkkinä toimii turkispyynti, jota voidaan käsitellä verotuksen, elinkeinojen, eränkäyntiperinteen tai kaupallisten ja sosiaalisten kontaktien kautta.

Tutkielman kannalta tärkeät aineistot, teemat ja termit toimivat selkeinä identifioijina. Vertailun helpottamiseksi mallit on koottu yhteen (Taulukko 1).

	Hallinnollinen	Elinkeinollinen	Jatkuvuus
Ajankohta	1400–1600-luvut	Noiin 1000-luvun alku, varhaisin viljely vaihtelee	Varhaiselta rautakaudelta noin 1800-luvulle
Arkeologinen aineisto	Muutamia tunnettuja kohteita, esim. Olavinlinna	Irtolöydöt Asuinpaikat Siitepölyanalyysien tulokset	Pitkälti samaa kuin rautakaudella, ei välittömiä suuria muutoksia
Kirjalliset lähteet	Dokumenttiluontoisia Pääosin 1400–1600- luvulta	Erillisiä mainintoja, yleensä vasta satoja vuosia myöhemmin	Yhdistelmä kahta muuta ja myöhempää poikkitieteellistä tutkimusta
Vuorovaikutussuhteet	Hierarkkinen Vertikaalinen Keskus-periferia-jaottelu	Epähierarkkinen Horisontaalinen Itsenäiset toimijat	Horisontaalinen Itsenäiset toimijat Kehitys
Yksilön rooli	Vähäinen Passiivinen Verovelvollinen hallintoalamainen	Merkittävä Aktiivinen toimija	Huomattava, huomio silti yhteisöissä ja kokonaisuuksissa
Kaskikulttuuri	Keino lisätä asuttua ja viljeltyä pinta-alaa Yksi monista valtakunnan elämänmuodoista	Tärkein osa toimeentulon kannalta Läsnä jokapäiväisessä elämässä	Kehittynyt kokoelma menetelmiä Välineenä uudisasutuksessa
Maisema	Valtapolitiittiset motiivit Puitteet hallinnolle Puskurivyöhyke itää vastaan	Tehostettu ympäristön muokkaaminen	Adaptaatio Vähittäin kasvava resurssien hyödyntäminen
Rajaseutu	Passiivinen Vaikutteet keskuksista	Aktiivinen Toiminnan keskus	Synteesi rintamaan ja erämaan vaikutteita

Taulukko 1. Keskiajan Savon kolmen asutusmallin keskeisimpien osien vertailu.

4.1.2 Erot ja vastaavuudet

Kuten taulukosta käy ilmi, hallintoperusteinen malli erottuu selkeimmin kahdesta muusta. Elinkeinokeskeisessä ja jatkuvuutta korostavassa on huomattavia yhteneväisyyksiä, jonka lisäksi ne ovat paremmin todettavissa arkeologisen aineiston perusteella. Hallintoperusteinen malli on kaikista vanhin ja rakentuu ensisijaisesti historiantutkimuksessa pitkään vallinneen paradigman varaan, kun taas elinkeinoin ja jatkuvuuteen on alettu kiinnittämään huomiota vasta 1900-luvun mittaan arkeologian, etnologian ja luonnontieteiden myötävaikutuksella.

Kruunukeskeinen malli sisältää myös jonkin verran ristiriitaisuuksia ja esimerkiksi talouden ja turvallisuuspolitiikan erottaminen toisistaan ei ole yksinkertaista. Ruotsalainen (1967: 21) toteaa 1500-luvun sodissa ihmishenkien menetyksen olleen moderniin sodankäyntiin verrattuna melko vaatimatonta ja taloudelliset seuraukset olivat usein rasittavimpia kuin henkilötappiot. Sota-aikoina väestön oli suoritettava päivätöitä, kyydittävä sotaväkeä ja maksettava ylimääräisiä veroja, minkä lisäksi sotaväen pakkorekrytoinnit veivät hyvää työvoimaa. Seurauksena oli köyhtymistä ja veronmaksukyvyttömyyttä sekä tilojen autioitumista. Vaikka rajavyöhykkeen puolustaminen oli kruunulle luonnollinen toimintamalli, sivutuotteena ilmenneet huomattavat taloudelliset menetykset saavat pohtimaan, kuinka paljon talouspuolesta oltiin valmiita joustamaan turvallisuuden kustannuksella.

Arkeologisen ja kirjallisen aineiston erottelu ei ole aivan ongelmaton. Varhaisimmat historialliset lähteet keskittyvät lähes yksinomaan yhteiskunnan ylimpiin kerroksiin eli juuri kyseistä aineistoa tuottaneisiin ihmisryhmiin. Arkeologinen aineisto puolestaan ulottuu kaikkiin sosiaali- ja säätyryhmiin, vaikkakin vaurain osa väestöä on monipuolisen materiaalisen kulttuurinsa takia siinäkin useimmiten yliedustettuna (Haggrén 2015: 370). Arkeologisten kohteiden ja löytöjen ajoittamisessa saattaa olla jatkuvuudesta ja epäselvästä kontekstista johtuvia epävarmuustekijöitä, minkä lisäksi otannan suuruus ja edustavuus vaikuttavat kokonaiskuvan muodostamiseen. Tekstilähteet taas ovat arkipäivän elämää ja kulttuuria kuvatessaan usein peräisin huomattavasti myöhemmältä ajalta, jolloin niiden rinnastettavuus menneisyyden tilanteeseen on aina hieman kyseenalaista. Lisäksi hallinnollisen mallin mukaisen arkeologisen tutkimuksen ja sitä kautta myös aineiston määrittely vaatii tarkennusta, eli ovatko kyseessä materiaaliset todisteet kruunun suorasta vai epäsuorasta vaikutuksesta.

Eräs huomattavimpia eroja on suhtautumisessa yksilöön. Kruunun roolia korostavan näkökulman laajasti hyödyntämien veroluetteloiden väitteet muutosta, uudisasutuksesta ja väestönkasvusta selittyvät niiden lähdeluonteella, sillä niitä ei ollut missään vaiheessa tarkoitettu kuvaamaan väestöä vaan valtakunnan verovelvollisten määrää (Korpela 2012a: 290–291). Luetteloissa mainituista henkilönimistä ja tilatiedoista huolimatta yksilöitä ja pienempiä yhteisöjä tai yksiköitä, kuten taloja, käsitellään hyvin pintapuolisesti. Samalla tarkemmat tiedot heidän alkuperästään, elinkeinoistaan ja migraation motiiveistaan jäävät epäselviksi. Jatkuvuuden suhteen yksilön saa jo huomattavasti suuremman painoarvon mutta painopiste on edelleenkin yhteisössä ja kokonaisuuksissa. Individualistiselta kannalta merkittävin on elinkeinopohjainen malli, sillä sen mukaisesti toimeentulo ja ympäristön resurssien hyödyntäminen on ollut pitkään hyvin henkilökohtaista tai ainakin rajattuna pieniin yksiköihin.

Kaskiviljely on näyttäytynyt hallinnolle pitkälti instrumentalistisena ja etäisenä prosessina, kun taas uudisasukkaille kyse on ollut realistisesta, alati läsnä olleesta käytännön elämäntavasta. Tietynlaista välineellisyyttä on tosin havaittavissa myös jatkuvuusteoriassa, sillä kaskitekniikoiden kehittäminen ja soveltaminen olivat ehtoina savolaistaustaisten siirtolaisten menestymiselle Fennoskandiassa ja Pohjois-Amerikassa. Lasken kaskikulttuuriin kuuluvaksi myös viljelyn harjoittajien hahmottaman maiseman ja elinkeinon mukanaan tuomat piirteet arkipäivän elämässä. Elinkeinopainotteisen mallin kannalta kaskiviljely ja siihen liittyvät ilmiöt ovat keskeisimmässä asemassa noin 1300–1400-luvulta eteenpäin, jolloin eränkävyn vähentynyt merkitys ravinnonhankinnassa ja ulkoisista syistä kasvavat taloudelliset paineet johtivat viljelyn priorisoimiseen toimeentulostrategiassa.

Ympäristösuhteiden määrittely Pálssonin (1996) jaotteluun perustuen ei ole aivan yksinkertaista, koska malleissa on tietyistä painotteista huolimatta vaikutteita jokaisesta kolmesta suhdetyypistä. Kruunun Savoan kohdistamat toimet voidaan nähdä pitkälti orientalistisina, jolloin tavoitteena on ollut pyrkiä hyötymään täysimittaisesti alueen tarjoamista resursseista. Elinkeinopainotteisuudessa ilmenee luonnon resurssien hyödyntämisen lisäksi pyrkimystä niiden turvaamiseen. Jatkuvuus rakentuu varsinkin alkuvaiheessa vahvasti ihmisen ja luonnon kommunalistiseen suhteeseen, joskin ajan mittaan tapahtuvan, ulkoisista ja sisäisistä tekijöistä johtuvan kehityksen myötä siinäkin siirrytään orientalismia kohti. Paternalistinen ajattelutapa on näkemykseni mukaan jollain muotoa läsnä kaikissa, vaikkakin vaihtelevin motiivein. Syynä ympäristön

suojeluun on voinut olla politiikka, omien nautinta-alueiden turvaaminen tai pyrkimys riistakantojen säilyttämiseen ja puutavaran saatavuuteen. Metsätyyppien köyhtyminen, viljelykelpoisen maan väheneminen, ekologisen tasapainon järkkäminen ja näistä seurannut maakunnan pohjoisosiin ja ulkopuolelle suuntautunut migraatio erämaihin eivät kuitenkaan anna kuvaa kovin harmonisesta ympäristösuhteesta. Taavitsaisen (1999: 356) mainitsema ”ekoepätoivon” käsite kuvaakin tilannetta varsin hyvin. Näkisin ympäristön muokkaamisen taustalla olevien syiden olevan jaoteltavissa samalla tavoin kuin muuttoliikkeessä, jolloin motiivina toimivat työntävät ja vetävät tekijät sekä traditio (Kaukiainen 1980: 46).

Rajaseutu nähdään hallinnollisessa mallissa kolonialistisen keskus-periferia-jaottelun kautta, kun taas elinkeinollinen ja jatkuvuus painottavat dynaamisuutta, joskin hieman poikkeavilla tavoilla. Elinkeinojen kannalta rajaseudun keskukset pyrkivät pitämään tasapainotilansa ja kasvamaan tarvittaessa, kun taas jatkuvuuden tuloksena keskusalueiden välillä tapahtui demografisen kasvun ja yhteiskunnallisen kehityksen myötä syntyvää hajontaa ja eriarvoistumista. Kyseisissä tapauksissa oletettu periferia esiintyy ensisijaisena toimintaympäristönä, kun taas kruunun toimille kyseessä on valtakunnan eräällä reuna-alueella tapahtuvan toiminnan säätely ja valvonta. Rajaseudun prosessien merkitystä identiteetin muokkaajana korostaneen Turnerin (1893) teesin peruseriaate on erilaisesta kontekstista huolimatta validi, vaikka Savon rintamaan ja erämaan välisen vuorovaikutuksen käsittelyssä ei ehkä olekaan syytä tukeutua esikuvansa mukaiseen ”villi itä”-retoriikkaan.

Jatkuvuuden ja elinkeinopohjaisen mallin arkeologiselle asutustutkimukselle tarjoamista eduista huolimatta niiden suurimpana ongelmana on yleispätevien kronologisten rajausten puuttuminen. Hallinnollisen mallin monista heikkouksista huolimatta se voidaan rajata suhteellisen selkeästi hahmotettavaan ajanjaksoon, olipa kyse sitten suorasta tai epäsuorasta vaikutuksesta. Eränkävyn ja viljelyn merkkien ilmeneminen aineistossa vaihtelee varsin paljon ja myöhempi Savon maakunnan sisäinen demografinen kehitys sekä Fennoskandiaan ja Pohjois-Amerikkaan suuntautunut migraatio vaativat aikarajausten tapauskohtaista määrittelyä. Ironista kyllä, parhaiten materiaalisen kulttuurin tutkimukseen soveltuvien mallien yksityiskohtaisempaa käsittelyä ja soveltamista käytännössä haittaa eniten juuri materiaalisen kulttuurin tutkimuksen vähäisyys.

4.1.3 Pohdintaa

Tutkielma tarjosi arvokkaan tilaisuuden havainnoida tekijän aineistoon kohdistamia ennakko-oletuksia sekä omia tulkintaan vaikuttavia seikkoja. Oletuksena hallintojohtoisen mallin ei arveltu selittävän läheskään kaikkia asutusekspansion motiiveja eikä tuovan juurikaan uutta tietoa arkeologiseen tutkimukseen. Tämä ei ole varsinaisesti yllättävää, sillä näkökanta oli muodostettu tutkimuskirjallisuudessa esiintyvän, asiakirja-aineiston ylikorostuneeseen rooliin kohdistuvan kritiikin perusteella. Elinkeinot osoittautuivat luultua kiinteämmäksi osaksi jatkuvuutta, jonka arveltiin toimivan parhaiten arkeologian kysymyksenasettelujen kannalta. Tämä piti paikkansa, mutta ajallisten ja spatiaalisten rajausten tarkemman määrittelyn vaikeus oli yllättävää, sillä vaikka mahdollisia ajankohtia teorian soveltamisen aloittamiseen ja lopettamiseen oli useita, monet vaihtoehdot myös hidastivat valintaa. Lopullinen, noin 600 vuotta kattava, Etelä-Savon viikinkiajan asutuskeskuksista Delawaren siirtokuntaan kulkeva kehityskaari vaikutti monipuoliselta, ja auttoi ennen kaikkea esittämään uusia ajatuksia.

Vaikka keskiajalle ajoittuvaa arkeologista materiaalia tunnetaan Savosta hyvin vähän, rautakauden aineistojen perusteella tehty tutkimus auttoi geologian ja paleoekologian ohella täydentämään puutteita. Perustutkimuksen puute muokkasi tutkielmaa jonkin verran, minkä seurauksena työn rakenne ja kysymyksenasettelu olisivat runsaammalla arkeologisella aineistolla hyvinkin nykyisestä poikkeavia. Suurimpana haasteena ei ollut niinkään aineiston suhteellinen niukkuus, vaan hajanaisten laadullisen ja määrällisen tutkimuksen tulosten yhtensovittaminen. Ympäristön ja maiseman käsitteet, rajaseudun ja keskusten suhteet sekä kaskikulttuurin problematisointi arkeologian pohjalta ansaitsisivat kaikki laajempaa erillistä tarkastelua, mutta tiivistetystä soveltamisestaan huolimatta niiden avulla pystyttiin tuomaan aiheeseen aidosti uutta näkökulmaa. Aineistojen saattaminen keskenään vertailukelpoisiksi oli taustalla symmetrisen teoriapohjan valikoitumisessa tulevan tutkimuksen ehdotetuksi perustaksi.

Aiemman asutustutkimuksen tulkinta malleja hyödyntäen voi olla jokseenkin haastavaa. Hyvänä esimerkkinä tästä toimii Korpelan (2012a: 2012b) esittämä, jo olemassa olevan erämaiden pyyntiväestön rekisteröimistä suomalaisiksi uudisasukkaiksi korostava väestönkasvuteoria. Prosessissa olisi havaittavissa piirteitä kaikista esitellyistä asutusmalleista; kirjaaminen tehtiin kruunun toimesta ja sen ajamien

hallinnollisten pyrkimysten pohjalta, lappalaiset muuttivat talonpoikaisväestöön assimiloitumisen myötä elinkeinorakenteensa maatalouspainotteiseksi, ja toisaalta talonpoikais- ja pyyntiväestön keskinäisellä vuorovaikutuksella ja solmituilla suhteilla oli pitkät perinteet. Pyyntiväestön identiteetti ja kieli on ollut alkuvaiheessa erottava tekijä lähinnä paikallistasolla, sillä kruunulle rajaseudun agraariväestö näyttäytyi yhtenäisenä ja huomiota kiinnitettiin lähinnä veronmaksukykyyn. Vanhemman tutkimuksen tulosten sovittaminen myöhemmin hahmoteltuun teoreettiseen viitekehykseen sisältää aina riskejä, mutta tarjoaa samalla mahdollisuuden hypoteesien testaamiseen.

Mallit olisi loogisinta ja selkeintä hahmottaa rinnakkaisina. Kruunun toiminta on kaikista lyhytkestoisinta, alkaen 1400-luvulla ja kestäen noin parisataa vuotta. Samalla se tehostaa ja muokkaa sekä suoraan että välillisesti toimeentulostrategiaa ja elinkeinopohjaa, joiden peruseriaatteet periytyvät aina esihistorialliseen aikaan saakka. Tarvittaessa mukaan voidaan liittää kaskikautta edeltänyt rautakauden eränkäynti ja yhteisöjen muodostuminen sekä sitä seurannut savolaistaustaisten siirtolaisten migraatio ja elämäntavan jatkuminen Skandinaviassa, Venäjällä ja Pohjois-Amerikassa. Vaihteleva demografinen kehitys halkoo kaikkia periodeja, kasvaen tasaisesti ja välillä hidastuen ja hajaantuen konfliktien, nälänhätien ja maakunnan ulkopuolelle suuntautuneen muuttoliikkeen myötä. Jatkuvuuden voidaan todeta toimivan eräänlaisena kattokäsitteenä, johon elinkeinojen ja hallinnon rooli sekä demografinen kehitys lukeutuvat.

Jatkuvuusteorian monista eduista huolimatta sekään ei tarjoa kaikenkattavaa selitystä savolaisen kaskikulttuurin ekspansiolle. Tutkimuksen rajauksista ja kysymyksenasetteluista riippuen hallinnolliset ja elinkeinolliset tekijät myös täydentävät kattokäsitettään. Kruunun harjoittamalla politiikalla oli tärkeä osa kaskikulttuurin jatkuvuudessa manner-Ruotsissa ja Delawaren siirtokunnassa. Vastaavasti esihistoriasta periytyneiden ja uuteen aikaan jatkuneiden elinkeinojen harjoittamista ei olisi voitu ylläpitää, mikäli riittäviä ympäristöresursseja ja traditiota ylläpitänyttä tietoa ei olisi ollut. Tarkoituksena on ollut todistaa käytännössä, kuinka nykyhetkessä luotujen, uusimpaan tieteelliseen informaatioon pohjautuvien selitysmallien luominen ja soveltaminen on aina monimutkainen ja subjektiivisesti latautunut heijastus menneisyydestä. Mallien tehtävä ei siis ole rajata tulkintoja ja velvoittaa käyttäjänsä tietynsuuntaiseen lopputulokseen, vaan tarjota tarvittaessa joustavat kehykset tutkimukselle.

4.2 Demografisen kehityksen problematiikkaa

Keskiajan lopulla Ruotsin valtakunnassa ei nykyarvioiden mukaan ollut edes miljoonaa asukasta. Ruotsissa on arvioitu olleen 1500-luvun lopulla 600 000 asukasta, kun taas Suomen alueen väkiluvuksi on arvioitu 1570-luvulla noin 300 000 (Kaukiainen 1980: 37–41; Haggrén 2015: 423). Väkilukuarviot perustuvat osittain vuonna 1571 kannettuun hopeaveroon ja sen yhteydessä veroa maksavien talojen mukaan laadittuihin kantoluetteloihin (Suomen historian kartasto 2007: 88–89, 106–107). Väkiluku ei juuri kasvanut 1500-luvun viimeisten vuosikymmenten aikana. Syynä olivat katovuodet, kolmikymmenvuotisen sodan puhkeaminen ja muut levottomuudet rajaseudulla. Väestön määrää vähensi myös siirtolaisuus, koska alati kasvavaa verorasitusta paettiin Ruotsin läntisiin maakuntiin ja itään Käkisalmen lääniin (Karonen 1999: 33–35; Lähtenmäki 2002: 71–77, 98–106; Seppälä 2009: 10).

Esihistoriallisen ajan demografisten tekijöiden selvittäminen ei ole helppoa, ja tämä problematiikka jatkuu myös keskiajalle. Useimmiten alueiden ja yhteisöjen väestömääristä voidaan esittää vain summittaisia arvioita perustuen ympäristötekijöihin ja resurssipotentialiin sekä mahdollisiin etnografisiin analogioihin. Pyyntiväestön paikallisryhmien koko on ollut suhteellisen vakiintunut, arvioiden mukaan 15–50, keskimäärin 25 henkeä. Oheista keskiarvolukua on pidetty rajana, jonka alle ryhmäkoko ei voi laskea usean sukupolven ajaksi, mikäli ryhmä pyrkii säilymään toimivana biologisena ja taloudellisena yksikkönä (Simola *et al.* 1991: 251). Pohjoismaissa vuosittaisen väkiluvun kasvun on arveltu olleen rautakauden lopulta 1500-luvulle ulottuvalla ajanjaksolla noin 0,2 % (Pihlman 2004: 48).

Savon väestön määrästä keskiajalla on esitetty monia arvioita pohjaten verotuksesta ja viljan siitepölymääristä ilmeneviin tietoihin. Pirinen (1988: 382–386) arvioi väestön vuosikasvun olleen 0,3 % eli kaksinkertaistuneen 1300-luvun alusta 1500-luvulle. Historiallisen ajan väestönkasvu seuraa hyvin eksponentiaalisesti viljan siitepölymäärien nousua. Kaskikauden viimeisellä vuosisadalla 1750-luvulta eteenpäin väestönkasvu oli suotuisina aikoina 15 promillen luokkaa mutta toistuvat korkean kuolleisuuden jaksot nälänhädän ja sodan aikana alensivat nettokasvun alle kymmeneen promilleen (Simola *et al.* 1991: 248–249). Kaikki Ruotsin valtakuntaan kuuluneet Suomen maakunnat käsittänyt asutuksen rekonstruointiyritys on tehty 1300- ja 1500-luvun tilanteesta (Orman 2003: 84; Taulukko 2). Pyrkimyksenä ei ole ollut esittää

täsmällisiä talolukuja, vaan hahmotella asutuksen suuruusluokkaa ja siinä tapahtuneita muutoksia eri maakunnissa.

	Taloluku 1350- luvulla		Taloluku 1540- luvulla		Muutosprosentti
	Lukumäärä	%	Lukumäärä	%	
Ahvenanmaa	900	7 %	1000	3 %	+ 22 %
Varsinais-Suomi	4000	30 %	7000	21 %	+ 75 %
Uusimaa	2000	15 %	4200	12 %	+ 110 %
Häme	1300	10 %	4600	14 %	+ 253 %
Satakunta	1800	14 %	4000	12 %	+ 122 %
Pohjanmaa	1000	8 %	3300	10 %	+ 230 %
Karjala	1500	11 %	6300	18 %	+ 320 %
Savo	(600)	(5 %)	3400	10 %	(+466 %)
Yhteensä	13 100	100 %	33 900	100 %	+ 159 %

Taulukko 2. Suomen maakuntien talolukujen vertailu 1350- ja 1540-lukujen verotilaineistojen perusteella (Orrman 2003: 84; muokkaukset tekijän).

Vaikka asutuksen painopiste keskiajan lopulla oli Sisä-Suomen voimakkaasta uudisasutusliikkeestä huolimatta edelleen vahvasti Lounais- ja Länsi-Suomessa, Savon väestön lukumäärä vaikuttaa lähes kuusinkertaistuneen 1500-luvun puoliväliin mennessä. Osa muutoksesta voidaan selittää veronkeruukriteerien kehittymisellä toimivampaan muotoon ja väestön parempaan tavoitettavuuteen kiinteän vakituisen asutuksen myötä, jolloin myös aiemmin tuntematon väestö päätyi virallisiin dokumentteihin (Korpela 2012a: 281). Aartolahden (2007; 2009: 20) havaintojen mukaan rautakauden lopun ja keskiajan alun asutuksen ja väestönkehityksen tutkimuksessa suurimmaksi ongelmaksi ei muodostu niinkään väkiluvun laskeminen vaan sen jakaminen erillisiin, mahdollisesti arkeologisessa aineistossa havaittaviin

yksiköihin. Hän myös painottaa väkiluvun ja väestönkasvun erottamista taloluvusta ja sen lisääntymisestä. Uudisasutuksen myötä talomäärä kasvoi keskiajalla huomattavasti nopeammin ja voimakkaammin kuin väkiluku, sillä uudisasutustilojen väkimäärä oli lähtökohtaisesti huomattavasti pienempi kuin vanhoissa monen sukupolven muodostamissa talouksissa (Pihlman 2004: 48).

Ruokakuntien koon tiedetään keskiajalla vaihdelleen jonkin verran. 1500-luvun jälkipuolen osalta tutkimuksissa on päädytty arvioon 6–10 hengen talouksista. Lasten osuus oli uudisasutusseudulla noin kolmannes, muualla usein jopa puolet (Wilmi 2003: 182). Kaskitalouden vaatiman työmäärän on vanhemmassa asutustutkimuksessa uskottu johtaneen jo keskiajalla suurperheiden eli useiden avioparien muodostamien yhteiskotitalouksien yleisyyteen Itä-Suomessa. Keski- ja uuden ajan vaihteesta periytyvät tiedot Savon jousien eli täysikasvuisten miesten lukumäärästä osoittavat, että suurperhelaitos ei ollut kovin yleinen, vaikka maakunnassa olikin huomattavan suuria talouksia. Suurien kaskien raivaamista ja viljelyä varten saatettiin muodostaa useiden talojen yhteisiä kaskiyhtiöitä, joihin saattoivat osallistua myös maattomat (Orrman 2003: 102).

Mustan surman jälkeinen väestömäärän romahdus aiheutti Keski- ja Länsi-Euroopassa 1300-puolivälin jälkeen aina 1400-luvun lopulle saakka jatkuneen myöhäiskeskiajan agraarikriisin. Kriisi ei vaikuttanut Suomeen läheskään yhtä voimakkaasti kuin muihin Pohjoismaihin, joissa talonpojat ja tilaton väestö saattoivat ottaa autioituneita taloja viljelyyn ja laajentaa olemassa olevien talojen viljelyksiä autiotilojen pelloille. Suomalaisessa maatalousyhteiskunnassa ei ole todettu esiintyneen vastaavanlaisia laajoja rakenteellisia muutoksia, sillä varhaiskeskiajalla ei ollut muodostunut liikaväestöä tai pulaa viljelysmaasta, jolloin talojen lukumäärä kasvoi vielä keskiajan lopullakin (Orrman 2003: 127).

Todisteena Savossa ennen uudisasutuskautta vallinneesta liika-asutuksesta Jutikkala (1933: 38) on esittänyt veroluetteloihin pohjaten, että vuosien 1541 ja 1571 välillä talollisten luku Savonlinnan läänissä myöhemmin asutettua Tavinsalmea lukuun ottamatta väheni noin kuudellasadalla. Verokirjoihin ilmestyy runsaasti autiotiloja samalla kun joidenkin tilojen viljelysala kasvaa, jonka perusteella on päätelty liian moniin osiin jakaantuneiden talojen kokoontuneen yhteen ja samalla vapautuneen väestönsan siirtyneen asuttamaan erämaata. Liikaväestön muodostumista edisti osaltaan myös suomalainen oikeusperinne, jossa ei tunnettu esikoisoikeuden

käsitettä, vaan kaikilla miespuolisilla perillisillä oli oikeus osuuteensa talosta. Uudet vaikutteet alkoivat levitä maan länsiosiin kristinuskon ja ruotsalaisen vallan myötä, joskin hitaasti (Kaukiainen 1980: 48). Ihmislajin pitkä sukupolvikierto kasvattaa populaatiota toisaalta hitaasti mutta samalla myös erittäin vakaasti ja suuresta määrästä lapsia muodostuu väestöongelma vasta heidän vartuttuaan aikuisiksi (Simola et al. 1991: 256).

Korpelan (2012a: 282; 2012b: 244) mukaan ainoastaan liikaväestön ravinnonhankinnan vuoksi toteutettu migraatio ei vaikuta realistiselta selitykseltä, sillä erämaihin kohdistunut asutustoiminta ja siirtyminen viljantuotantoon ei olisi voinut ratkaista edes teoriassa hypoteettisesta väestönkasvusta aiheutunutta ruokapulaa. Perusteeksi hän esittää, että elinkeinojärjestelmän äkillinen ja radikaali muuttaminen omien tarpeiden tyydyttämiseksi ja väestön koon maksimoimiseksi ei olisi ollut yhteisölle edullista, koska uusi resurssikin tulee pian käytettyä perusongelma säilyessä. Lisäksi asutuksen perustaminen ja resurssientuotannon käynnistäminen uudella alueella olisi edellyttänyt pitkäjänteistä suunnittelua ja valmistelua, joka ei keskiaikaisissa periferiaolosuhteissa ollut mahdollista. Kauemmas suuntautuneen muuttoliikkeen kannalta kaikkein kriittisin vaihe ovat muutamat ensimmäiset vuodet, koska omavaraisuuden saavuttaminen ravinnontuotannossa vie aikaa. Onnistunut kaukomuutto vaatii tuekseen alkuvaiheen riskejä vähentävän järjestelmän (Kaukiainen 1980: 50). Mikäli lisättyyn ravinnontuotantoon ryhdyttiin vasta väestönkasvun havaitsemisen myötä, tuotannon ensimmäisten tulosten odottaminen olisi kestänyt niin pitkään, että nälänhätä olisi ehtinyt jo tehdä mittavaa vahinkoa jättäen uudisraivauksen tarpeettomaksi ja kärsimään tekijäpulasta (Korpela 2012a: 282). Savon asuttamisen tapauksessa useimmat uudistalot syntyivät vanhojen kantatalojen eräsijoille ja vaikuttavat saaneen alkuvaiheessa taloudellista tukea rintamalta. Eräkaskien raivaaminen on myös toiminut valmistelevana toimena, jolloin sopiva alue oli jo raivattu viljelyä varten (Kaukiainen 1980: 51).

4.3 Savolainen kaskikulttuuri käsitteenä

Kaskikulttuuri on Sisä-Suomen erämaa-alueiden asutuksen yhteydessä usein toistuva termi ja määritelmä, jonka katsotaan kattavan sekä väestön että elinkeinonharjoittamisen. Varsinkin 1800- ja 1900-luvun taitteen kansallisromanttisissa tulkintoissa kaskitalous nähtiin eräänlaisena ekoidyllinä ja kulttuurisena ihannetilana, joka olisi ollut kestävä ja omaehtoinen järjestelmä. Objektiiivisesti tarkasteltuna kaskikulttuurikin näyttäytyy järjestelmänä, joka pyrkii levittäytymään ääri rajoilleen (Taavitsainen 1999: 355). Puhuttaessa kulttuureista arkeologian yhteydessä tarkoitetaan yleensä ensisijaisesti esihistorialliselta ajalta peräisin olevia ihmisten, artefaktien ja muiden ominaispiirteiden kokonaisuuksia. Historiankirjoituksen ja kirjallisten lähteiden ilmestyessä kulttuurikäsite saa uusia sävyjä ja muuttuu lähdeaineiston lisääntyessä ja monipuolistuessa. Samalla mahdollisuudet alueelliseen, kronologiseen ja sosiaaliseen tulkintaan lisääntyvät (Lavento 2006: 15).

Nationalistiset vivahteet ovat kieltämättä olleet osallisena kaskikulttuurin käsitteen luomisessa ja määrittelyssä. Etenkin 1800-luvun lopun sortovuosina ja sotien jälkeisenä aikana 1940-luvulla monet tutuiksi ja turvallisiksi koetut asiat olivat tuhoutuneet tai vaarassa kadota ja ihmisiltä vaadittiin sopeutumista muuttuviin olosuhteisiin. Oheisissa tilanteissa oman maan ja kansan menneisyyden rooli oli merkittävä, tarjoten epävarmaan nykyhetkeen verrattuna jotain pysyvää ja inspiraatiota tuleviin koitoksiin. Kansallisromantiikan ja itsenäisyysliikkeen toimesta pyrittiin luomaan tietoisesti yhdenmukaista kuvaa maan historian vaiheista ja väestön ponnisteluista. Niinpä savolainen asutusliikekin saatettiin nähdä eräänlaisena omana kulttuurinaan, joka oli kuitenkin samalla kiinteä osa laajempaa suomalaista identiteettiä. Suomalaiseen nationalismiin liittyy myös kiinteästi käsitys heimoista. Ne on tulkittu muinaisiksi etnisiksi ryhmiksi, joista nykymuotoinen Suomen väestö on muodostunut, ja joiden identiteetti on ollut valmis jo keskiajalla (Korpela 2008: 31). Heimo-käsite on nykymääritelmän mukaan vanhanaikainen ja siitä pyritään irtautumaan tieteellisessä tutkimuksessa. Termillä on saatettu ihmisryhmien lisäksi tarkoittaa myös kulttuurialueita, joita on perinteisesti määritelty olevan kuusi, (Varsinais-) Suomi, Häme, Kainuu, Savo, Karjala ja Lappi (Vilkuna 1949).

Tutkielman aihepiirin ja kysymyksenasettelun kannalta kaskikulttuurin termiä ei voida sivuuttaa. Koska keskiajan Suomesta ja siten myös Savosta säilyneet kirjalliset lähteet ovat hyvin harvalukuisia ja aihepiiriltään suppeita, kuinka Itä-Suomen

rajavyöhykkeen uudisasutuskauden ihmistoimintaa voitaisiin tulkita tarkastelemalla kaskikulttuuria arkeologisen kulttuuri- ja populaatiokäsitysten pohjalta? Vaikka tämä problematisointi ei ole yksioikoinen ja siihen sisältyy monia ongelmia, sitä ei ole juurikaan käsitelty tutkimuskirjallisuudessa ja se ansaitsee osakseen hieman tarkempaa pohdintaa. Tämä lienee osa eräänlaisesta tieteenalan historian sisäisestä jatkumosta, sillä arkeologiassa kulttuurikäsitteestä on käyty eniten keskustelua nimenomaan silloin, kun tarkoituksena on ollut kritisoida siihen liittyviä ongelmia yleisesti tai tapauskohtaisesti.

Erään tunnetuimmista arkeologisen kulttuurin määritelmistä on esittänyt Childe (1929: v–vi), jonka mukaan kulttuuriryhmäksi tai yksinkertaisesti vain kulttuuriksi kutsutaan materiaalisia yhdessä säännönmukaisesti esiintyviä piirteitä, kuten saviastioita, työvälineitä, koristeita, hautausriittejä ja talon muotoja. Childen empiristisen määritelmän mukaan kulttuuri on havainnoitavien piirteiden summa. Tuottaville ja havaitsemattomille piirteille ei kuitenkaan tällöin jää tilaa vaan olemassaolo redusoituu havaituksi tulemiseen (Muurimäki 2006: 20). Samalla korostuu, että ihminen ei ole fysiologisesti sopeutunut mihinkään tiettyyn ympäristöön vaan adaptaation turvaavat hänen irralliset varusteensa, kuten työkalut, vaatteet ja asumukset. Aineellinen kulttuuri on siten suuressa määrin ympäristöön sopeutumisen seurausta (Childe 1942: 21). Adaptaatiokäsite on kuitenkin ongelmallinen niin kulttuurin kriteerinä kuin kulttuurin määrittelyssäkin. Adaptaatiot ovat usein hyvin samanlaisia sekä alueellisesti että ajallisesti laajoilla alueilla (Muurimäki 2006: 22). Keramiikan ja kiinteiden kalmistojen puuttuessa ja väestön alkuperän ja kulttuuripiirteiden ollessa yhdistelmä karjalaista, hämäläistä ja pyyntiväestön vaikutusta kaskikulttuurin tunnistaminen Childen määritelmän perusteella olisi melko hankalaa. Myöhemmässä tuotannossaan Childe (1946: 18–19) tosin teorioi kulttuurin olevan sosiaalista ryhmää vastaava avaamatta kuitenkaan tarkemmin määritelmän sisältöä. Pelkkä havainnoitavien piirteiden ja materiaalisuuden korostaminen eivät ole ongelmaton lähestymistapa, joten alan oppiteorialle tärkeästä vaikutuksesta huolimatta määritelmä ei sovellu tutkielman aineistoon eikä vastaa nykymuotoisen arkeologian kysymyksenasetteluihin.

Rautakauden ja varhais historian tutkimuksessa kulttuuriin on suhtauduttu selvästi eri lailla kuin kivikauden tutkimuksessa, jossa varsinkin neoliittinen kausi jäsenyy nimenomaisesti kulttuurien kautta. Kulttuurikäsitteen sijasta käytetään muita termejä, kuten alue, ryhmä, periodi ja populaatio. Taavitsaisen (1990) mukaan myöhäisen rautakauden ja keskiajan taitteeseen ajoittuvat yhteisöt muodostivat monitasoisia ja vain löyhästi järjestäytyneitä kokonaisuuksia, joiden rinnastaminen

arkeologiassa omaksuttuun kulttuurikäsitteeseen ei ole relevanttia. Lavento (2006: 15) pohtii artikkelissaan, kuinka Taavitsaisen tulkinnan perusteella rautakaudelta historialliseen aikaan siirryttäessä kulttuuri menettää merkitystään ja sen sijaan Barthin (1956; 1969) näkemyksiin etnisten ryhmien luonteesta ja keskinäisistä suhteista perustuvat muuttuvat mallit ovat toimivampia kuvattaessa historiallisten yhteisöjen välisessä kommunikaatiossa tapahtuneita muutoksia. Havainnot ryhmien välisestä dynamiikasta siis korvaavat materiaaliset ja symboliset tunnuspiirteet. Tätä lähestymistapaa on sovellettu jonkin verran Suomen sisäosien rintamaan ja erämaan väestön suhteiden tutkimuksessa, koska selkeitä kulttuuripiirteitä ei enää pystytä erottamaan tai luokittelemaan selkeästi.

Lavento (2006: 15) toteaa eräänä kulttuurikäsitteen käytön ongelmana olevan sen samaistaminen kokonaisuun populaatioihin lähes ilman kyseenalaistuksia. Hänen mukaansa tiettyjen kulttuurien erottaminen, määrittely ja säilyminen kielenkäytössä ovat johtuneet käytännöllisistä syistä tai toisinaan jopa vain tutkimushistoriallisesta sattumasta. Tämä on havaittavissa myös Savon rautakauden lopun aineistossa. Lehtosalo-Hilander (1988: 224) huomauttaa, että mikäli naisten koruja, miesten kaulanauhoja ja muutamaa karjalaista kirvestä ei olisi, kukaan ei yhdistäisi Tuukkalan ja Visulahden hautoja Karjalaan vaan läntisen Suomen myöhäisiin ruumiskalmistoihin. Ongelmana on siis tunnetun löytöaineiston edustavuus menneisyyden materiaaliseen todellisuuteen nähden. Yksinkertaistetut perustelut määritelmälle ovat toki savolaisen kaskikulttuurin tapauksessa olemassa; tietyn väestön tietyllä alueella harjoittama primäärinen elinkeino tietyssä aikana. Mikäli teorioiden edetään astetta pidemmälle, kyseisen ilmiön ominaispiirteet voidaan aiemmin työssä esitetyn mallin mukaan tulkita myös enemmän tai vähemmän suoraan esihistorialliselta ajalta periytyvänä jatkumona. Väestön siirtyminen ja levittäytyminen Savon alueelle ja kaskiviljelytekniikoiden omaksuminen ja kehitys eivät joka tapauksessa ole syntyneet tyhjästä, vaan ovat osa jo aiemmin alkanutta prosessia.

Eräänä objektiivisuuden pyrkivänä vaihtoehtona olisi yrittää soveltaa Clarken (2015 [1968]: 12) määritelmää, jonka mukaan arkeologinen kulttuuri ei ole historiallinen heimo, roturyhmä eikä kielellinen yksikkö, vaan ainoastaan arkeologinen kulttuuri. Tämän näkökannan mukaan se ei siis vastaisi mitään historiallista realiteettia vaan olisi ainoastaan apukeino aineiston luokittelussa ja erottelussa (Muurimäki 2006: 22). Tällä periaatteella tarkasteltuna savolaista kaskikulttuuria ei tulisi nähdä monoliittisena ja muuttumattomana, vaan tarkoituksellisen keinotekoisena, tutkijoiden

työtä helpottavana ja synteesiin pyrkivänä eri tekijöiden summana. Koska historiallinen todellisuus pohja kuitenkin todistetusti löytyy, rationaalisen lähestymistavan eduista huolimatta tällainen instrumentalismi ei sovi täysin varauksetta savolaisen kaskikulttuurin käsittelyyn. Laajan kokonaisuuden yhden sanan alle niputtavana ja usean tieteenalan hyödyntämänä moniulotteisena terminä se toki on tapauskohtaisesti käyttökelpoinen.

Eräässä myöhemmässä kirjoituksessaan Childe (1942: 22) vertaa lyyrisesti kulttuureja ”jatkuvasti syntyviksi puroiksi, joilla on taipumus etsiä samaan suuntaan ja yhdistyä, jolloin päävirta hallitsee koko kanavajärjestelmää”. Childen kielikuvan mukaan kulttuureilla on siis taipumus sulautua yhdeksi ainoaksi kulttuuriksi. Pyrkien välttämään analogioita nykyajan populaari- ja maailmankulttuuriin, vertaus toki toimii teoriatasolla nationalistisen ja kansallisromanttisen menneisyyden kuvauksen suhteen, jolloin Suomen historiallisten maakuntien alueista, kulttuurillisista piirteistä ja heimoidentiteeteistä rakennettiin yhtenäistä, kansallisvaltion huipentunutta kokonaisuutta (Vilkuna 1949). Käytännössä monet ihmisryhmät kuitenkin säilyttävät omia perinteitään ja ovat samanaikaisesti osa useampaa erilaista kulttuuripiiriä, joista monet hahmottuvat hyvin yksilökohtaisesti (perhe, suku, asuinpaikka, valtio tai valtakunta, myös sukupuoli, ammatti ja sosiaalinen luokka). Childen kanavavertauksessa on toki puolensa, mutta samaa sanastoa soveltaen voitaisiin todeta pienempien purojen olevan kytköksissä päävirtaan säilyttäen silti vesiyhteydestä huolimatta oman uomansa ja suuntansa.

Arkeologisen tutkimusdatan karttuessa, menetelmien kehittyessä ja kysymyksenasettelujen muuttuessa teoriaan tarvitaan päivitettyä näkökulmaa. Koska nykyarkeologian tutkimuksessa eivät ole enää keskiössä ainoastaan esineellinen kulttuuri ja havaittaviin piirteisiin rajoittuva toiminta, sosiaalitieteet ja kulttuurintutkimus tuovat arvokkaan lisän teoriapohjaan. Luonnontieteiden rooli vaikuttaa painottuvan pitkälti menetelmiin ja datan keräämiseen, joskin tuloksia toki hyödynnetään menneisyyden kokonaiskuvan muodostamisessa. Kyseen ollessa ihmistoimintaan keskittyvästä ja pohjimmiltaan humanistisesta tieteestä vastuu tulosten tulkinnasta ja päätelmien muodostamisesta on loppujen lopuksi arkeologilla itsellään.

Vuosituhanen vaihteen jälkeen arkeologisen teorian voidaan kuvata kehittyneen palaamalla takaisin objekteihin, jotka voivat perinteisten artefaktien lisäksi olla laajempia monisyisiä kokonaisuuksia. Kyseinen ”symmetrinen” arkeologia ei ole

materiaalisten muistojen kautta tehtävää menneisyyden tutkimusta vaan keskittymistä nimenomaisesti juuri tutkittaviin kohteisiin tarkoituksena luoda monipuolista menneisyyskuvaa nykyhetkestä käsin (Shanks 2007; Witmore 2007; Olsen *et al.* 2012). Samalla pyrkimyksenä on ollut myös rakentaa yhteyttä sosiologien ja antropologien kanssa ja kasvattaa ymmärrystä sekä menneisyyden ihmisistä prosessien keskellä kuin myös tutkijoista itsestään. Shanksin (2007: 590–591) mukaan symmetrinen arkeologia ei ole uusi teoria eikä lainattua metodologiaa. Tarkoituksena ei ole kritisoida arkeologiaa vaan koota yhteys perinteisesti polarisoitujen käsitteiden, kuten ihmisten ja esineiden, biologian ja kulttuurin ja yksilön ja ryhmän arkeologisten suhteiden välillä. Kyseenalaistavasta lähestymistavasta huolimatta päämääränä ei ole ollut luoda uutta, aiempia koulukuntia aktiivisesti vastustavaa paradigmaa vaan tarjota alusta tieteenalan teorian kehittämiseen ja tulkintaan (Witmore 2007: 547).

Edellä esitetystä teoriapainotteisesta pohdinnasta huolimatta kaskikulttuuria ei joka tapauksessa ole luontevaa tai edes tarkoituksenmukaista rinnastaa arkeologiseksi kulttuuriksi. Esihistoriallisten kulttuurien tunnistamiseen ja määrittelyyn käytettyjen teorioiden suora soveltaminen keskiajalla tiettyyn maantieteelliseen alueeseen ja sen väestöön ei vaikuta erityisen loogiselta ja relevantilta, varsinkin kun kyseinen alue oli osa laajempaa valtakuntaa ja kirjallisia lähteitä oli niiden vähäisestä lukumäärästä huolimatta kuitenkin olemassa. Vastaavasti myös kaskikulttuuri-termin käyttö arkeologiassa on tekniseltä kannalta katsoen hivenen kiistanalaista. Kyse oli itäisen kulttuuripiirin ja talousalueen edustajista, jotka muokkasivat elinkeinojaan paikallisiin olosuhteisiin sopiviksi.

Koska kyseessä on kuitenkin tutkimushistoriassa vakiintunut ja suomalaisen kulttuuriperintöön voimakkaasti sitoutunut termi, jonka voidaan materiaalisen ja henkisen kulttuurin sijaan katsoa edustavan tiettyyn tilanteeseen tiettyä aikana sopeutunutta elämäntapaa, sen käytöstä ei ole syytä luopua. Lavento ja Herva (2003: 31) korostavat kulttuuriperinnön olevan monimutkainen teoreettinen konstruktio, jonka ytimessä olevat kysymykset keskittyvät tietoteoriaan, politiikkaan ja identiteettiin. Heidän mukaansa menneisyyden jäljet eivät itsessään ole kulttuuriperintöä, vaan ne muutetaan kulttuuriperinnöksi tieteellisessä ja yhteiskunnallisessa keskustelussa. Sama periaate on havaittavissa myös savolaisessa kaskikulttuurissa, jossa tiettyä ajanjaksona esiintyneestä, pohjimmiltaan luonnollisesta ilmiöstä on tarkoitushakuisesti luotu kansallisen identiteetin osa.

5. Loppupäätelmät

5.1 Tulosten hyödyntäminen arkeologisessa tutkimuksessa

5.1.1 Käytännön sovellukset

Taavitsainen (1999: 356) toteaa Triggeriin (1994:102) perustuen, että arkeologian ja muun kulttuurintutkimuksen perimmäisenä tarkoituksena ei ole vain uskomusten yksinkertainen heijasteleminen vaan niiden käytännön testaaminen. Tästä on helppo olla samaa mieltä, sillä pelkästään jo kauan olemassa olleeseen tietoon perustuvia hypoteeseja rakentamalla aidosti uutta, objektiivisuuteen pyrkivää informaatiota syntyy joko hitaasti tai ei lainkaan. Tutkielman teoriapainotuksesta huolimatta tiedostetaan myös käytännön kenttätöiden ja datanhankinnan arkeologialle korvaamaton merkitys. Vaikka kaikenlaisille Savon uudisasutuskauden ja keskiajan materiaalsen kulttuurin jäännöksille olisi suurta kysyntää, yksittäisten löytöjen ja tulosten perusteella ei ole syytä tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Arkeologisessa tutkimusprosessissa on aineistonhankinnan yhteydessä huomioitava otannan laajuus ja sen edustavuus todellisuuteen nähden. Yksittäinen löytö tuo toki aina arvokasta informaatiota, mutta laajemman kontekstin ja vertailuaineiston puuttuessa sen täyttä potentiaalia ei voida hyödyntää.

Jatkuvuusteorian kannalta linkkien muodostaminen esihistorian ja historian välillä on ensiarvoisen tärkeää. Koko maakunnan kattavista rautakautisista hajalöydöistä huolimatta Mikkelin seutu on toistaiseksi Savon ainoa alue, jonka kehitystä voidaan seurata yhtäjaksoisesti viikinkiajasta kristilliseen aikaan. Arkeologisen aineiston perusteella Savossa heijastuvat nuoremman pronssikauden aktiivisuus ja mahdollisesti myös roomalainen rautakausi, mutta eräs lännen aktiivisimpia kausia, merovingiaika, ei juurikaan ole havaittavissa löydöissä (Lehtosalonen-Hilander 1988: 216–217, 222). Tämä on mielenkiintoista, koska Mikkelin Orijärven siitepölyanalyysien perusteella varhaisimmat merkit alueen viljelystä ajoittuvat nimenomaisesti juuri merovingiaikaan 600–780 jaa. (Alenius *et al.* 2007). Kaskeamista on pidetty selityksenä monien suomalaisten kalmistojen lyhytaikaisuudelle. Tietyn kalmiston käytön päättyminen ei välttämättä indikoi suoraan asutuksen siirtymistä, sillä lähistöllä voi olla toinen, jolloin vain hautapaikka on jostain syystä vaihtunut (Huurre 2000 [1979]: 187). Viljelyn ja kalmistojen välinen oletettu yhteys voi toisinaan aiheuttaa kehäpäätelmän, jossa toisen merkkien ilmetessä aletaan etsimään todisteita myös toisestakin (Jääskeläinen 2019: 13). Rautakauden ja keskiajan kohteiden välistä

yhteyttä olisi hyvin mielenkiintoista tarkastella keskiajan väestön perspektiivistä. Ovatko keskiajan eränkävijät ja kaskiviljelijät olleet tietoisia esihistoriallisista asuinpaikoista ja kalmistoista ja ovatko he kenties tarkoituksella tai tahtomattaan hävittäneet niitä uudisasutuksen ja viljelysten tieltä? Aikakausien määrittely on moderni konstruktio, joka ei ole ollut kaskikauden väestön hahmotettavissa eikä nykymuotoinen muinaisjäännöksen määritelmä ole tuolloin ollut tunnettu.

Huomattava osa tutkielman keskeisestä problematiikasta on jäljitettävissä Savon alkuperäisväestöä koskeviin kysymyksiin. Rajaseutu toimii dynaamisena synteisien ja uusien identiteettien luoja, mutta tutkimuksellinen fokus on pitkään painottunut eränkävintä sivuelinkeinonaan hyödyntäneeseen rintamaan talonpoikaisväestöön. Kyseinen kolonialistinen tapa tulkita vuorovaikutussuhteita on jättänyt pyyntiväestön sivuosaan, vaikka he ovat olleet avainasemassa rintamaiden asukkaiden asettumisessa alueelle (Taavitsainen 1994; Simola *et al.* 1991), savolaisväestön muodostumisessa (Lehtosalo-Hilander 1988) ja Savon väestöräjähdyksen selittämisessä (Korpela 2012a; 2012b). Osaltaan tämän selittää heidän näkymättömyytensä arkeologisessa aineistossa ja kirjallisissa lähteissä, mutta sedimenteistä ilmenevät jäljet viljelystä kertovat tuntemattomasta ihmistoiminnasta useilla alueilla. Huomionarvoista on myös se, että kyseinen tieto on saatu kvantitatiivisin menetelmin, kun taas tulkintaan perustuva tutkimus on jättänyt paljon arvailujen varaan. Koska pyyntiväestö ei nykykäsityksen mukaan muodostanut ylipaikallisia kokonaisuuksia vaan omiin ekologisiin lokeroihinsa sijoittuneita populaatioita (Korpela 2006; 2008), tutkimuksessa tulisi liikkua mikrotasolla.

Rajaseutuja ei enää nähdä arkeologiassa passiivisina, kartoitusta, kuvailua ja hyödyntämistä varten olemassa olevina kohteina, vaan aktiivisina toimijoina, joissa tapahtuvat prosessit ja kehitys vaikuttavat laajempaan ympäröivään kokonaisuuteen. Maantieteellisten ja poliittisten rajojen lisäksi myös vaikeammin hahmotettavat kulttuuriset ja sosiaaliset rajat ovat nousseet tutkimuksen keskiöön. Myös tapaustutkimukset ovat hyvin käyttökelpoinen menetelmä. Kysymyksenasettelu ja tutkimuksen motiivit tulee luonnollisesti määritellä systemaattisesti ja rajata tarkkaan, sillä esimerkiksi pelkästään satunnaisten uudisasutusajan rakennusjäänteiden paikantaminen ei ole tarkoituksenmukaista tai edes järkevää. Korpelan (2008: 2012a; 2012b) esittämä teoria jo ennestään olemassa olleesta pyyntikulttuurin edustajien populaatiosta, joka hallintoasiakirjoihin merkittynä näyttäytyi talonpoikaisväestönä ja

selittäisi osan intensiivisestä väestönkasvusta, tarjoaisi hyvin potentiaalisen näkökulman vuorovaikutussuhteiden arkeologiseen tutkimukseen.

Termien ollessa tutkielman kannalta tärkeässä asemassa on syytä kiinnittää huomiota myös asutukseen, jolla tarkoitetaan tietyn alueen kolonisointia tai uudelleen asuttamista. Arkeologiassa asuinpaikka kuvaa tiettyä muinaisjäännöstyyppiä ja sisältyy laajempaan asutuksen käsitteeseen. Se on ympäröivästä maisemasta ja muista määritellyistä kohteista erottuva rajattu paikka, joka liitetään kiinteästi kotitalouteen ja siihen liittyvään toimintaan, jolloin se eroaa selkeästi muista muinaisjäännöstyypeistä (Jääskeläinen 2019: 14). Olisikin kiinnostavaa selvittää, millä tavoin eri tutkijat ovat määritelleet asutuksen ja asuinpaikan; onko tavoitteena ollut löytää merkkejä pitkäaikaisesta ihmistoiminnasta, lyhyestä oleskelusta vai rakenteiden jäännöksiä ja millaisten ennakko-oletusten varassa tutkimusta on ryhdytty tekemään?

Kuten mallien vertailusta käy ilmi, kysymyksenasetteluissaan hallinnolliseen malliin pohjautuvaa arkeologista tutkimusta ei ole juurikaan tehty. Tavoitteena olisi valtarakenteiden ja kruunun politiikan konkreettisten jälkien paikantaminen ja tunnistaminen sekä niiden vaikutus arkipäivän esineellisessä kulttuurissa. Käytännössä esimerkiksi kruunun toimien perusteella syntyneen asutuksen verifioiminen on miltei mahdotonta, sillä pelkkä ajoitus ei kerro mitään asutuksen synnyn taustasta. Aineistojen kannalta jako kvalitatiiviseen ja kvantitatiiviseen on monimutkainen prosessi. Verokirjoista ilmenevä verovelvollisten määrä, siitepölyaineistoista ilmenevät kasvilajien suhteet sekä arkeologisen materiaalin levinneisyys vaativat tulkinnallisen elementin ja laajemman kontekstin. Niinpä ero laadullisen ja määrällisen tutkimuksen välillä ei ole helposti hahmotettavissa. Symmetrisen teorian kannalta tämä asettaa tiettyjä haasteita, sillä esimerkiksi luonnontieteellisistä analyyseista saadun tiedon perusteella voidaan pyrkiä tekemään arvioita sosiaalisista verkostoista. Aartolahti (2007; 2009: 22) on tutkielmassaan pohtinut kolmeen erilaiseen lähdeaineistoon perustuvan metodin käyttökelpoisuutta rautakauden asutustutkimuksessa ja todennut niiden toimivan parhaiten rinnakkain käytettynä ja toisiaan täydentäen. Hänen havaintojensa perusteella käytetyn lähdeaineiston puutteellisuus on pyrittävä tiedostamaan ja saattamaan eri aineistoista tuotetut tulokset vertailukelpoiksi ja keskenään rinnastettaviksi, jolloin niillä voidaan paikata muiden aineistojen puutteita. Näkisin Aartolahden rautakautta koskevan toteamuksen pitävän monelta osin paikkansa myös tutkielmassa esitettyjen ja myöhemmin kehitettävien keskiajan uudisasutusmallien tapauksessa.

Taavitsainen (1999: 355) mainitsee Savon viljelykehityksen syiden jakaantuneen tutkijoiden silmissä ”vankkoihin ja tylsiin” ympäristödeterministisiin ja ”mielenkiintoisiin mutta spekulatiivisiin” kulttuurisiin. Tämä on selkeästi havaittavissa aihetta käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa, ja toisaalta ymmärrettävää kulttuuristen syiden selvittelyn tarjotessa enemmän liikkumavaraa ja mahdollisuuksia omiin tulkintoihin. Joka tapauksessa ympäristödeterministisiä vaikutteita tulisi selvittää enemmän ja samalla myös lisätä luonnontieteiden roolia tutkimuksessa. Paleoekologian menetelmillä saadut tulokset ovat olleet lupaavia ja täydentäneet arkeologista dataa. Koska analysoidut vesialueet on kontekstien luomisen vuoksi ymmärrettävästi valittu tunnettujen muinaisjäännösten läheisyyden perusteella, alueen vähäinen arkeologinen tutkimus vaikuttaa myös siitepölyaineistossa. Huomionarvoista on, että analyysit puuttuvat esimerkiksi Leppävirran seudulta ja Varkauden ja Kuopion välisen vesistöreitillä varrelta, joka on ollut Savon pohjoisosiin suuntautuneen asutusliikkeen tärkeimpiä väyliä ja ensimmäisen kiinteän asutuksen tiheimpiä keskittymiä (Soininen 1961: 60; Hovi 1988: 106). Ihannetapauksessa aikataulu ja resurssit mahdollistaisivat tulevaisuuden siitepölytutkimuksessa kattavan ja systemaattisen otannan laajemmalla alueella, jolloin tunnettujen arkeologisten kohteiden lisäksi huomioon otettaisiin kattavammin myös muut maisemaan vaikuttavat tekijät, kuten metsätyypit ja maaperägeologia. Hallalle alttiiden alavien alueiden välttäminen maatalouskäytössä on Suomen keski- ja pohjoisosille tyypillinen piirre (Simola 2006: 164), johon perustuen olisi mahdollista kartoittaa laajemmin potentiaalisten viljelysten sijainteja.

Kaiken kaikkiaan Savon uudisasutuksen ja laajemman keskiajan materiaalsen kulttuurin tutkimus on lupaavalla pohjalla. Perustutkimuksen vähäisyys on kannattaa nähdä uhkan sijasta mahdollisuutena, sillä kenttätöiden toteuttamisen ja metodien valinnan suhteen on täten huomattavaa valinnanvaraa. Lisäksi alueen väestön paikallistuntemus on potentiaalinen voimavara, etenkin kun kotiseutupainotteinen historian ja arkeologian harrastus on kasvattanut viime vuosien aikana merkittävästi suosiotaan.

5.1.2 Teoriapohjan kehitys

Nykyarkeologia pyrkii ymmärtämään pitkällä aikavälillä tapahtuneita muutoksia kulttuurissa. Täten tieteellisen arkeologisen tutkimuksen motiivin ei tule rajoittua pelkästään itsetarkoitukselliseen materiaalisen kulttuurin etsintään ja kuvailuun. Kärjistetysti voidaan jopa todeta, että uusien kohteiden löytyminen ei varsinaisesti ole yllättävää, koska tiedämme ihmisten olleen olemassa ja toimineen vuorovaikutuksessa keskenään ja ympäristönsä kanssa (Hu 2012). Sen sijaan tulisi esimerkiksi pohtia kuinka maisema on kehittynyt aikojen saatossa ja millaiset yhteisöt jättivät löytöaineiston jälkeensä. Kehitys luonnonmaisemasta kulttuurimaisemaksi ei ole vain yksisuuntainen prosessi, vaan esimerkiksi autioitumisen myötä tapahtuva näkyvän kulttuurimaiseman muutos takaisin luonnonmaisemaksi on osa kehityskaarta (Maaranen 2002: 25). Pidän lupaavana 2000-luvulla arkeologisen teorian ja tulosten tulkinnan paradigmassa tapahtunutta kehitystä, jossa eri näkökannat ja painopisteet eivät keskity toistensa tyrmäämiseen vaan kehittämään ja tukemaan toisiaan. Suomalaisessa arkeologiassakin on ollut havaittavissa tiettyjen teemojen ja teorioiden ääreen keskittymistä, jolloin alan sisäinen ja tieteidenvälinen keskustelu on jäänyt vaatimattomaksi.

Arkeologian tieteenfilosofia ja -teoria saatetaan kokea ammattikunnassa vaikeaselkoisina ja monimutkaisina, koska tieteenala on osoittautunut hankalaksi määritellä ja rajata muutoin kuin hyvin yleisellä tasolla. Eräänä tärkeimmistä syistä tähän ovat poikkitieteellisessä välimaastossa liikkuvat tutkimuskysymykset ja metodiikka, jonka seurauksena eri tutkijoilla voi olla toisistaan hyvinkin poikkeavia käsityksiä arkeologian teorian luonteesta ja tavoitteista (Lavento & Herva 2003: 27–28). Savon keskiajan ja asutuskehityksen tapauksessa tilanne on kuitenkin ollut hivenen parempi, sillä tutkimuksen ollessa suhteellisen harvalukuista ja kaikkien tieteenalojen operoidessa suppeilla aineistoilla poikkitieteellisten menetelmien hyödyntämisessä ei ole nirsoiltu eikä tutkimusdatan pannaamiseen ole juurikaan ollut varaa. Tästä huolimatta aihepiiri antaa kiinnostavan mahdollisuuden käsitellä monisyistä tapahtumasarjaa ja siihen liittyviä lukuisia muuttujia vaihtoehtoisten teorioiden avulla.

Aiemmin käsitelty symmetrinen arkeologia tarjoaa Shanksin (2007) luonnehdinnan mukaisesti tavan ”asennoitua” tutkimukseen ja vaikka sen tarkempi teoriapohja on edelleen kehityksen alla, nykysukupolven arkeologeilla on ainutlaatuinen tilaisuus vaikuttaa alan tulevaisuuteen. Witmore (2007) korostaa, että kyseessä ei ole

muuttumattomaksi ja vakiintuneeksi tarkoitettu operatiivinen alusta, vaan pikemminkin tieteenalan kehitykseen ja menneisyyden tulkintaan tarkoitettu työkalu. Symmetrisen arkeologian tavoitteena on pyrkimys murtaa paternalistinen ajatusmalli, jonka mukaan esineet, asiat ja ilmiöt ovat riippuvaisia ihmisistä ja olemassa vain ihmisen välityksellä ja havainnoimana. (Olsen *et al.* 2015). Symmetrian kiinnostuksen kohteena ovat asioiden olemassaolo, toiminta ja keskinäinen vuorovaikutus sen yhteyksistä ihmistoimintaan riippumatta. Täten näkisin keskiajan Savon asutusmallien sekä niiden osatekijöiden tasavertaisen, vuorovaikutussuhteita korostavan teoreettisen viitekehyksen hyvin hedelmällisenä tulevaisuudessa tapahtuvan tutkimuksen kannalta.

Tulevaisuudessa tapahtuvan uudisasutustutkimuksen kannalta on tärkeää määritellä kysymyksenasettelu tarkkaan. Pyritäänkö selvittämään syitä, seurauksia vai väestön arkielämää tietyssä hetkessä? Potentiaalisina kohteina toimivat väestönkasvu, materiaallinen kulttuuri, sosiaaliset verkostot, elinkeinorakenne ja vaikutus ympäristöön näyttäytyvät kaikki hieman erilaisina riippuen siitä, minkä vaiheen osalta niitä pyritään tarkastelemaan. Symmetrisen arkeologian sosiaalitieteisiin nojaava teoria, jossa asiat, esineet ja ilmiöt nähdään lähtökohtaisesti samanarvoisina ja vuorovaikutuksessa toisiinsa vaikuttaisi kokeilunarvoiselta useista eri toimijoista koostuvan prosessin käsittelyyn. Savon uudisasutuksen tutkimuksessa on ollut tapana keskittyä tiettyihin osa-alueisiin ja tekijöihin, mikä on toki ymmärrettävää tutkijakunnan koostuessa lukuisten eri tieteenalojen edustajista. Poikkitieteellisistä lähestymistavoista huolimatta eri asutusmallit ja selitykset on silti nähty kilpailevina näkökantoina, jotka on toisinaan pyritty erottamaan toisistaan hyvinkin selkeästi.

Symmetriaa voidaan soveltaa sekä rajaseutuun että maisemaan, jotka ovat useiden eri toimijoiden summia ja muodostavat laajan vuorovaikutussuhteiden verkoston. Ihannetapauksessa tutkija hahmottaa itsensä osana kyseistä vuorovaikutusverkostoa, tiedostaen samalla motiivinsa tutkimukseen ja tulkintaansa vaikuttavat seikat. Symmetrinen arkeologia ei suinkaan ole ongelmaton käsite eikä vastakkainasettelujen ja jaottelujen purkaminen ole välttämättä helppoa tai tarkoituksenmukaistakaan. Aartolahden (2007; 2009) korostama aineistojen saattaminen keskenään vertailukelpoisiksi ja rinnakkaisiksi kuulostaa helpommalta kuin se todellisuudessa on. Verokirjojen sisältämä informaatio, sedimenttikerrosten siitepöly ja muinaisjäännökset maastossa ja maaperässä ovat syntyneet eri tavalla eri konteksteissa, eikä niitä alun perin ole ”tarkoitettu” sovellettaviksi rinnakkain niitä kaikkia yhdistävän

aiheen tutkimuksessa. Tämä ei silti tarkoita, etteivätkö ne teorian, menetelmien ja subjektiivisten valintojen avulla olisi hyödynnettävissä ja keskenään samanarvoisia.

Arkeologian tutkima ihmisen kehittämä materiaallinen aineisto on ollut aluksi olemassa suunnittelijoidensa ja valmistajiensa tietoisuudessa ennen realisoitumistaan fyysiseen muotoon. Kaskiviljely on toki jättänyt jälkensä ympäristöön ja sen harjoittamisessa on hyödynnetty useita työvälineitä. Eri tekniikat ovat syntyneet yritysten ja erehdysten kautta ja siirtyneet seuraaville sukupolville. Kaskitekniikoita ei voi itsessään pitää arkeologisenä materiaalina, mutta niiden ilmenemismuodot maaperässä ja ”sivutuotteena” syntynyt materiaali, kuten työvälineet, siitepöly ja kasvinosat, ovat havaittavia, fyysisiä kohteita. Näin ollen monien arkeologiassa hyödynnettyjen menetelmien, kuten esinebiografian, typologian ja rakenneanalyysien soveltaminen viljelytutkimuksessa eivät ole loogisia tai edes toimivia vaihtoehtoja. Esine- ja rakennustutkimuksessa tutkittavan kohteen luoneen yksilön motiiveista ja vaikutteista voidaan yleensä esittää vain arvioita, mutta elinkeinojen, kuten eränkävynnin, karjanhoidon ja maanviljelyn taustalla on kysymys toimeentulosta. Kaskitekniikat ja muut elinkeinot tulisi nähdä yhdistelmänä aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä, joka on kehittynyt pitkän ajan kuluessa ja ilmenee välillisesti.

Havaintojeni mukaan liiallinen kategorisointi on monien muiden tieteenalojen ohessa myös arkeologialle tyypillinen ongelma, joka on Savon asutushistorian ja siihen liittyvien ilmiöiden tutkimuksessa selkeästi läsnä. Kaskitekniikkojen erottaminen toisistaan, eränkävynniin sisältyvien elinkeinojen tarkempi määrittely ja migraation syiden jaottelu toimivat selkeinä esimerkkeinä. Sama kuvastuu myös tutkielmassa esitetyssä asutusmallien hahmottelussa, jotka ovat faktoihin ja tieteellisiin lähteisiin tukeutuvista argumenteista huolimatta syntyneet tekijän tietosten ja tarkoitushakuisten valintojen tuloksena. Luokittelu ei ole haitallinen tai tuomittava menetelmä, vaan päinvastoin se auttaa jäsentämään laajoja, useista muuttujista koostuvia kokonaisuuksia. Instrumentalistinen luokittelu ja tyypittely onkin vakiintunut osaksi tieteellistä käytäntöä. Ongelmia ilmenee, kun keinotekoisesti luotuja lajitteluperiaatteita aletaan soveltaa retrospektiivisesti ja anakronistisesti menneisyyden tilanteeseen ja koetetaan saada aineisto mahtumaan tiettyyn muottiin.

Potentiaalisista eduistaan huolimatta symmetriseen arkeologiaa on luonnollisesti kohdistettu myös kritiikkiä (ks. Olsen & Witmore 2015), ja siihen liittyy problematiikkaa, josta pyrin tässä yhteydessä tiedostamaan muutaman käytännön

kannalta oleellisimman asian. Subjektiiivisuuden ja tulkinnan korostamisen ohella on olemassa tiettyjä havainnoitsijasta riippumattomia ”kiistämättömiä faktoja”, kuten fysikaaliset peruslait, jotka ovat jatkuvasti läsnä ja joiden vaikutusta ihmisen toimintaan ei voida kiistää. Symmetriaperiaatteen soveltaminen käytännössä ei myöskään ole helppoa tai tarkoituksenmukaistakaan, sillä esimerkiksi kenttätyöskentelyssä on väistämättä priorisoitava ja arvotettava tiettyjä tutkimusprosessin osa-alueita, jolloin teorian soveltaminen tapahtuu pitkälti kerätyn aineiston ja valmiin datan parissa. Kenties merkittävin ongelma sisältyy symmetrian etuna toimivaan moniäänisyyteen ja tasapuolisuuteen. Mikäli kaikkia tutkimuksen muuttujia käsitellään potentiaalisina selitysmallien rakentajina, vaihtoehtojen määrä kasvaa liian suureksi. Empiirisessä tieteenteoriassa laajalti sovellettu yksinkertaisuusperiaate, ”Occamin partaveitsi”, painottaa ilmiötä selittävien muuttujien vähäistä lukumäärää, jolloin yksinkertainen selitys on myös todennäköisin. Paradoksaalista kyllä, yksinkertaisuuden kriteerien perustelu ei ole aina itsessään yksinkertaista ja ongelmana on subjektiiivisuus periaatteen soveltamisessa, joka voi pahimmillaan johtaa kilpailevien ja monimutkaisempien selitysten kyseenalaistamiseen ja hylkäämiseen. Occamin partaveitsen käytöstä arkeologian teorianmuodostuksessa kirjoittanut Clarke (2015 [1968]: 79–80) esittää hypoteettisen käänteisen version, jonka mukaan liian vähäistä muuttujien määrää tai yksittäistä syytä ei ole tarpeen huomioida kulttuurijärjestelmien muutoksen taustalla. Hän kuitenkin toteaa molempien versioiden täydentävän toisiaan, sillä periaatetta noudatettaessa tulisi ottaa huomioon suuri joukko muuttujia ja karsia ne tutkimuksen kannalta keskeisiin perusasioihin. Symmetrian suurin etu olisi arkeologisen tutkimusprosessin komponenttien kartoittamisessa, jonka pohjalta voitaisiin käytännön syistä siirtyä vähäisempään joukkoon muuttujia ja tarkastella niiden suhdetta ja vaikutusta toisiinsa nähden.

Vaikka kaikki arkeologinen tutkimus pohjaa jollain tavalla teoriaan, se ei tarkoita, että jokaisen ammattikunnan edustajan tulisi julistautua juuri tietyn suuntauksen kannattajaksi ja puolestapuhujaksi. Teorianmuodostus on tässäkin tapauksessa eräänlaista jälkiviisautta, johon ei kenttätöiden ja raportoinnin aikana saateta juurikaan syventyä. Lavento ja Herva (2003: 32) toteavat arkeologian tekemisen muotojen olevan lopputulosta tärkeämpiä, sillä lopputulos on ainoastaan nykyhetkessä muodostettu metafora menneistä tapahtumista eikä siten edusta relevanttia kuvausta menneisyyden todellisuudesta.

5.2 Yhteenveto

Kattavassa tutkimuksessaan Pohjois-Savon asuttamisesta Soininen (1961: 266) on päättänyt lopputulokseen, jonka mukaan väestönlisäys, erätalouden taantuminen ja kaskiviljelytekniikkojen kehittyminen ovat kaikki pitkäaikaisen kehityksen tulosta ja niiden vaikutus asutukseen on havaittavissa vain tarkasteltaessa verrattain pitkiä ajanjaksoja. Hänen mukaansa näiden kolmen syyn suhteellista osuutta toisiinsa nähden on vaikeaa ja suorastaan mahdotonta määritellä tarkemmin. Muutokset kruunun verotuspolitiikassa erottuvat väliaikaisesti jokseenkin ainoana vaikuttimena, sillä veronkorotusten ja laajempien tunnettujen uudisasutusaaltojen välillä on havaittavissa ajallista vastaavuutta. Vaikka Soininen operoikin lähinnä verodokumenttien, myöhemmältä ajalta periytyvien kirjallisten lähteiden ja ajoittain nimistötutkimuksen pohjalta, hänen lausumansa pätee monessa mielessä myös arkeologiselta kannalta. Yhtä yksittäistä ja kattavaa syytä asutusekspansiolle ja alueen kehitykselle on mahdotonta antaa, mutta kokonaiskuvaa aiheesta pystytään pienempien osatekijöiden tarkemman tutkimuksen avulla kuitenkin laajentamaan.

Tutkielman tarkoituksena oli tuoda Savon uudisasutuskauden tutkimukseen uutta näkökulmaa ja tarkastella sen osatekijöitä arkeologian teorian pohjalta. Asemansa vakiinnuttaneiden veroluetteloiden, nimistötutkimuksen ja kansallisromanttisen heimoidentiteettiä painottavien puheenvuorojen ristiaallokossa uusien mallien luominen ja aiheen problematisointi tuntuu erityisen tärkeältä, sillä muuten edistystä ei pääse syntymään. Vaikka monet teemat jäävät tutkielman luonteesta ja rajauksista johtuen hieman pintapuolisiksi ja ansaitisivat laajempaa käsittelyä, toivon lopputuloksena syntyneen katsauksen kannustavan uuteen aiheesta ja potentiaalisista lähestymistavoista käytävään keskusteluun ja tutkimukseen sekä kyseenalaistamaan aiemmin absoluuttisina pidettyjä selitysmalleja.

Koska Savon uudisasutusliike vaikuttaa selkeästi olleen käynnissä jo ennen Kustaa Vaasan hallintokautta ja Savonlinnan voutien toimia, kruunun toimintaa ei voida pitää prosessin pääasiallisena syynä. Myöhempää suoraa ja epäsuoraa vaikutusta sillä on toki kiistatta ollut veronkannon vakiintumisen, turvallisuuspolitiikan ja hallinnollisten rakenteiden kehityksen myötä. Tallgrenin (1935: 234) uralilaisten kansojen ekspansiota koskevaa toteamusta mukaillen muuttajat olivat tässäkin tapauksessa yksilöitä, joilla oli omat henkilökohtaiset motivaationsa asuma-alueensa ja elinpiirinsä laajentamiselleen. Koska emme kuitenkaan voi tavoittaa yksilöiden

tarkoituspäriä käytettävissä olevasta arkeologisesta materiaalista ja asiakirja-aineistosta, on käytännön vuoksi muodostettava kokonaiskuva niputtamalla useita itsenäisiä toimijoita yhdeksi enemmän tai vähemmän yhdenmukaiseksi väestöryhmäksi.

Perinteisessä arkeologisessa tutkimusparadigmassa vallinnut rintamaa-periferia-jaottelu ei ole ongelmattonta, koska ihminen muokkaa ja hyödyntää elinympäristöään jatkuvasti. Vaikka termillä viitataan kiinteään asutukseen ja vakiintuneeseen järjestelmään, voitaneen hieman kärjistää luonnehtia rintamaan edellytysten kulkevan ihmisen mukana. Täten suurimpien keskusten määrittelemä marginaalialue ei ollut syrjäseutua paikallisen väestön hahmottamana. Todellinen, koskematon periferia olisi Sisä-Suomen tapauksessa ollut valtakuntien rajaseudun takana kauempana pohjoisessa ja idässä keskiaikaisen savolaisekspansion ulottumattomissa. Nationalistisessa ja kansallisromanttisessa kuvauksessa korostettu kaskiajan ekoidylli ei myöskään vastaa menneisyyden todellisuutta, jossa kiristynyt verotus, rajaseudun konfliktit ja ekologinen epätasapaino olivat vahvasti läsnä. Savolla, kuten muillakin valtakunnan rajaseuduilla, oli kuitenkin kiistatta Ruotsin suurvallaksi nousun kannalta merkittävä asema ja sen nopealla ja vahvalla demografisella kehityksellä oli laajamittaisia vaikutuksia Fennoskandiassa ja Amerikan mantereella.

Ihmisen suhteessa ympäristöönsä ja tavassa hahmottaa kulttuuri- ja luonnonmaisema voidaan Savonkin tapauksessa havaita selkeitä muutoksia. Luonto on ollut väestölle toimeentulon ja elinpiirin tarjoava kokonaisuus, johon kohdistuva suojeleva ja tasavertainen suhtautuminen on vähitellen väistynyt ympäristöressurssien täysimittaisen hyödyntämisen tieltä. Kaskeaminen on toiminut luonnonmaiseman kulttuurimaisemaksi muuntavana prosessina, joka on myös rakentanut alueen ja sen väestön identiteettiä. Kaskitekniikat ovat yhdistelmä aineetonta ja aineellista kulttuuriperintöä, joka tulee huomioida arkeologisessa tutkimuksessa, olipa kyse diffuusion tai migraation kautta tapahtuvasta innovaatioiden kehityksestä ja leviämisestä tai menetelmien käytännön sovelluksista ja jäljistä ympäristössä. Kaukiainen (1980: 44) tiivistääkin varsin osuvasti asutushistorian vaiheiden rakentuvan kulttuurin luomien edellytysten ja ympäristön asettamien vaatimusten vuorovaikutuksessa.

Kolmesta hahmotellusta mallista hallinnollinen erottuu selkeimmin kahdesta muusta, johtuen pitkälti sen ajallisesti lyhyemmästä aktiivikaudesta sekä tarkoituksella laaditusta kaavamaisuudesta ja keinotekoisuudesta. Elinkeinopohjassa

tapahtuneet muutokset siirryttäessä eränkäynnistä viljelyyn selittävät asutusekspansion etenemistä ja väestönkasvua, mutta sen useiden ominaispiirteiden esiintyessä myös jatkuvuutta painottavassa mallissa tarkempi rajanveto on hankalaa. Arkeologian kannalta keskeiset kysymyksenasettelut käsittelevät jatkuvuudelle tyypillisiä ajallisesti laajoja syy-seuraussuhteiden selvittelyä ja elinkeinopohjaiselle ominaisia arkipäivän ilmiöiden omaksumista ja esiintymistä. Kruunun toimia ei ole juurikaan kytketty arkeologian tutkimuskysymyksiin, mikä johtuu osaltaan sen harjoittaman ulko- ja turvallisuuspolitiikan piirteiden vähäisestä ilmenemisestä materiaalisessa aineistossa. Demografinen kehitys sisältyy kaikkiin malleihin, joskin hieman eri vaiheissa ja intensiteetillä. Tarkkoja lukuja Savon uudisasukkaiden lukumäärästä keskiajalla ei tulla koskaan saamaan, sillä arkeologisesta materiaalista ja säilyneistä dokumenteista huolimatta aineistoon jää paljon epävarmuustekijöitä ja suoranaisia tyhjiöitä. Hyvänä esimerkkinä periferiaväestöjen lukumäärän arvioinnista toimii Pohjois-Amerikan alkuperäisväestö, jonka määräksi 1500-luvun alussa arvioitiin vielä 1950-luvulla noin miljoona, vaikka nykyarvio on noin 20 miljoonaa (Korpela 2012a: 281). Järkevämpää olisi siis suunnata tutkimus pikemminkin asutusekspansion syiden ja seurausten selvittelyyn.

Aiemmin esitettyjen argumenttien pohjalta kaskikulttuuri ei ole käsitteenä täysin ongelmaton. Muurimäki (2006: 24) perustelee osuvasti kulttuurikäsitteen käytön jatkamista vakiintuneisuudella ja instrumentalismilla, sillä korvaavia vaihtoehtoja etsittäessä päädytään yleensä käyttämään vain jotain vastaavaa termiä samasta asiasta (kuten horisontti, fokus tai traditio), mikä mutkistaa teorianmuodostusta tarpeettomasti. Hän kuitenkin painottaa kulttuurien olevan hyödyllisiä referensseinä, sillä niiden avulla voidaan puhua tietyn ajan ja alueen ihmisryhmistä tavalla, joka ei ole täysin sattumanvarainen. Niinpä kaskikulttuurilla on perusteensa myös arkeologian termistössä, vaikka kyseessä ei esihistorialliselta ajalta periytyvästä jatkuvuudesta huolimatta olekaan arkeologinen kulttuuri. Tutkielman eräänä tarkoituksena on ollut osoittaa, että Savon erämaihin keskiajalla suuntautunut ja kaskiviljelyyn tukeutunut asutusekspansio ei arkeologian menetelmiä ja tieteenteoriaa korostavan problematisoinnin pohjalta vaikuta läheskään niin mutkattomalta kuin yleisesti ehkä ajatellaan.

Tallgren (1935: 234) toteaa asutus- ja kolonisaatiohistorian tutkimuksen olevan sosiologista historiaa ja etenkin loppuvaiheissa yleensä myös poliittista historiaa. Se ei ole esineelliseen tai kielelliseen etnologiaan pohjaavaa vaan sanan laajimmassa

merkityksessä yhdistää biologiaa ja talouselämää. Tämä kuvaa hyvin myös Savon asuttamisen tulkinnassa tapahtuvia muutoksia esihistorian, keskiajan ja uuden ajan välillä. Siiriäistä (1995: 187) mukaillen voisi myös hyvällä syyllä kysyä, eikö Savon asutuksessa olisi tutkielmassa esitettyjen mallien perusteella puhuttava mieluummin jatkuvasta, toisiaan seuraavista erilaisten ja erivahvuisten vaikutusten ja innovaatioiden aalloista sekä muista kulttuurimuutoksen syistä kuin pelkästään migraatiosta. Eri tekijät eivät ole toisiaan poissulkevia ja kilpailevat teorialtkin voivat täydentää toisiaan. Tästä kaikenkattavan selityksen etsimisestä ja vastakkainasettelusta olisi syytä luopua ja keskittyä eri tieteenalojen yhteistyön lisäksi eri näkökulmien väliseen vuoropuheluun. Lavento (2006: 15) korostaa menneisyyden olevan sarja rinnakkaisia, perättäisiä ja etenkin eritasoisia kokonaisuuksia, joiden niputtaminen saman termin alle ei ole sopusoinnussa todellisuuden kanssa. Tutkielmassa eräänä teorianmuodostuksen vaihtoehtona esitetty symmetrisen arkeologian soveltaminen uudisasutustutkimukseen tarjoaisi puitteet eri osatekijöiden, tulosten ja selitysmallien tasavertaiseen käsittelyyn.

Arkeologinen teoria ja menneisyyden konstruktiot ovat oman aikansa subjektiivisia tuotteita, jotka uudet tutkijasukupolvet käyvät läpi kehittyneemmällä menetelmillä ja laajemmalla aineistolla. Sama pätee myös tähän tutkielmaan, jonka tarkoituksena oli tarjota uusia näkökulmia sisältävä tiivis katsaus monisyiseen prosessiin, jolla oli pitkäkestoisia ja kauaskantoisia vaikutuksia. Toivon mukaan kehitys menee tällä saralla eteenpäin ja esitettyjä selitysmalleja haastetaan aktiivisesti. Vastakkainasettelusta ja argumentaatiosta on merkittävää hyötyä, mikäli ne valjastetaan tyrmäämisen ja paikoilleen juuttumisen sijaan korjaamaan ja kehittämään ja nähdään rinnakkaisina vaihtoehtoina. Symmetrian periaatteiden mukaisesti tutkijan tulee hahmottaa itsensä osana tutkimusprosessia ja tiedostaa subjektiivisuuden vaikutus tulosten tulkinnassa. Voitaneen siis työn aihepiiriin liittyen todeta, että perinteisten savolaisjuttujen tapaan lopullinen vastuu esitettyjen ja perusteltujen päätelmien arvioinnissa on kuulijalla, tai tässä tapauksessa lukijalla, itsellään.

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Savonlinnan läänin tilikirjoja ja vuotuisia maakirjoja 1541–1571 (KA 6133–6455).

Savonlinnan läänin verollepanomaakirja 1561 (KA 6331a–b).

Lähdejulkaisut ja hakuteokset

Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564. 2012. Alanen, T. (toim.). Kotimaisten kielten keskus. Multiprint. Helsinki.

Handlingar till upplysning af Finlands häfder (HFH) I—VIII. 1846–1858. Arwidsson, A. I. (toim.). Stockholm.

Suomen historian kartasto. 2007. Haapala, P. & Toivo, R. M. (toim.). Karttakeskus. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Internet-lähteet

Muinaisjäännösrekisteri

2020

https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx (haettu 15.6.2020)

Julkaisemattomat lähteet

Aartolahti, A. 2007. *Kalmiston piiristä kirjurin kirjaan. Rautakauden asutustutkimuksen metodista kokeilua Sysmässä*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.

Jääskeläinen, E. 2019. *Koskematonta korpeako? Uusia lähtökohtia Savon myöhäisrautakautisen paikallisasutuksen tulkintaan*. Pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto.

Kumpulainen, M. 2001. *Elämää oravimetsissä. Eränkäynti ja eräsija, esimerkkipaikkakuntana Pihtipudas*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.

Tutkimuskirjallisuus

- Aartolahti, A. 2009. Kolme reittiä rautakauteen – Asutustutkimuksen haasteita ja mahdollisuuksia. *Muinaistutkija* 3/2009. 15–24.
- Adelman, J. & Aron, S. 1999. From borderlands to borders: Empires, nation-states, and the peoples in between in North American history. *The American Historical Review* 104:3. 814–841.
- Alenius, T. 2007. *Environmental Change and Anthropogenetic Impact on Lake Sediments during the Holocene in the Finnish-Karelian Inland Area*. Department of Geology of the University of Helsinki.
- Alenius, T., Mikkola, E. & Ojala, A. 2007. History of agriculture in Mikkeli Orijärvi, eastern Finland as reflected by palynological and archaeological data. *Vegetation History and Archaeobotany* 17. 171–183.
- Anders Bureus (1626) 1985. *Pohjoismaiden kuvaus*. Pekkanen, T. (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Länsi-Savo Oy. Mikkeli.
- Barth, F. 1956. Ecological Relationships of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan. *American Anthropologist* 58.
- Barth, F. 1969. Introduction. Ethnic Groups and Boundaries. Barth, F. (toim.). *The Social Organization of Culture Differences*. Scandinavian University Books. Bergen, Oslo, London.
- Bender, B. 1993. *Landscape: Politics and Perspectives*. Berg Publishers. New York.
- Bintliff, J. 1996. Interactions of Theory, Methodology and Practice. *Archaeological Dialogues* 2. 246–255.
- Carpelan, C. 1979. Om asbestkeramikens historia I Fennoskandien. *Finskt Museum* 1978. 5–25.
- Childe, V. G. 1929. *The Danube in Prehistory*. Oxford University Press. Oxford.
- Childe, V. G. 1942. *What Happened in History?* Penguin Books. Harmondsworth.
- Clarke, D. L. 2015. *Analytical Archaeology*. 2. uudistettu painos. Routledge. New York. 1968.
- Fellman, J., Getis, A. & Getis, J. 1997. *Human Geography. Landscapes of Human Activities*. 5. painos. Dupuque. 1989.

- Gebhard, H. 1889. *Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571*. Helsinki.
- Grönlund, E. 1995. *A Palaeoecological Study of Land-Use History in East Finland*. University of Joensuu, Publications in Sciences 31.
- Haggrén, G. 2015. Keskiajan arkeologia. Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus. Helsinki.
- Heikinheimo, O. 1915. Kaskiviljelyksen vaikutus Suomen metsiin. *Acta Forestalia Fennica* 4:2.
- Heikinheimo, O. 1987. The impact of swidden cultivation on forests in Finland – Extracts. *Suomen Antropologi* 4. 199–206.
- Hovi, O. 1988. Leppävirran historia uudisasutuksesta kunnallisen itsehallinnon alkuun. Sarvas, A. & Hovi, O. *Leppävirran historia I*. Kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki.
- Hu, D. 2012. Advancing Theory? Landscape Archaeology and Geographical Information Systems. *Papers from the Institute of Archaeology* 21. 80–90.
- Huurre, M. 1984. Itä-Suomen rautakautinen asutus arkeologian valossa. *Suomen väestön esihistorialliset juuret: Tvärminnen symposiumi 17.-19.1.1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131. 303–318.
- Huurre, M. 2000. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. 6. painos. Otava. Keuruu. 1979.
- Huurre, M. 2001. Niistä lappalaisista. *Muinaistutkija* 4. 46–47.
- Immonen, V. 2011. Farming and Brass Kettles as Forms of Colonial Encounter: New Sweden from an Archaeological Perspective. *Scandinavian Studies* 83:3. 365–386.
- Ingold, T. 1993. The Temporality of Landscape. *World Archaeology* 25:2. 152–174.
- Jalkanen, K. J. 1892. *Pohjois-Hämeen erämaat, asutus ja olot vuoteen 1620*. Hämeenlinna.
- Jordan, T. G. 1989. New Sweden's role on the American frontier: A study in cultural preadaptation. *Geografiska Annaler* 71 B. 71–83.
- Jordan, T. G. & Kaups, M. 1989. *The American Backwoods Frontier: An Ethnic and Ecological Interpretation*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.

- Jutikkala, E. 1933. Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä. *Suomen kulttuurihistoria* I. Jyväskylä.
- Jutikkala, E. 1958. *Suomen talonpojan historia*. 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 257. Helsinki. 1942.
- Karonen, P. 1999. *Pohjoinen suurvalta Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Juva.
- Kaukiainen, Y. 1980. Suomen asuttaminen. Jutikkala, E., Kaukiainen, Y. & Åström, S.-E. (toim.). *Suomen Taloushistoria I. Agraarinen Suomi*. Helsinki.
- Kaups, M. & Jordan, T. G. 1987. Finns and the Cultural Legacy of the New Sweden Colony. *Scandinavian Review* 75:4. 117–123.
- Keisteri, T. 1985. Kulttuurimaiseman muutoksen tutkimisesta. *Terra* 97:3. 164–175.
- Kirkinen, T. 2012. Myyttisen erämaan esihistoria: Arkeologian erämaakäsitykset ekokriittisestä näkökulmasta. Kallinen, T., A. & Tammisto, T. (toim.). *Ympäristö ja kulttuuri*. Helsingin yliopisto, sosiaalitieteiden laitos. Helsinki. 131–156.
- Kivikoski, E. 1939. Svenskar i österled i 500-talet. *Finskt Museum* 1939.
- Knapp, A. & Ashmore, W. 1999. Archaeological Landscapes; Constructed, Conceptualized, Ideational. Knapp, A. & Ashmore, W. (toim.). *Archaeologies of Landscape: Contemporary Perspectives*. Wiley-Blackwell. Oxford. 13–19.
- Korpela, J. 2006. Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on! *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2006. 454–469.
- Korpela, J. 2008. *The World of Ladoga: Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000-1555*. LIT Verlag. Münster.
- Korpela, J. 2012a. Sisä-Suomen asuttaminen ja väestön kasvu myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2012. 275–291.
- Korpela, J. 2012b: Migratory Lapps And the Population Explosion of Eastern Finns: The Early Modern Colonization of Eastern Finland Reconsidered. Damm, C. & Saarikivi, J. (toim.). *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond*. Société Finno-Ougrienne. Helsinki. 241–262.

- Kumpulainen, M. 2004. Eräsija ja eränkäynti: sisämaan rautakauden ja keskiajan asuinpaikat. *Arkeologipäivät 2004*. Suomen arkeologinen seura. 60–73.
- Kuusela, J.-M., Nurmi, R. & Hakamäki, V. 2018. Unhierarchical and hierarchical core-periphery relations: North Fennoscandian trade network from the Middle Ages to the post-sixteenth century. *American Anthropologist* 120:4. 765–780.
- Laakso, V. 2014. *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area in Finland*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XIX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku.
- Lappalainen, P. 1970. *Itäinen Savo karjalaisen eräkulttuurin, matkareittien ja rajaperinteen piirissä*. Jyväskylä.
- Lavento, M. & Herva, V.-P. 2003. Quo vadis, arkeologia? Arkeologian teorian suuntaviivoja uuden vuosituhannen taitteessa. *Muinaistutkija* 2/2003. 27–43.
- Lavento, M. 2006. Kulttuuri ja kulttuurit suomalaisen arkeologian silmin – katsaus 1950-luvulta 1990-luvulle. *Arkeologipäivät 2005*. 6–17.
- Lavento, M. 2015. Pronssi- ja varhaismetallikausi. Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus. Helsinki. 125–212.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1988. Esihistorian vuosituhannet Savon alueella. *Savon historia* I. Kustannuskiila Oy. Kuopio. 11–264.
- Lightfoot, K. G. & Martinez, A. 1995. Frontiers and boundaries in archaeological perspective. *Annual Review of Anthropology* 24. 471–492.
- Linkola, K. 1916. *Studien über den Einfluss auf die Flora in der Gegenden nördlich vom Ladogasee* I. *Acta Societas Fauna et Flora Fennica* 45. 1–485.
- Lukkala, O. J. 1919. Tutkimuksia viljavan maa-alan jakautumisesta etenkin Savossa ja Karjalassa. *Acta Forestalia Fennica* 9:1. Helsinki.
- Lähtenmäki, E. 2002. *Ruotsin suomalaismetsien synty. Savolainen liikkuvuus vanhemmalla Vaasakaudella*. *Bibliotheca Historica* 77. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Maaranen, P. 2002. Maiseman monet kasvot: ihmisen muinaisen toimintaympäristön tarkastelua maisematutkimuksen näkökulmasta. *Muinaistutkija* 2/2002. 21–32.

- Meinander, C. F. 1984. Kivikautemme väestöhistoria. *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. 21–48.
- Miller, J. C. 1986. *The First Frontier: Life in Colonial America*. 2. painos. University Press of America. 1966.
- Muurimäki, E. 2006. Arkeologinen kulttuuri – realistinen vai instrumentalistinen käsite. *Arkeologipäivät 2005*. 18–25.
- Mäkelä-Alitalo, A. 2003. Verotus, autioituminen ja väenotot. Rasila, V., Jutikkala, E. & Mäkelä-Alitalo A. (toim.). *Suomen maatalouden historia. Osa I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 183–206.
- Olaus Magnus Gothus (1555) 2002. *Olaus Magnus. Suomalaiset Pohjoisten kansojen historiassa*. Linnilä, K. (toim.). Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Olsen, B., Shanks, M., Webmoor, T. & Witmore, C. 2012. *Archaeology. The Discipline of Things*. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London.
- Olsen, B. & Witmore, C. 2015. Archaeology, symmetry and the ontology of things. A response to critics. *Archaeological Dialogues* 22:2. Cambridge University Press. 187–197.
- Orrman, E. 1991. Geographical factors in the spread of permanent settlement in parts of Finland and Sweden from the end of the Iron Age to the beginning of Modern Times. *Fennoscandia archaeologica* VIII. 3–21.
- Orrman, E. 1996. Ett försök att beräkna bebyggelsens omfattning i Finland vid utgången av högmedeltiden. *Innsyn och utsyn. Festskrift til Jorn Sandnes*. 125–143.
- Orrman, E. 1999. Suomen väestön ja asutuksen kehitys keskiajalla. Fogelberg, P. (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Suomalainen Tiedekatemia. Helsinki. 375–384.
- Orrman, E. 2003. Suomen keskiajan asutus. Rasila, V., Jutikkala, E. & Mäkelä-Alitalo A. (toim.). *Suomen maatalouden historia. Osa I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 67–86.

- Pålsson, G. 1996. Human-environmental relationships: orientalism, paternalism and communalism. Descola, P. & Pålsson, G. 1996 (toim.). *Nature and Society: Anthropological Perspectives*. Routledge. London. 63–81.
- Pelkonen, A. 1925. Savolaiset asuttavat vakituisesti Pohjois-Savon. *Suomen talonpoika* 2. Porvoo.
- Pihlman, S. 2004. Väestöräjähdyksen historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *Aboa, Turun maakuntamuseon vuosikirja* 66–67/2002–2003. 47–98.
- Pirinen, K. 1982. *Savon historia* II:1. *Rajamaakunta asutusliikkeen aikakaudella 1534–1616*. Kustannuskiila Oy. Kuopio. 265–443.
- Pirinen, K. 1988. Savon keskiaika. *Savon historia* I. Kustannuskiila Oy. Kuopio.
- Pärnänen, J. A. 1947. Savon asuttaminen keskiaikana. *Savon historia* I. Savon Sanomain kirjapaino O. Y. Kuopio. 39–64.
- Raninen, S. & Wessman, A. 2015. Rautakausi. Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus. Helsinki. 215–365.
- Rissanen, S. 1927. *Iisalmen entisen pitäjän historia*. Pohjois-Savon kirjapaino osakeyhtiö. Kuopio.
- Ruohonen, J. 2010. Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia. *Aurinkopeura* V. Suomen muinaistaideseura ry. Hämeenlinna. 82–99.
- Ruotsalainen, P. 1967. Leppävirran asutuksen vaiheita 1500-luvulta 1800-luvulle. Rinta-Tassi, O. (toim.). *Leppävirran kirja*. Kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki. 13–42.
- Salenius, J. M. 1882. Tietoja Tavisalmen eli Kuopion pitäjästä vuosilta 1548–1626. *Kertomus Kuopion ja Joensuun lyseon vaikutuksesta lukuvuotena 1881–1882*. Kuopio.
- Seiskari, P. 1958. Metsiemme kehityksen vaikutuksesta riistalajien elinmahdollisuuksiin. *Suomen Riista* 12. 21–42.

- Seppälä, S. 2009. *Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609*. Bibliotheca Historica 125. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki.
- Shanks, M. 2007. Symmetrical archaeology. *World Archaeology* 39:4. Routledge. 589–596.
- Siiriäinen, A. 1995. Recent trends in the Finnish archaeology. Leskinen, H., Pulkkinen, P., Raittila, R. & Seilenthal, T. (toim.). *Congressus octavus internationalis fenno-ugristarum, Pars I*. 183–189.
- Simola, H., Grönlund, E., Taavitsainen, J.-P. & Huttunen, P. 1991. Savolainen väestöräjähdyks. Hakamies, P., Jääskeläinen, V. & Savijärvi, I. (toim.). *Saimaalta Kolille. Karjalan tutkimuslaitos 1971–1991*. Joensuu. 241–259.
- Simola, H. 2006. Cultural land use history in Finland. Lindholm, T. & Heikkilä, R. (toim.). *Finland – Land of Mires*. Finnish Environment Institute. 163–172.
- Sirelius, L. T. 1909. Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker. *Finnisch-ugrische Forschungen* 9. 17–113.
- Soininen, A.-M. 1961. *Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa*. Historiallisia tutkimuksia 58. Suomen Historiallinen seura. Helsinki.
- Soininen, A.-M. 1974. *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Solantie, R. 1988. Climatic conditions for the cultivation of rye with reference to the history of settlement in Finland. *Fennoscandia Archaeologica* V. 3–20.
- Sporrong, U. 1996. *Odlingslandskapet och landskapsbild*. Studier till kulturmiljöprogram för Sverige. Riksantikvarieämbetet.
- Taavitsainen, J.-P. 1987. Wide-range hunting and swidden cultivation as prerequisites of Iron Age colonization in Finland. *Suomen Antropologi* 4/1987. 213–233.
- Taavitsainen, J.-P. 1990. Ancient hillforts of Finland. Problems of analysis, chronology and interpretation with special reference to the hillfort of Kuhmoinen. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 94.

- Taavitsainen, J.-P. 1994. Kaskeaminen ja metsästys erämailla. *Kalevalaseuran vuosikirja* 73. Kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki. 187–207.
- Taavitsainen, J.-P., Simola, H. & Grönlund, E. 1998. Cultivation History Beyond the Periphery – Early Agriculture in the North European Boreal Forest. *Journal of World Prehistory* 12:2. 199–253.
- Taavitsainen, J.-P. 1999. Etnisiteetin määrittelyn ongelmat ja savolainen kaskikulttuuri. Fogelberg, P. (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Helsinki. 353–357.
- Tallgren, A. M. 1935. Pohjanlahdelta Uralille. Eräitä vanhemman asutushistorian kysymyksiä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 15. 229–234.
- Tengström, J. J. 1853. *Några blad ur Finlands häfder för k. Gustaf I: s regeringstid*. Helsingfors.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Berg. Oxford.
- Trigger, B. 1994. Ethnicity: An appropriate concept for archaeology? *Fennoscandia archaeologica* XI. 100–103.
- Turner, F. J. 1893. The Significance of the Frontier in American History. *Annual Report of the American Historical Association* 1893. 197–227.
- Tvensberg, P M. 1982. Gruen suomalaismetsien kaskiviljelyksestä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 62. 190–206.
- Ukkonen, P. 1996. Osteological analysis of the refuse fauna in the Lake Saimaa area. Kirkinen, T. (toim.). *Environmental studies in Eastern Finland. Reports of the Ancient Lake Saimaa Project*. Helsinki Papers in Archaeology 8. 63–91.
- Vahtola, J. 2003. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki.
- Vilkuna, K. 1948. Pykälিকöt ja suurkasket. Katsaus kaskiviljelyn historiaan. *Kotiseutu* 1948. Suomen kotiseutuliitto. Helsinki. 99–105.
- Vilkuna, K. 1949. Maakunnat kulttuurialueina. *Kotiseutu* 4–5/1949. Suomen kotiseutuliitto. Helsinki. 69–76.
- Vilkuna, K. 1953. Varpå beror den finske svedjebondens kolonisationsförmåga. *Värmland förr och nu*. 9–20.

- Vilkuna, K. 1960. Savolaiset erämaiden valloittajina. *Kotiseutu* 3/1960. Suomen kotiseutuliitto. Helsinki.
- Virrankoski, P. 2001. *Suomen historia* I. SKS. Gummerus. Jyväskylä.
- Voionmaa, V. 1915. *Suomen karjalaisen heimon historia*. Kansanvalistusseura. Helsinki.
- Voionmaa, V. 1933. Keskiajan yhteiskunta. *Suomen kulttuurihistoria* I. Gummerus. Jyväskylä.
- Vuorela, I. 1999. Viljelytoiminnan alku Suomessa paleoekologisen tutkimuksen kohteena. Fogelberg, P. (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Helsinki. 143–151.
- Waselkov, G. A. & Paul, R. 1981. Frontiers and archaeology. *North American Archaeologist* 1980–1981 2:4. 309–329.
- Weslager, C. A. 1969. The log cabin in America: from pioneer days to the present. Rutgers University Press. New Brunswick, N.J.
- Wilmi, J. 2003. Tuotantotekniikka ja ravinnonsaanti. Rasila, V., Jutikkala, E. & Mäkelä-Alitalo, A. (toim.). *Suomen maatalouden historia. Osa I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 159–182.
- Wirilander, K. 1989. *Savon historia. Osa 3. Savo kaskisavujen kautena 1721–1870*. 2. painos. Kustannuskiila Oy. Kuopio. 1960.
- Witcher, R. 1999. GIS and Landscapes of Perception. Gillings, M., Mattingly, D. & van Dalen, J. (toim.). *Geographical Information Systems and Landscape Archaeology*. The Alden Press. Oxford. 13–22.
- Witmore, C. 2007. Symmetrical archaeology. Excerpts of a manifesto. *World archaeology* 39. 546–562.
- Yrjö-Koskinen, Y. S. 1857. *Nuijasota, sen syyt ja tapaukset*. Frenckell. Turku.
- Yrjö-Koskinen, Y. S. 1882. *Suomen kansan historia*. Edlund. Helsinki.

Liite 1. Etelä- ja Pohjois-Savon maakuntien tunnetut keskiaikaiset muinaisjäännökset
(Muinaisjäännösrekisteri 2020).

Kunta	Muinaisjäännöstunnus	Kohdenimi	Tyyppi
Hirvensalmi	1000016634	Lampuunlahti	kirkkorakenteet
Hirvensalmi	1000017805	Lampuunlahti	asuinpaikat, hautapaikat
Juva	178010004	Remojärvi Kappelinpelto	hautapaikat
Kangasniemi	1000032861	Kuoliosaari	hautapaikat
Kuopio	1000036904	Heikinmäki	löytöpaikat
Kuopio	1000038191	Sammalniemi	löytöpaikat
Kuopio	1000027504	Sormula	löytöpaikat
Kuopio	1000023551	Vanhapaikka	löytöpaikat
Mikkeli	492010051	Alaranta 1	hautapaikat
Mikkeli	491010002	Kivisakasti	hautapaikat
Mikkeli	1000014991	Mikkelin kivisakaristo	kirkkorakenteet
Mikkeli	491010031	Moisionpelto	asuinpaikat
Mikkeli	491010007	Tuukkala	hautapaikat
Mäntyharju	1000023449	Tiilikkala	löytöpaikat
Puumala	623040022	Mammosenjärvi	löytöpaikat
Savonlinna	1000019735	Olavinlinna	puolustusvarustukset

Liite 2. Tutkimusjärvien litografiatiedot (Grönlund 1995: 14).

Nro.	Järvi	Kunta	Sijainti	Korkeus (mpy)	Pinta-ala (ha)	Valuma- alue (km ²)	Viljelty maa (%)	Syvin kohta (m)
1.	Tervalampi	Punkaharju	61° 41' N 28° 24' E	94,5	2	1,7	10	10,5
2.	Suurjärvi	Kerimäki/ Savonlinna	61° 51' N 29° 05' E	79,5	800	48	13	32
3.	Puutienlampi	Enonkoski	62° 04' N 28° 54' E	106,7	2	0,3	7	13
4.	Pytäränlampi	Heinävesi	62° 18' N 28° 36' E	81,6	24	3,6	11	10
5.	Pakarinlampi	Heinävesi	62° 19' N 28° 32' E	116,6	6	0,7	24	14
6.	Mustikkalampi	Sulkava	61° 43' N 28° 20' E	92,2	5	0,7	8	12
7.	Sotkulampi	Juva	61° 47' N 27° 51' E	109,1	3	0,5	35	9
8.	Kattilanlahti	Mikkeli	61° 40' N 27° 17' E	76,0	16	51	12	13
9.	Kirvesjärvi	Pieksämäki	62° 20' N 26° 57' E	125,0	72	13	4	17
10.	Vuorijärvi	Joroinen	62° 17' N 27° 40' E	117,2	60	5	0	16
11.	Heinälampi	Siilinjärvi	63° 07' N 27° 39' E	89,9	32	3,6	16	8
12.	Pitkälampi	Tohmajärvi	62° 15' N 30° 30' E	76,7	30	8	17	20
13.	Likolampi	Ilomantsi	62° 44' N 31° 00' E	147,0	113	5	0	11